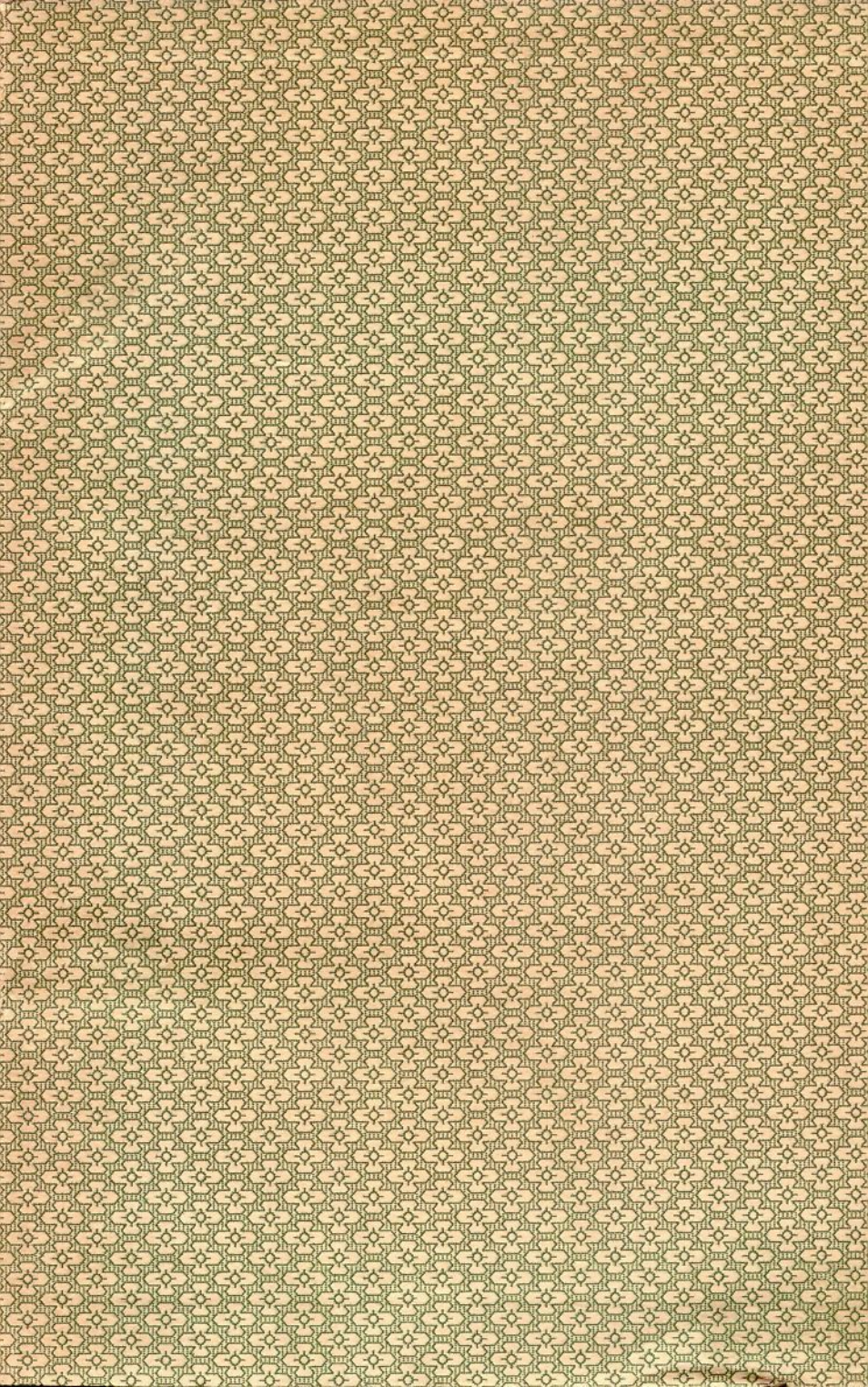
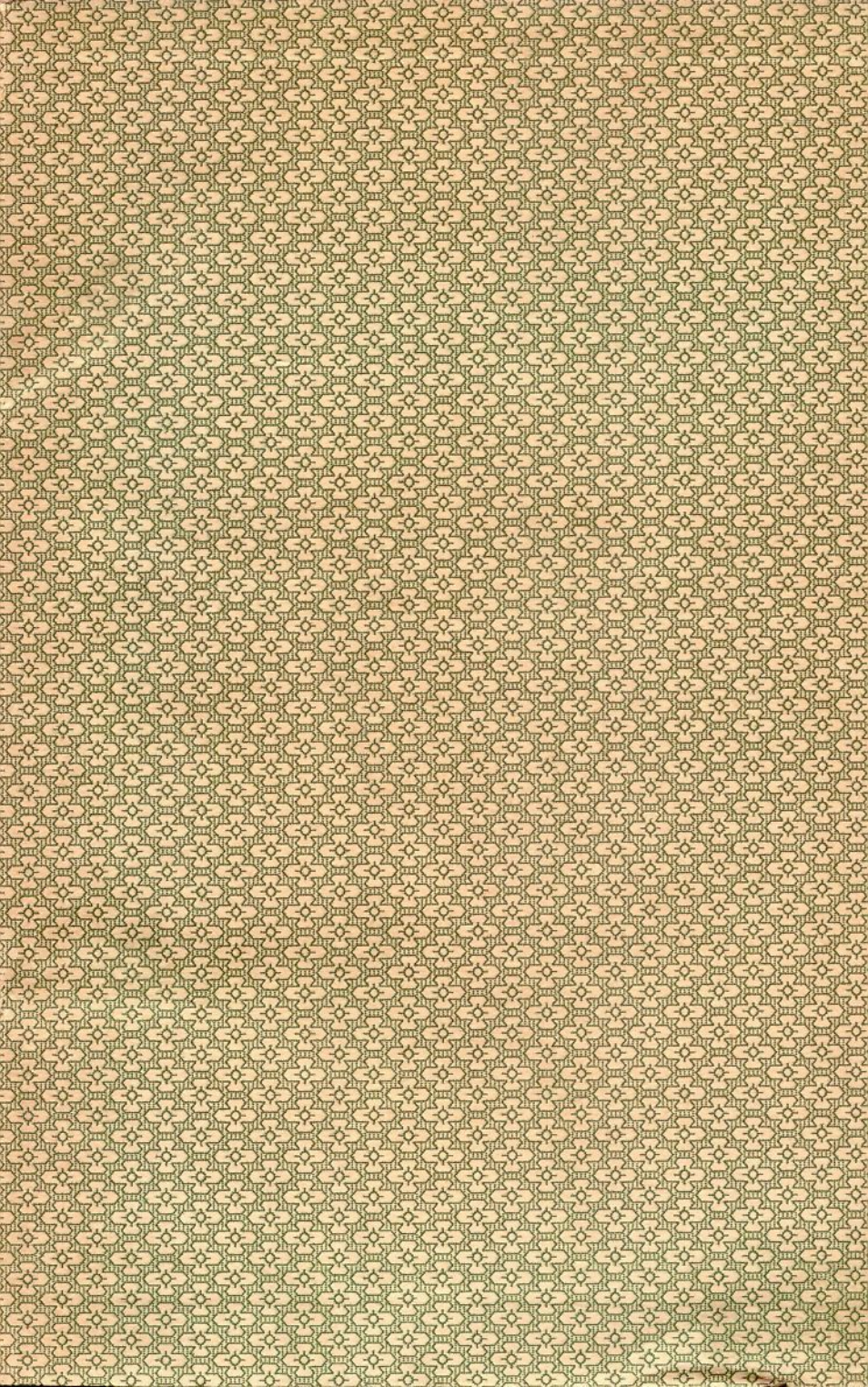


A SZÉKELYFÖLD
ÉS SZÉKELY
NAGYJAINK.



TURÓCZI ISTVÁN KÉZDIVÁSÁRHELY.





9118
E 54 IV

A SZÉKELYFÖLD ÉS SZÉKELY NAGYJAINK



PÉTER JÁNOS dr.
SZERKESZTÉSE MELLETT IRTÁK TÖBBEN

I. KÖTET.

Turóczi István

KÉZDIVÁSÁRHELY.
TURÓCZI ISTVÁN KIADÁSA.

04813

KÉZDIVÁSÁRHELY
NYOMATOTT TURÓCZI ISTVÁN KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

BEVEZETÉS.

Székelyföldünk multjának és egyes természeti szépségekben gazdag részeinek és székely nagy ombereinknek ismerete oly erő, mely különösen a fiatalabb nemzedék érzelem- és gondolatvilágának kialakítására rendkívüli hatással lehet. Ezt az erőt még kellőleg nem aknáztuk ki a nevelés céljára. Hiányzottak olyan kisebb könyvek, melyek a mult történetét röviden vázolták volna. Ezért kevesen vannak a művelt emberek között is, akik megyék vagy városuk történetét ismernék. Már pedig ha megyénknek vagy városunknak legtöbbször viszontagságos, küzdelmekben gazdag multját nem ismerjük, akkor nem is tudunk oly forró szeretettel ragaszkodni hozzá, mintha a mult is a szülőföld szeretetére buzdítana.

A mult ismerete a most felnövő nemzedéket arra fogja sarkalni, hogy ezért a földért, melyet az ősök rá hagytak, lankadatlanul dolgozzék és küzdjön, hogy az ősi föld megcsonkítat-

lanul és virágozva szálljon nemzedékről-nemzedékre.

Ebben a nemzeti birtokállományt megtartó és fejlesztő tevékenységben a legjobb utmutatók lesznek a Székelyföld nagy alakjai. Leginkább írók, tudósok, akik álmatlan éjszakákon rótták össze műveiket, hogy élő bizonyosságot szolgáltatassanak arról, hogy a székely elme sem terméketlen. Világra szóló remekek talán nem jöttek létre a székely elme kohójából, de olyan művek szép számmal keletkeztek, melyek a magyar irodalomtörténet lapjain kellő megbecsülésben részesülnek. Mintegy buzdítva szólanak ezek a sikerek az ifjúsághoz, hogy a magyar nemzeti művelődés terén is nagy kötelességek várnak rá.

Azonban az írók és költők mellett helyet találnak más nagyjaink is, akik a nemzeti életnek bármely terén kiváltak és a székely névnek megbecsülést, tiszteletet szereztek.

Ily célokkal indul útnak ez a könyvecske és folytatólag megjelenő kötetei. Azonban a bírálat szempontjából előre kell bocsátani, hogy nem akar rendszeres munka lenni, hanem inkább mozaikszerűleg mutatja be a Székelyföld megyéit, városait, természeti szépségekkel megáldott részeit és nagy férfiai.

Bárcsak oly szerető fogadtatásban lenne része.
mint amily szeretettel dolgoztak az egyes ismer-
tetéseken a munkatársak és amily áldozatkész-
séggel buzgólkodott közrebocsátásában a kiadó.

Kézdivásárhely.

CSIK VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

A Maros és az Olt folyók forrásvidékét a természet erősségnek alkotta. A Görgényi-havasok, a Hargita-hegység és a Keleti-Kárpátok, melyek általában észak-déli irányban húzódnak, a tengerszín felett 640—800 méter magasságig emelkedő medencéket és hosszú mély völgyeket alkotnak. E természeti szépségekben és kincsekben gazdag hegyvidékből komor hegycsúcsok és erdőborította kúpok, egykori tűzhányók emelkednek ki, mintha roppant bástyatornyok volnának, melyek őrt állva védik a zúgó patakoktól szelt völgyeket s a kanyargó Maros meg az Olt folyóktól öntözött medencéket. Közülök legmagasabb a Hargitának madarasi csúcsa, a ködülte Galusatető (1798 m.); mészkő sziklái messze fehérlenek a széljárta Nagyhagymásnak (1793 m.) Csak szűk szorosokon és meredek hágókon lehet kijutni a magyar földnek e keleti vidékéről, melyet méltán nevezgetnek Csikországnak.

A természeti zárkozottság az oka annak, hogy a földrajzilag egységes Magyarországnak csíki végvidéke a történelem folyamán csak szegényes szerepet játszhatott s hogy úgy az országos, mint az egyetemes emberi küzdelmeknek alig jutott el ide egy-egy hullámverése. Mégis az ember a zord, de védelmet nyújtó bércek között aránylag korán megtelepedett és már Kr. e. 1500—2000 évvel felvette a harcot az őserdők vadjaival. Erre mutatnak a tusnádi, csíkmindszenti, gyergyószentmiklósi, tölgyesi csiszolt, kőkorszaki leletek. Jóval nagyobb számban kerültek napvilágra bronzkori eszközök és fegyverek Bánkfalván, Csíkszentgyörgyön, Csíkszentkirályon, Zsögödön és Csomortánban. Ezek azt bizonyítják, hogy a csíki őslakosság nagyobb műveltséget sajátítván el, már jelentősebb telepeket is tudott létrehozni.

Kr. e. 500 táján az agathirsok laknak itt, az első nép Erdély bércei között, amelynek nevét a történetírás reánk hagyta. Őket a dákok váltják fel. Ezeket pedig Traianus római császár igázza le Kr. u. 106-ban, országukból szervezi Dacia provinciát. A dákok csak a Hargitától keletre tarthatták fenn szabadságukat, s így Csík megye területe nem tartozott a római hódítás körébe. A római

limes (határsánc) és hadiút a Hargita nyugati lejtőin huzódott a marostordamegyei Vécs irányába, ahol egy határerőd (castrum) feküdt.

Ilyen castruma volt a rómaioknak a háromszéki Oltszemen is, közel a csíki határhoz. Csík-megye területén a római településnek semmi jelét sem lehet felfedezni, írott emlékek sem szólnak arról. Viszont tudjuk, hogy innen támadták Daciát szakadatlanul a szabad dákok és karpok. Ezek a kelet felől előnyomuló gótok közt vesznek el, kiknek meg-megújuló rohamait nem tudják föltartóztatni a rómaiak s végre is Kr. u. 270 körül kivonulnak az egész Daciából. A csíkrákosi Bogát-dombon 1873-ban egy bögre római ezüst pénzt találtak a Kr. u. II. századból, az Antoninusok korából. Bizonyosan a hunnok elől menekülő gótok hagyták ott. A gótok nevezhették el a nagy gerinces hegységet patakömlesztőnek, Aargiutannak (Hargitának). A népvándorlás korában az öreg Hargita sok népet, néptöredéket látott, mely napkeletről napnyugatra vonult vagy lábainál hosszabb-rövidebb ideig letelepedett. Gótok, hunnok, gepidák, avarok jönnek egymásután. Az avarok 250 éves uralma idején, különösen a VII. században a Kárpátokon át beszivárognak és mindenütt elterjednek a szlávok. Szlávokat talál

az új hazában a honfoglaló magyarság, ezeket talál Erdély keleti részén a honfoglaló törzs is, melyet sorsa és hívatása székelynek, azaz határőrnek rendelt ide.

A nyugatról benyomuló honfoglaló nemek és ágak területüknek legkeletibb, magas hegyektől körülzárt vidékét ősi uraltáji szóval Csíknak, azaz határnak nevezték. Rövid idő alatt magukba olvasztották az itt talált gyér szláv lakosságot, melynek emlékét több helynév tartotta fenn, pl. Taplocza (forrás), Bogát (bóvizú), Kászon (savanyú), Borzsova (erdős) stb. A hagyomány a székelyeket Attila utódainak tartja. Bizonyos, hogy a hunn, avar, magyar és más rokon törzsek együtt laktak, vándoroltak és a keveredés következtében össze is olvadtak. A tudomány pedig semmi bizonyosat nem tud megállapítani arról, hogy miként történt közelebbről a rokon törzsek összekeveredése, a magyarság kialakulása és hogy miként szállott a székelyekre a hunn rokonság hagyománya. Homály fűdi tehát a székelyek eredetét, Erdélybe való beköltözését, homály borítja még jó sokáig letelepedésük után is életök folyását. Magáról Csíkszékről az Árpád-házi királyok korából semmi írásos emlék nem beszél. Mindenesetre már a XII. század elején a csíki széke-

lyek is keresztények, rendezett falvak vannak és azt az életet élik, mint a többi székelyek. Védtek a keleti határokat besenyők, kúnok, tatárok ellen s harcoltak nyugat felé is az Árpádok zászlói alatt. Így különösen II. István, II. Géza, II. Endre harcaiban vesznek részt; segítségükkel hódítják és térítik meg Endre és fia, IV. Béla Kúnországot (Moldvát). A borzalmas tatárjárást a csíki székelyek bajosan megközelíthető hegyvidékükön erdőségeik védelme alatt könnyen átlábolták. V. Istvánt a csíkiak is támogatják az öregebb király, IV. Béla ellen. Ott voltak Hódtavánál, mikor IV. László a fellázadt kúnokat leveri; 1285-ben Beszterce vidékén szétverik az újra betörő tatárokat. Ezekben az időkben építik mentsváraikat, így pl. a rákosit, csicsóit, pálfalvit, Tusnád határában a Sólyomkőt. De nemcsak védekeznek a csíkiak; Károly Róbert király idejében már támadni kezdik a tatárokat. A krónikák is lelkesedve említik többek között az 1345-iki, Laczkfy Endre székely ispán vezetése alatt aratott nagy győzelmüket. Innen kezdve már többet tudunk a csíkiak történetéről.

Károly Róbert 1324-ben 9 kihalt kászoni család erdejét Apor Sándornak adományozza. Az 1332—37-iki pápai dézsmák jegyző-

könyveiben a mai csíki községek csaknem valamennyien előfordultak, egyik-másik tekintélyes (40—60) kapuszámmal, míg Gyergyónak három papját emlegeti a regestrum. Végig harcolják a csíki székelyek Nagy Lajos és Zsigmond moldvai és havasalföldi hadjáratait, sőt a Laczkfyak bandériumaiban még a nápolyi hadjáratokat is. Zsigmond király a kászoniaknak nagy hadi érdemeikért megengedi, hogy külön széket alkossanak, holott Gyergyó Mátyás király korában, 1463-ban, Csík fíuszékeként említetik. Hunyadi János emlékezetes török harcait a székelyek segítségével vívta. Minthogy a nagyszebeni és vaskapui diadalmas csatákban a csíkiak kiváló érdemeket szereztek, a nagy hadvezér 1442-ben hálából újra építteti a ferencrendiek csíksomlyai templomát és a szerzetes atyáknak, kik Somlyón még a tatárjárás előtt megtelepedtek, 32 székely családot adományoz, felmentvén azokat minden hadiszoigalat alól. Ekkor kapja a somlyai templom a most is meglévő szép Mária-szobrot. Vitéz katonái voltak a csíkiak Hunyadi Mátyásnak is. A nagy király elismeréséül megerősíti a régi székely alkotmányt, önkormányzatot, melyet halála után kikezdenek a hatalmaskodó erdélyi vajdák.

Ekkor megbomlik a társadalmi egyenlőség is. A régi gyalogok és lófők közül kiválik a primori rend, mely az előbbieket elnyomni igyekszik. Hiába erősíti meg II. Ulászló is 1499-ben az ősi alkotmányt és hiába támadnak fel annak védelmére ismételten a székek; az ősi szervezetnek és jogrendnek az erdélyi fejedelemség megalakulásával buknia kellett. Az 1562-iki felkelés leverése után János Zsigmond a Székelyföldre is kiterjeszti a fejedelmi jogokat és a harmadik rendet jobbágyságba veti.

Alkotmányukért természetesen a csíkiak is együtt küzdenek a többi székekkel; Szapolyai János vajda 1519-ben a csiksomlyai székgyűlésen igyekszik lecsendesíteni őket. A mohácsi vész után inkább szerették volna, hogy Ferdinánd legyen a magyar király, mivel ez ősi szabadságaik megtartását megígérte. De szívesen szolgálták fegyverrel és pénzzel János király halála után Erdélyországot, az új fejedelemséget, amit nemcsak hazafiságuknak és politikai vonzalmuknak lehet tulajdonítani, hanem Fráter György eszes és tapintatos eljárásának is. János Zsigmond nemcsak szabadságukban, hanem katolikus vallásukban is megtámadta a csíki székeket. Ezek azonban 1567-ben, pütköst szom-

batján a fejedelem csapatait legyőzték s határlíkról a reformációt a Nagyerdőn visszaverték. Ennek emlékét hirdetik a somlyai pünkösti búcsúk. Ellenállásuk eredménye, hogy 1581-ben az erdélyi országgyűlés elismeri a csíkiak vallásszabadságát.

A XVI-ik sz. második felében többször betörnek a moldvai oláhok; így 1553-ban Ilyés vajda elpusztítja Felcsíkot. Viszont a csíkiak az oláh túlkapásokat Moldva dúlásával boszulják meg.

Az erőszakoskodó Báthoriakat a csíkiak is gyűlölték. Sok vér folyt el emiatt. Báthory István ellen Békes Gáspárt támogatták. Zsigmond fejedelemnek ellenszegülnek, mikor az őket 1595-ben a törökök ellen hadba rendeli; a zavargó népet Ravaszdi György veri szét Csíkszeredánál. Zsigmond lemondása után Mihályt, a nagyra-vágyó oláh vajdát, segítik Báthori Endre bíboros ellen, kit a csíkszentdomokosiak öltek meg a Pásztorbükkön 1599. nov. 3-án, midőn Lengyelországba akart menekülni. Majd 1601-ben Székely Mózes mellé csatlakoznak. Ezért a következő évben Básta (a Rudolf király tábornoka) pusztítja a széket s a megfélemlített lakosságot felelesketti Rudolf hűségére.

Bocskay István szabadítja meg Erdélyt a németek garázdaságától. A székelység ettől fogva

jó ötven évig derültebb napokat látott. Bocskay István, Bethlen Gábor és a két Rákóczi György erős magyar politikájában a csíkiak is nagy szerepet játszanak. Moldva és Oláhország részben segítségükkel kerül Erdély fennhatósága alá; a csíki darabontok és lófők megjárták Ausztria határait is a harminc éves háborúban. Érdemeikért sokan kapnak a fejedelmektől adományokat. Virágzó bányaművelés folyik a szék több községében, kivált Dánfalván és Madarason. Ez utóbbi helyen a vason kívül higanyt és cinóbert is bányásztak. Udvarházak, kastélyok épülnek minden felé. Bethlen Gábor korában 1621-ben a szeredai várat, I. Rákóczi György idejében a gyimesi erősséget építik. A csiksomlyai klostrom közép-pontja lesz az erdélyi katolikusoknak, míg a Lázár-család Szárhegyen alapít ferencrendi kolostort. Amellett a szék szívesen vállal elég gyakran magára tetemes adókat is. II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel hadjáratát (1657.) Erdély romlása követi. Sok jó csíki vitéz került akkor tatár rabságba és elég sok is pusztult el ott. A gyergyaiak egy évre rá, 1658. szept. 6-án Szárhegy és Ditró között 3000 rabló-fosztogató moldvai oláh közül 1800-at vágnak le — pedig a katona nép odakinn volt Magyarországon, a

törökkel verekedő II. Rákóczi György táborában, kihez a csíkiak halálig hívek maradtak. A csíkiak nem hódoltak be Barcsai Ákosnak, a törökpárti fejedelemnek. Kitartottak Kemény János mellett. Minthogy Ali pasa többszöri felszólítására sem ismerték el Apaffy Mihályt fejedelemnek, Izmael pasa vezérlete alatt nagy török-tatár sereg tört rájuk Udvarhely felől, hogy őket behódoltassa. A csíkiak a Nagyerdőn magukat elsáncolva keményen visszaverték a török támadásait. Végre azonban az ellenség 1661. okt. 21-én kerülő ösvényeken meglepte Csíkországot és a védők háta mögött felgyújtotta a falvakat. Elpusztult az egész szék, 26 templomot dúltak fel, 9000 embert gyilkoltak le és 10000-et vittek fogságba. Eilenben kudarcot vallott a tatároknak 1694-iki rabló kalandja. 12000-en törtek be meglepetésszerűen Gyimes felől, de nagy részüket febr. 25-én Somlyónál, Szentléleknél és Szentkirálynál a felkelt nép levágta.

Thököly Imre 1690. aug. 28-án Kozmáson táborozott, innen Háromszék felé vonult, hogy örökre elhagyja Erdélyországot és a kuruc szabadságot, sokan mentek vele Csíkból is a bujdosó kurucságok "Moduvába" — ekkor és később is, a „felséges fejedelem“ tárogatóinak elnémulásakor, mert az önálló erdélyi fejedelemség megszűnése után Csík is keservesen érezte a megszálló német

katonaság hallatlan garázdálkodását. Épen azért a nép felserkent és lelkesen csatlakozott II. Rákóczi Ferenc zászlói alá. Kuruckodásáért Graven és Akton német ezredesek vettek rajta bosszut 1705 és 1707-ben. Akton ellen Gyergyót 1708-ban a Gréczesen a hős Both királybíró védte; miután ő elesett, Gyergyó is elpusztulva behódolt a labanc politikának. A csíki kurucoknak mégis sikerült a zsákmánnyal kivonuló németeket a Nagyerdőn szétverni.

A szatmári béke után (1711.) Csík szék is nyugalmat élvezett, de felvirágozni az elemi csapások miatt mégsem tudott. A három évig (1717-19.) tartó szárazság véginségre juttatta a népet, 1719-ben 10748 embert ragadott el a borzalmas döghalál, míg életben 14908 maradt; 1770—71-ben újra pestis pusztította el a lakosság egyharmadát.

Apaffy Mihály uralkodása alatt 1669-ben költöztek be Moldvából az üldözött örmények; Szépvízen és Gyergyószentmiklóson telepedtek le, az ipar és kivált a kereskedelem fellendülése tevékenységüknek lett az eredménye. Szintén Moldvából szivárogtak be a XVII. századtól kezdve az oláhok a gyergyai havasok közé, míg a mostan görög katolikus székelyek őseit szintén az utóbbi századok alatt telepítet-

ték jobbágyokul a földesurak (primorok). A német kormányzás, a gubernium, korában éri Csíkot a határőrség erőszakos felállítása. A nép az idegen beavatkozás és az újabb terhek ellen síkra száll, de tiltakozását Bukow tábornok, Mária Teréziának erdélyi katonai parancsnoka, Madéfalvánál 1764. jan. 7-én embertelenül vérbe fojtotta. A nagy terheket fokozta a katonai hatóság kiméretlen szigora. Az üldözések elől sokan Moldvába és Bukovinába menekültek, a gyimesi csángó községek is ekkor keletkeztek. A csíki gyalog határőrezred és a huszár osztály részt vett az utolsó török háborúban (1787.) és végig küzdötte a francia háborúkat.

1848-ban Csíkszék is a nemzeti ügy mellé állott és 20000 embert állított Kossuth Lajos üzenetére a zászlók alá. Az utolsó szabadságharcot a csíkiak 1849. júl. 31-én az emlékeztető nyergestetői harccal fejezték be.

Ezután következett a németvilág és Csíkot is beborította a halálos, nehéz köd. Sokan lettek vértanúkká, sokan mentek bujdosásba. A Bach-kormány feloszlatta a határőrséget, lefoglalta a lóbeszerzési alapot és az úgynevezett revindikált havasokat, melyeket most vármegyei javak neve alatt ismerünk. II. József ezeket, mint jogtalanul

elfoglalt területeket Moldvától csatolta volt vissza Csíkszékhez és rendelte a határőrség fenntartására. Az elnyomatás korában Csíkot Erdély nagynevű püspöke, Haynald Lajos igyekezett felemelni és a nemzetiség megerősödését a művelődés felkarolásával szolgálni.

A kiegyezés után a régi Csíkszékéből Csík vármegye alakult; 1878-ban a székhely Csíksomlyó helyett Csíkszereda lett. Az orosz-török háború 1878-ban nagy mozgalmakat idézett elő Csíkban, de a muszka ellen való nagy készülődésnek a kormány hamar véget vetett. Az utolsó negyven év alatt a vármegye, habár a kormánynak mostoha gyermeke volt és az oláh, szász vármegyék mellett mellőzésben részesült, önerejéből sokat fejlődött. Lakossága rohamosan szaporodott, anyagilag erősödött, szellemileg művelődött. Sok csíki ember keresi boldogulását Magyarország más megyéiben is, mint szellemi munkás, vagy mint egyszerű kézműves. Viszont a nép egy része nincsen kivetkőzve a régi egyszerűségből és takarékoságból, azonban emellett sok ember rabja a pálinkának és a könnyű életnek is. Épen ezért az új nemzedékre még sok gazdasági, társadalmi és művelődési feladat megoldása vár.

Csíkszereda.

ANTAL ÁRON.

CSÍKSZEREDA.

Csíkszereda rendezett tanácsú város, Csík vármegye székhelye, az Olt folyó völgyében, az alcsíki és felcsíki medence középpontján fekszik (földrajzi szélessége $46^{\circ}21'23''$; földrajzi hosszúsága $43^{\circ}28'30''$). Ezen középponti fekvése volt alapításának is oka; az első település idejéről azonban nincsenek adataink.

A várostól keletre fekvő katonai lövőtér mellett és Zsögödfürdőtől nyugatra emelkedő dombokon talált őstelepek nyomaiból következtethetjük, hogy a város környékén már az őskorban is laktak. Viszont semmi emlék sem tanusodik arról, hogy a római telepések ide is eljutottak volna.

A város Csíktaplocza és Zsögöd határából kiszakított kis területen keletkezett, valószínűleg az Árpád-házi királyok uralkodása idejében. Alapítói — amint sejteni lehet — iparo-

sok voltak, akik ide vásártartás végett jöttek össze s azután végleg letelepedtek.

Izabella királynénak 1558, augusztus 5-én kelt szabadalomlevele, mellyel e város lakóit örök időkre felmenti minden rendes és rendkívüli adó és rovatal fizetésétől — kivéve a török szultán és a király részére fizetendő adót — már mint várost (oppidum) említi. Csíkszereda tehát már 1558 előtt is város volt. Zsigmond királynak Torjavására (Kézdivásárhely) részére 1427-ben adott kiváltságleveléből pedig azt is következtethetjük, hogy Csíkszeredának már ekkor meg voltak a kiváltságai s nem tartozott a szék hatósága alá. Izabellától nyert kiváltságait később a nemzeti fejedelmek több ízben megerősítették.

A város terjedelme és lakóinak száma soha sem volt valami nagy. Csíkszék portáinak 1567-iki összeírási lajstromában 16 portával szerepel s 1602-ben Básta György a király hűségére a városban csak 18 szabad székelyt esket fel.

Ipara sem lehetett sohasem különösen fejlett. Iparosai céhekbe tömörültek s a csizmadia céhnek II. Rákóczi Györgytől kapott szabadalomlevele fenn is maradt. A XVII. században megengedik, hogy csizmadiák máshonnan is bejöjjenek a városba s itt mesterségüket folytathassák,

mivel az itteniek nem képesek a vidék szükségleteit fedezni. Később is többször hangzott fel a panasz, hogy a lakósok az ipar mellett inkább földműveléssel foglalkoznak.

A XVII. század második felében Csíkszereda is sokat szenvedett a betörő tatároktól s a XVIII. század elején annyira elszegényedett, hogy a fő-kormánysház is méltányosnak tartja (1714), hogy terhein könnyítsenek, azonban polgárai nem sokára vagyoniilag annyira megerősödtek, hogy a szomszéd községekben több birtokot vásároltak. Ebben az időben s később is a városnak a két szomszéd község lakóival többször volt összetűzése a telepedéskor azok határán biztosított s a nemzeti fejedelmektől többször megerősített erdőségi és legeltetési joguk korlátozása miatt.

A községekből sokan azért költöztek a városba, hogy az adófizetés alól kivonják magukat; emiatt a szék tisztsége több ízben (XVIII. sz.) panaszt emelt s kérte, hogy ezek fizessenek külső jószáguk után adót. Az Oláhfaluba vezető út s az Olton emelt hidak csináltatási költségei egy részének hordozását a szék a városra hárítja, mivel azokon ő fuvarozza legtöbbet. Különösen borbehozatala volt nagy. Igaz is, hogy régebben majdnem minden második ház bormérés volt.

Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék a XVII. és XVIII. század folyamán többször itt tartja gyűléseit. 1635-ben II. Rákóczi György fejedelem is megfordult benne.

A város keleti részén volt Zsögöd tize, Martonfalva, amely ma már a városhoz van csatolva. Fejlődésük a régi időktől kezdve közös volt. Martonfalván épült — a monda szerint Szent László uralkodása idejében — a csíkszeredai vár vagy Mikóvár. Ez azonban elpusztult s 1621-ben építette fel újra, de más helyen Mikó Ferenc. 1661-ben azonban a tatárok felégették s mai alakjában 1714-ben építette fel gróf Steinville István tábornok. Ma a városhoz tartozik Csiktaploczának egy volt tize, Csütörtökfalva is.

A székely határőrség szervezése idejétől (1764) a szabadságharcig a Mikóvárban lakott az I. székely gyalog határőrezred s 1850-től kisebb megszakítással a sorkatonaság.

A város kormányzását főbirája és esküdtjei intézték. Megvolt a heti és évi vásártartási joga. A szabadságharc leverése után itt székelte a főkerület (Csík, Gyergyó, Kászón) főbiztosa, de a büntető főtörvényszék Várdotfalván volt s csak 1872-ben hozták be Csíkszeredába. 1876-ban önálló törvényhatósági joga megszűnván rendezett

tanácsú város lett s 1878-ban Várdotfalváról ide helyezték át a megye székhelyét is.

Hogy a szellemi haladásnak is középpontja legyen, a vármegyei hatóság támogatásával jelentékeny iskolákhoz jutott. A főgimnáziumot, finevelőt és internátust csak közelebbről sikerült Csíkszeredába, mint megyei középpontba áthelyeztetni, de jóhírű polgári leányiskolája, mely bennlakással is össze van kötve, már évtizedek óta terjeszti a művelődés áldásait.

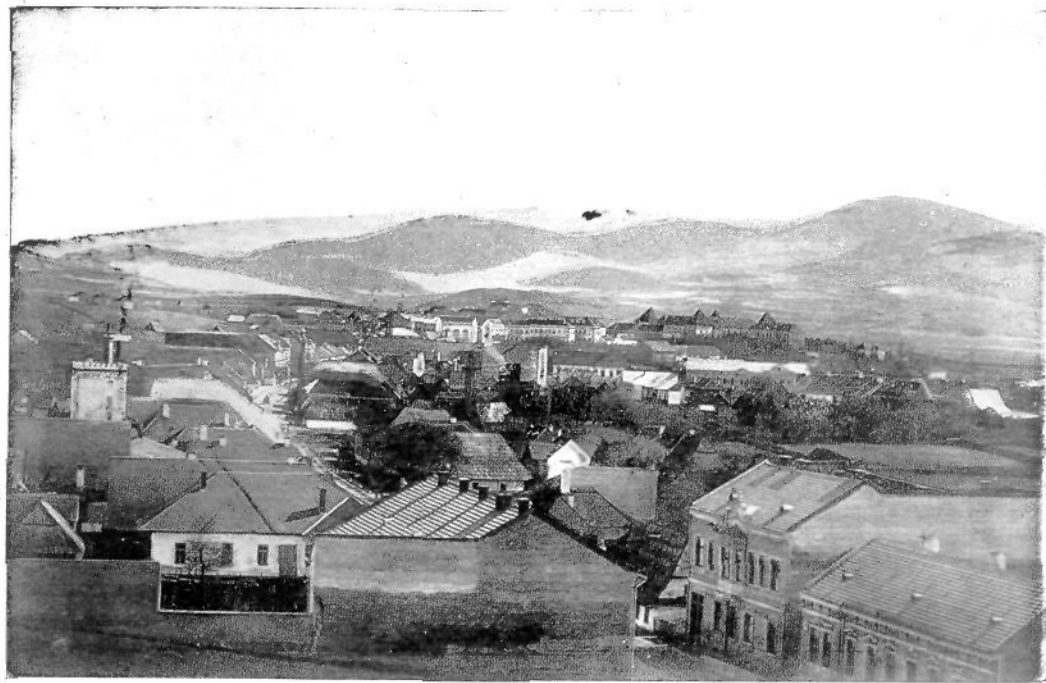
Csíkszereda lakossága az utóbbi időben rohamosan szaporodott. 1790-ben még csak 1789 volt a lélekszám, 1900-ig 2662-re szaporodott s az utolsó, 1910-iki népszámláláskor már 3368 lakója volt. Ha bekövetkezik a szomszédos Csik-taplocza és Zsögöd községeknek, melyekkel csaknem egybeépült, közigazgatásilag a városhoz kapcsolása, akkor lakósainak száma meg fogja haladni a kilenc-tízezeret.

Lakósai vallásra nézve kevés kivétellel róm. katolikusok. Egyházilag a város 1751-ig a Szentpéter-egyházmegyéhez (Várdotfalva) tartozott.

Foglalkozásra nézve lakói — az értelmiségén kívül — földművesek, kereskedők és iparosok. Ipára és kereskedelme főleg a helyi és

közel vidéki szükségletek kielégítésére szorítkozik. A hajdan legfejlettebb iparágat, a csizmadia mesterséget, ma már csak hárman folytatják. Ma virágzóbb az asztalos, lakatos, szabó és cipészipar. A Hajnód féle szabadalmazott iskolapadokat több iskolában használják nemcsak a megyében, hanem egyebütt is. Egyébiránt minden iparágnak megvan a maga egy-két képviselője. Gyáriparról azonban még alig beszélhetünk. Fűrész-telepe és sörgyára van. Ez utóbbi modern gőzgépekkel van felszerelve s évenként — 24—30 embert foglalkoztatva — 5000 hektóliter sört gyárt. Villamos erőre berendezett fa-telepe a közeli erdők faanyagát dolgozza fel deszkává, léccé. Kereskedelme, mely leginkább a helyi piacra szorítkozik, elég virágzó.

Területe 160 kat. hold. Ezenkívül lakóinak a szomszéd községek határán körülbelül 1200 hold termőföldje s ugyanannyi legelője és erdője van. Különféle gabonát s főleg pityókát termelnek nagyobb mennyiségben. Kukoricát a zord éghajlat miatt nem termelnek. Konyhakertészete és gyümölcsstermelése alig számottevő. Földmivessiskolája az okszerű és a vidék éghajlatának és az inkább hegyes vidéknek megfelelő gazdálkodásra tanít.



CSÍKSZEREDA TÁVLATI KÉPE.

A szépen fejlődő város utcái villamosvilágítással vannak ellátva, van aszfalt gyalogjárója. A város jelenlegi vezetősége nagyszerű terveket dolgozott ki egy új piactér létesítésére és új utcák megnyitására, amelyek megvalósítása jövőbeli fejlődését fogja eszközölni.

A várostól nyugatra az Olt folyó mellett, a zsögödi határon van a szeredai fürdő, amelyet „szeredai feredő” néven okirataink már a XVIII. század elején mint nevezetes fürdőt említenek.

Csikszereda.

SZLÁVIK FERENC.

A CSÍKSZEREDAI RÓM. KATH. FŐGIMNÁZIUM.

Az erdélyi r. kath. státus fennhatósága alá tartozó csíkszeredai főgimnáziumnak a harmadfélszázados multa visszatekintő — immár néhai — csíksomlyai főgimnázium az őse, melyet a XVII. század közepe táján a szentferencrendi szerzetesek alapítottak, akik a hagyomány szerint még a XIII. században telepedtek le Csíksomlyón.

Működésük kezdetben csak a lelkeszi teendők végzésére szorítkozott, mivel első sorban erre nyertek jogokat és megbízást a római szentséktől. Ezt a kötelességüket lelkiismeretes pontossággal teljesítették s jórészt az ő sokoldalú tevékenységüknek köszönhető, hogy a reformáció tanításai nem verhettek gyökeret Csíkban s lakói hívek maradtak őseik hitéhez. Fáradhatatlan munkálkodásban találjuk őket a szószéken, gyóniató-

székben s a haldoklók ágyánál; térítenek, keresztelnek, gyóntatnak fáradságot nem ismerve; s később iskolájukban s könyvsajtójuk által szóval és írásban terjesztik az ismereteket s zivataros időkben egyik kezükben a kereszttel, másikkban a karddal védték hitüket s otthonukat. Saját példájukkal hatva a hithez hű és hazafias nemzedékeket neveltek.

Nemzetfenntartó működésük fontosságát maga Hunyadi János is felismerte és méltányolta. Az 1442. évi szebeni győzelem emlékére a kolostornak különféle kiváltságokat adott. Az ebben az időtájban — jórészt a Hunyadi adományából — befejezett, csúcsíves stílusban épült templomukból egy-két beszédes emlék máig is látható.

Szerzeteseink a lelkeszkedésen kívül már korán tanítással is kezdtek foglalkozni s iskolájukban az elemi ismereteken (írás, olvasás, számolás, ének és vallásan) kívül a latin nyelv elemeinek tanítását is megkezdték a XVII. század közepe táján.

Az iskola teljes kifejlődésére különösen nagy befolyással volt, hogy a jasszii(jászvásári) gimnázium, melyet atanulni vágyó csíki ifjak sűrűn kezdtek látogatni, négy évi működés után 1654-ben megszűnt. Ifjaink ekkor nagy anyagi áldozatokkal s

vallási meggyőződésük kárára a külföldi s hazai protestáns iskolákban voltak kénytelenek tanulmányukat folytatni s befejezni. Ezt is azonban csak a tehetősebbek tehették. Épen azért a század közepén megnyitják a poétai osztályt, a rhetorikát azonban csak 1710-ben tanítják első ízben. Mindkét osztály működése azonban a legtöbbször szünetel — főleg az anyagiak elégtelensége miatt — s csak 1726-ban állandósul.

Egyébként az intézet fennmaradását és fejlődését, amely közel félszázadon át a jezsuiták visszatelepítéséig Erdély egyetlen kath. középiskolája volt, a XVII. században két ízben is veszélyeztették és hátráltatták a tatárbetörések. 1661-ben felégetik a templomot, zárdát és iskolát s az itt lakó szerzetesek közül nyolcat részint leölnék, részint fogságba hurcolnak s csak egynek sikerül megmenekülnie. Ekkor Kájoni János, akinek művei a kath. ének-költés s különösen a zeneszerzés terén marandó értékűek s aki a szerzetház könyvsajtójának megalapításával nem kisebb érdemeket szerzett, s azután Domokos Kázmér házfőnök buzgólkodásából 1664-ben felépül a templom, 1669-ben pedig az iskola és a zárdá. Ez időtájt ugyan-csak Domokos Kázmér Rómában a missziók kongregációjától egy tanító fizetésére állandó évi pénz-segítséget eszközölt ki. Ezzel megalapozta a szent-

szék befolyását az iskolára is, amely később mind szorosabbá vált. 1694-ben Nizet Ferenc atya a felfegyverzett hívőkkel s tanulókkal megszasztja a Csíksomlyóra betörő tatárokat s az iskolát az újabb pusztulástól megmenti ugyan, de az elmenekülő tatárok sok foglyot, köztük több tanulót is fogságba hurcolnak. A XVIII. század elején (1717—1720) pedig különféle elemi csapások, állanak a békés fejlődés útjában, melyek szegényé tették a népet.

Az intézet fejlődésére nagy jelentőségű mozzanat, hogy 1725-ben Lukács Mihály csíkkozmási plebános tekintélyes vagyonát az akkor ismét csonka gimnázium kiegészítésére s egy finevelőintézet (szeminárium) felállítására hagyományozza. Az 1726. évtől kezdve az iskola a következőképen tagozódik: 1. declinisták, 2. minor parvisták, 3. maior parvisták, 4. principisták, 5. grammatisták, 6. syntaxisták, 7. poéták és 8. rhétorok. Az osztályokat háromra összevonva három tanár tanítja. Mivel pedig a más irányban lekötött szerzetes atyák egymaguk nem végezhették a tanítást, eleinte egy-két világi magister volt a segítőtársuk, akiket ők maguk képeztek ki tanítókká. 1756-tól kezdve valamennyi osztályban szerzetesek tanítanak s működésükről úgy a státus,

mint a megye vezető emberei a legnagyobb elismeréssel nyilatkoznak.

Az iskola és finevelő intézet elhelyezésére 1733-ban emelt faépület nemsokára leégett s s ideiglenes otthonuk helyett csak 1782-ben készült el rovtal útján, a katonai hatóság s a fő-kormánysház támogatásával — ezuttal már kőből — az új épület, amely átalakításokkal az intézetnek Csíkszeredába való beviteléig otthona volt.

A székely határőrség szervezése (1764.) után a katonai hatóság önkénykedése miatt teljesen elnéptelenedett a szépen fejlődő intézet, melyre újabb csapást mért 1785-ben a finevelő-intézet eltörlése és javainak elkobzása. A szabadságharc idején, amelyben a tanárok s növendékeik is dicsőségesen résztvettek, szünetel a tanítás, de 1851-ben a katonaságtól elfoglalt iskolaépület visszaszerezettvén, az algimnázium újból megnyílt. A Haynald Lajosnak, Erdély nagynevű püspökének buzgólkodására begyűlt adományokból, amelyekből a csíksomlyai r. kath. iskolák pénzalapja létesült, 1857-ben megnyílik az V., a következő években a VI. és VII. osztály, ellenben a VIII. osztály Fogarasi Mihály püspöknek anyagi támogatásával csak 1873-ban.

A szabadságharc leverése után a hazafiasságuk miatt rossz szemmel nézett szerzetes tanárokból csak kettőt hagyott meg a főkormány-szék, a többi tanszéket világi egyénekkel s erdélyi egyházmegyei papokkal töltik be. Az intézet utolsó szerzetes tanára 1901-ben meghalván, megszűnt az a szoros kapcsolat, amely az intézetet alapításától a szerzethez fűzte.

Tanmenet tekintetében az intézet mindig alkalmazkodott az országos tantervhez. Egyedül a németesítő törekvések nem érték célt sem Mária Terézia és II. József, sem a Bach-korszak idejében.

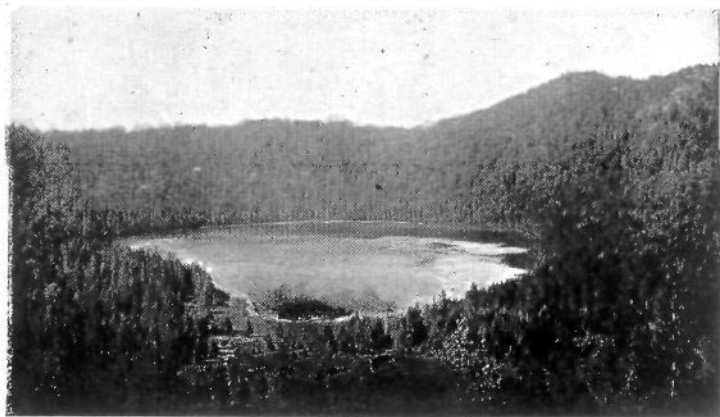
A szerzetesek nevelési rendszerében nagyon fontos szerepet játszottak a színi előadások is. A darabok írói a szerzetesek, előadói pedig növendékeik. 1721-től 1780-ig majdnem minden évben volt előadás, még pedig leginkább nagypénteken (nagypénteki misztérium) vagy pünkösdi szombatján, amikor az egész Székelyföldről itt jött össze a hitéhez hű székely nép a híres pünkösdi búcsúra, melyet a János Zsigmond selegén 1567-ben vallásuk védelmében Szűz Mária segítségével aratott diadal emlékére ülnek. Így előadásaik nemcsak nevelési célokat szolgáltak, hanem a nép vallási meggyőződésének erő-

sítésére is jó befolyással voltak. Ezen előadások műsorából közel 100 színdarab maradt ránk kéziratban.

A növendékek vallásos szellemben való nevelésében elévülhetetlen érdemei vannak az 1730-ban alapított s azóta csekély megszakításokkal ma is működő Mária Társulatnak. Az önképzést nagyban előmozdítja az 1870-ben alakult Önképzőkör s az 1896-ban létesített Kirándulási Egyesület. A szociális irányban való működést segíti elő az 1912-ben alakult Alkoholellenes Egyesület. Az intézet gazdag könyvtárai, valamint dúsan felszerelt szertárai az önművelés és oktatás szolgálatában nélkülözhetetlenek,

A XVIII. században létesített finővelőintézethez számos tanügybarát sok alapítványt tett. A státus, hogy a túrhetetlen lakásviszonyokon segítsen, internátus céljára megveszi a megyének részben lakatlanul álló székházát s 1888-ban átadja rendeltetésének. Ekkor itt helyezik el a finevelőt is. 1894-ben tekintélyes összegű internátusi segélyalapot gyűjtenek. Az intézet fenntartására s a tanulók segítésére Csík vármegye is sokat áldozott és áldoz ma is nevelési alapjából. Állami segítséget is élvez a gimnázium.

Idővel sem maga az iskolaépület, sem a bennlakások nem feleltek meg a pedagógiai és



SZENT ANNA TAVA.

didaktikai követelményeknek, ezért a múlt század kilencvenes éveiben az illetékes körökben felmerült az intézetek áthelyezésének eszméje. Másfél évtizednek kellett azonban elteltie, míg az eszme teljesen megérett, s 1909-ben a Csíkszereda városától ajándékozott telken kezdetét vette az új intézet felépítése a kormány és a megye anyagi támogatásával. A gimnáziumot és internátust 1911. június 5-én avatta fel s adta át rendeltetésének az erdélyi püspök. Nemskára hozzáfogtak a finevelő (szeminárium) építéséhez is, amely 1913-ban nyílt meg.

Az új, modernül berendezett intézetek ugyanazt a vallásos és hazafias célt szolgálják, melyet ősiük, a csíksomlyai szolgált. Hatásuk a közműveltség terjesztésére nem kisebb, mint volt a csíksomlyalé.

Csíkszereda.

SZLÁVIK FERENC.

A SZÉKELYFÖLD IGAZ GYÖNGYEI.

Mily boldogok vagytok ti szép Erdély ifjusága, kiknek csak néhány lépésnyire kell elhagynotok iskoláitok helyét és fölemelkedhettek a szép természetben való gyönyörködés magasra vívő szárnyain a legtisztább élvezethez, amelyet a természet szeretete s a tünemények változatos gazdagságán való csodálat nyújt. Édes hazánk egy vidékén sem érhetjük ezt el tökéletesebben, mint itt minálunk. Minden talpalatnyi föld egy világ arnak szemében, aki nem fut végig felületesen az ember lényét fölemelő tünemények és a nagy teremtő alkotásainak szemléletén. Hátha még kiragadunk egy-két olyan helyet, mely az embercsinálta világtól, a nagy forgalomtól elrejtve a maga ősi tisztaságában oly sok tiszta gyönyörűséget kínál nekünk.

Van nekünk két ilyen kiváló szép gyöngyszemünk: a Szent Anna tava és a Gyilkostó.

Látogasd meg bármelyiket bármely időben, mindig újra fogod kívánni látásukat! Soha sem mutatkoznak egyformáknek s minden szeszélyességük mellett is kedvesek! A Szent Anna tava a Csík vármegye déli csúcsán emelkedő kialudt vulkán kráterében van, melynek pereme a Nagycsomádban emelkedik legmagasabbra. Ha följutottunk a Nagycsomádra, a föld nagyszerű tragédiáinak és lassú életének váltakozása fölemelő gondolatokkal töltenek el pihenés közben. Nem tudunk megnyugodni a jelen képén s szemünk a múltba tekint vissza keresve azokat az okokat, amelyek e csodált világot elénk varázsolták. Messze észak felé nyúlik föl a Hargita, mely a harmadkorban támadt nagy repedésen tolúlt föl a föld mélyéből, mint egy pattanás az ember bőrén. Nagy beltenger borította ekkor Erdély földjét, melynek szélén a tenger maradványait mutatják a kolozsvári durvamészkövek, a Barót, Köpecz, Petrozsény stb. helyek szénfedő rétegeiben található töméntelen tengeri állat vázai. Keressétek föl ezeket a helyeket szünidőtökben s örök életre emlékezetes kincsekkel gyarapíthatjátok ismereteiteket!

De menjünk le a Csomád oldalából fölcsillanó tóhoz, melynek lankás, sekély partját gyorsan elérhetjük a kráter peremét alkotó Tókaré-

jának bármely pontjáról, Különösen szép tiszta októberi napon elragadó kép tárul itt elénk! A katlan belsejét borító lombos fák, kivált százados bükkfák színváltoztató koronája a sudár, örökzöld jegenyefenyők között dús árnyéket vet a földre, melyben hatalmas tinórú-, sátángombák és légyölő galócák szép színekben tarkáznak a száraz levéllepte mohok között. A víz sem hagyhat azonban ridegen, ha végig tekintünk kerek, síma tükrén. Sok mende-monda beszél feneketlen mélységéről, de komoly természetvizsgálók megállapítása szerint csak 8—9 méter között ingadozik legmélyebb pontja, mely a tó déli csúcsától északfelé húzott vonalon mintegy 180 méternyire esik. Az egész tó pedig ebben az irányban 550 méternyi átmérőjű.

Állandó örvénylése, mely a tölcséres alak következménye volna, szintén csak üres mese, mert bizony, ha szél nem borzolja a síma tükröt vagy legalább is csekély légáramlás nem zavarja a levegőt, éppen úgy nem áll elő örvénylés vagy áramlás kis tavunkban, mint ahogyan nem képződik az a jelzett körülmények nélkül a nagy Océánokban sem.

A víz vegyileg is olyan tiszta, mint a legjobb laboratoriumi lepárolt víz s ez is az oka annak,

hogy aránylag olyan kevés benne az állat. Hal-táplálásra alkalmas alsóbb rendű apró rákok benne nagyon csekély számban élnek lebegő életüket. Így a betelepített amerikai törpe harcsák (*Amiurus nebulosus*) csak a parti részek felé eső köveken lakó bogáralcákból táplálkoznak. A tó fölött annál virágzóbb az állati élet. A szívtakótó között fölismerhetünk egy-két, hazánkban ritka fajt, mint a barna szárnyerezetű *Aeschna grandis*, melyből eddig csak két adat ismeretes és a *Diplas scotica*-t. Tehát az ilyen ritkaságok miatt még inkább érdemes fölkeresni e kedves helyet, mely minden tekintetben bőven megfizet nekünk a fáradságért.

De gyérünk szép földünk másik igaz gyönyöréhez: a *Gyilkos-tóhoz*, melyet nagy regényírónk, Jókai Mór a Jövő század kiválóan híres helyéül jelöl ki, hol a repülőgép gyártásához való „hyalichort“ találja majd meg az ő Tatrangi Dávidja. Nem hiába ingerelte az ő költői képzelődését ez a lelket elragadó hely, hol bármily rossz időben is örökké örömet tartozkodik az, aki egyszer megismerte. A tavat körülvevő fenyvesek illata áthajtja az embert és felüdíti, a közöttük emelkedő szirtek égig érő csúcsai csodálattal töltenek el bennünket. A tó háttérében

észak felől emelkedik a Nagy Czohárd,* jobbról a havasi gyopárt (*Leontopodium alpinum*) termő Gyilkoskő szaggatott szirtjei láthatók, melyeken a riika hajnalmadár nesztelenül röppen tova egyik sziklafokról a másikra. A Hagymás v. Gyilkos patak felé délről emelkednek a Fekete Hagymás és Csipranka (katonai térképen Czofronka) sziklái, melyek a föld középkorának tengereiről beszélnek föltárva kőületeikben azt a szép állatvilágot, melynek javarészt a lábasfejű puhatestűekhez tartozó ammonitek teszik. Csodás szép rajzolatú kőületeket szedhetünk a Fehérmezőn lévő Hagymás-patak forrásánál és az új út jobb felén a tó háta mögött, ahol az út bekanyarodik a Szurdok szorosba, mely valóságos tündérkert a fenyőkkel borított sok szikla csúcscsal. A tó vize kincses bányája lehetne a haltenyésztésnek, a halaknak mesebeli eldorádója. Olyan sűrűn mozognak benne az apró rákok, különösen a vízi bolhák (*Daphnia longispina*), hogy abból sokkal több hal is megélhetne, mint a mennyi most benne van. Öt-hat, sőt tizenkét kilogrammos tavi pisztrángokat is fogtak már a tóban. Környékén

* Nevét a monda szerint onnan nyerte, hogy német kőfaragók márványkeresés közben tarka mészkövét nagyon keménynek találták s így a „zu hart“-ból a nép száján lett Czohárd.

ugyan vidra leselkedik rájuk, de a szemes békási oláh hamar ketté töri a derekát, ha megcsípi. S mind ezt a sok szépet a természet egy az alsóbb rétegek kimosása következtében keletkező földcsúszással hozta létre, mely 1838-ban elzárta a Békás-patak vizét s ennek a becsúszott földet újra át kellett vágnia, hogy azután gyönyörű rízesésekben szelje át a Szurdok-szorost.

Még sok szépet elmondhatnánk erről a két emekmúróról, melyet a természet elénk tárt, de eátok bizom azok megismerését kedves ifju barátaim, akik szívesen keresitek föl szabad időtökben azokat a helyeket, melyek benneteket testi- és lelkileg a köznapiasság fölé emelnek és emesekké tesznek.

Csíksomlyó.

ÉBNER SÁNDOR.

KIRÁNDULÁS A GYILKOSTÓHOZ.

Tanárember dolga forró meleg nyárban csupa komédia. Megkapja rengeteg hosszú szünidejét, hadd töltsé, ha tudja. Még ha kétszerez-nék a fizetését, valahogy csak átlábolna rajta. Elmenne és meglátogatná a szélrózsa minden irányában a haza nevezetesebb helyeit, hangya szorgalommal gyűjtené tapasztalait, hogy a tanítványok lelkébe is becsepegtesse az ország ismeretét, megkedveltesse velük a közletlen módon történő tapasztalást és tudnivágyást. Így azonban szükös helyzete oda köti lakóhelyéhez, hol bizony még munkakedve sem nyer rugót az új fátadalmakra. Vagy legfeljebb elvonul félre egy kis faluba, hol az eleinte pompásnak tetsző csendes mezei élet utoljára untató egyhangúsággá válik. Ezen másképp nem segíthetni, mintha kisebb kirándulásokkal, melyek a tárca ügyeiben sem okozhatnak zavart, egy-egy vidék képét

Igyekezünk megismerni. Ha minden szüneten csak egy-két vidéket látogatunk is meg, ember- és helyismeretünk, tapasztalatunk rendkívüli mértékben fog gazdagodni. Amellett a hegyi levegő, változatos tájképek üdítőleg hatnak idegeinkre, melyek a mi pályánkon a tíz hónapos feszültség miatt nagyon ki szoktak fáradni.

Ezek az okok hatottak ránk egyik nyáron abbeli elhatározásunkban, hogy Balánbányát, a Gyilkostavat és ha lehet, még más érdekes arculatú helyeket is megnézzünk. Mindenek előtt a filológusok nyelvén szólva egy jegyzetes kiadásra volt szükségünk, nem ugyan könyvre, hanem emberre, ki a beutazandó vidék növényzetét és földtani alakulását megmagyarázza. Egy földköstoló természetbúvárból szert is tettünk egy példányra, aki itt-ott alapos tájékozottsággal, néhol — kivel nem esnék meg? — tudós ühmgetéssel elégítette ki kíváncsiságunkat.

A kirándulást Balánbánya meglátogatásával kezdtük meg, ahová egy forró júliusi nap reggelén korán kelvén már 8 órakor megérkeztünk. Csíkszentdomokostól kezdve ugyan kissé rázós az út, de bőven kárpótol az előttünk elterülő szép kilátás a közeli magaslatokra, kiváltképen az északi irányban fekvő sziklaóriásokra, melyek

kietlen tömegükkel nagyszerű bástyafalakhoz hasonlíthatók. A két nagy sziklafal lankás ereszkedéssel völgyszerűleg összekapcsolódik, hogy közből helyet adjon az *Egyeskőnek*, melyet méltán nevezhetnénk a bástyafal tornyának. De ez maga is, mintegy gótikus templom felleget verő tornya tizenegy hatalmas oszlopból áll. Akik a Detonátát látták, a kettő között igen nagy hasonlatosságot találnak. A sziklák alja elporló törmelékkel van telve. A természet romboló és egyuttal építő munkásságának nyoma; majd évezredek elteltével a sziklák eltűnnek, eső, fagy, aztán a saxifraga nevű moha megemészti, hogy helyüket sudar fenyők foglalják el. Ki tudná azonban megmondani, hány évezred kell elporlásukhoz?!

A kőfalak tövében huzódik meg szerényen a kis Balánbánya. A műhelyek szakadozott, fekete fedelű, ócska épületei szomorúan meredtek a levegőbe, talán arról ábrándoztak, miért is van most nekik oly gyenge soruk. Mert régebben a körülmények nem mostoháskodtak a kis telep iránt. A zuzók, vaskalapácsok, kemencék élénken munkálkodtak, jólét, kedv, boldogság derült a szorgalmas bányásznépre. Most azonban a réz olcsó, a szállítás sokba kerül, az élet meg drága. A munkások jó részének el kellett távoznia.

Látogatásunk idején azonban az egykori 1200—1400-ból még négy-ötszáz ott tartozkodott. A munkások egész komoran állottak a kemence mellett, hogy kellő időben a sustorgó lávafolyamot kieresszék. Épen jókor érkeztünk, hogy lássuk, amint a kormos, izmos legény hatalmas vasrudakkal meglyukasztotta a kohó fenekét. A feljebb fekvő, kar vastagságú nyílásból a salak folyt ki izzó pirosan, a másik alantabb ütött kisebb lyukból a réz. Ez utóbbi vékony rétegben terült el a szénporral behintett talajon, a szikrák sziporkázva ugráltak szét felénk, picike kráterek mutogatták hevítő torkukat. Azonban az ily módon nyert réznek még el kell veszítenie szén tartalmát.

Azért kiterítik vastag rétegben az udvarra, még kilencszer-tízszer megolvasztják, hogy a szükséges tisztaságot elnyerje. A rezet még kiválasztás útján is nyerik vasból; ti. elhasznált vasdarabokat raknak bele a bányákból kifolyó cementvízbe, melybe a vas kicsapódik, helyét pedig a réz foglalja el. Ott járásunk óta azonban a bányának ez a kis mértékű működése is megszűnt.

Az öreg kántortanító szíves útmutatása mellett, aki azóta az igazak álmát alussza, a

telepet megtekintvén utunkat folytattuk az Olt völgyén fölfelé. Legközelebbi célul a szénégetés helyének megtekintése és a Gyilkostó megközelítése szolgált. Tekintetünk majd a regényes változatosságú hegytetőkön és oldalakon, majd a szétmállott csillámpalától villogó uton tévedezett. Csak itt-ott értünk vagy hagytunk el egy-egy élő lelket, egyébiránt elhagyatva hallgattott a völgy. Az Olt vize csendes csobogással sietett a zöld pázsitos partok között tova. Feljebb a Meggyespataka belefolyásánál egy fűrészmalom zakatolása vonta magára figyelmünket. Utunkat itt kelet felé irányoztuk, hogy elérjük a Fejérmezőt. Végre megközelítjük a Nagykö alját. Hirtelen emelkedő hágón kapaszkodtunk fel, két felől a hegyoldal tűzvészről letarolva kopaszon meredt elénk. Amit megkimélt a tűz, szénégetők használták el.

Amint felmáztunk a Fehérmező tetejére, mindjárt megismerhettük ezeket az edzett munkásokat, kik télben-nyárban a havasokon tartózkodva a bánya számára az éltető elemet, a szenet készítették. A levágott vagy kidőlt fákat először hosszú ölekbe hordják össze, azután hatalmas rakásokba, az úgynevezett „boksák”-ba halmozzák. Az egészet beföldelik, felül kürtő-

szerű nyílást, elől kemenceszádat hagynak, hogy huzás legyen, de a levegő mégse férjen mindenütt a fához. Meggyújtván a hatalmas máglyát, mindaddig égetik, mígnem fehér füst emelkedik fel belőle. Ekkor a nyílásokat szénporral vagy földdel betömik, hogy a máglya oxigén hiányában magában kialudjék. Majd szétbontás után a még talán égő részeket is kioltják és az így nyert szenet nagy szenes szekereken rendeltetése helyére szállítják. Tekintve az izzadságos munkát nem volt valami jövedelmező foglalkozás a szénégetőkké, mivel abban az időben öt ember és két szekér naponként összesen öt forintnál többet nem kereshetett.

Mivel az éjszaka rohamosan közeledett, éjjeli szállás után néztünk. Öt órai fáradságos gyaloglás után pihennünk kellett; a hidegen csapkodó szél miatt földött helyre vott szükségünk. A kormos arcú szénégető egész jószívűséggel engedte át egyik kalibáját, mely bár négyünk számára kissé szűk volt, körülményeinkhez képest, valóságos palotának látszott. Gyorsan lerakván táskáinkat vacsorakészítéshez fogtunk. Egyik nyársat vágott, a másik a húst készítette el, a harmadik a tüzet igazgatta, a negyediket vízért szalasztottuk. Hála jeles kuk-

taságunknak a pecsenye sütése jól sikerült, rá a patakvíz is jobban ízlett a Rózsamálnál. De azért helyzetünk még sem volt valami rózsás. A Lóhavas keleti oldalában hálni aránylag kényelemhez szokott embereknek, nem fejedelmi mulatság. De azért jó kedvre gyulva ingerkedtünk egymással, hogy ki lesz most álmaink őre. A közbizalom a földkóstolót emelte erre a tisztésre, ki azonban, bár semmivel sem látott ki muszka határőrzőnél külömben, kitért a hivatal elől. Álomra dűlvén a hideg szerre költögetett, hogy őrtüzünk kialvását ne engedjük.

Másnap már négykor mindnyájan talpon voltunk, lábainkat útnak egyengettük. Két óra járásnyira volt a Gyilkos-tó. Az útnak a patak mellett kellett volna vezetnie, vezetett is, meg nem is. Ugyanis télben ott szokták a tutajfákat bevontatni. Nyárban mindazonáltal gyalog is igen igen bajos bemenni. Óvatosan, kőről-kőre lépve, máshol sikamlós hosszú hidakon haladtunk előre. A rengetegnek hatalmas fenyői nyílegyenesen törtek ég felé, helyel-közzel óriási szálfák terültek el a köves talajon, mint a csatamező halottjai. Ezek a szállítás végett levágott darabok. Télben mint mondják, megnépesedik az erdő. Minde nünnen zúg a tájék, mint a méhes köpű. Nyolc

tíz ökörrel vontatnak egy-egy méteres átmérőjű óriást, mely nem ritkán maga alá ternet embert, állatot. Ámde a szükség kényszerítő ereje még a veszélyekkel szemben is győz; ez a hely valóssággal magán hordja a létért való küzdelem bélyegét. Könnyen válunk elégedetlenekké, ha látjuk az emberi nyomorúság ilyen színhelyeit, hol a kenyérért idő folytával százak vérzenek el.

Komor gondolatainkat azonban a hely szépsége és nagyszerű csendje feledtette. Így érkezünk a Gyilkostó mellé. Ez volt kirándulásunknak főcélja és fénypontja. Vadregényes hegyek között 2200 m. hosszúságban, 150 m. szélességben kigyózva terül el Csíkmegyének ez a kiváló gyöngye. Az Alpések zöldeskék tengerszemai nem szebbek ennél, érdekességben messze hátramaradnak mellette. A tó köztudomásúlag 1838-ban a Gyilkoshegy egyik felének lesüllyedésével keletkezett, mely a völgyet feldugta. Távolról nézve a vízből törzsükkal kiálló fák a szél elől jól elrejtett kikötő árbocerdejéhez hasonlítanak. Néhány évvel ezelőtt még a galyak is a fákon csüngöttek, ma már csak a faderekek őrködnek a tó felett.

A jelenségekből ítélve megtörténhetik, hogy néhány évtized alatt az egész tó csodálatos szép-

ségével együtt elenyészik. A völgybe siető három erdei patak folyvást tölti áradásai alkalmával a tó medrét, melynek eredeti körvonalai a mostaniaktól már most is nagy eltérést mutatnak. Fűrészporból, iszapból a víz alatt most halmozatok keletkeznek, egy-két év múlva ezek már pázsitos sík helyekké változnak át. Mielőtt észrevennék, megbecsülnék ezt a természeti kincset a tulajdonosok, eltűnik a föld színéről. Az EMKE Kalauza szerint menedékház található a tó partján. Láttunk ugyan egy kétszobás kunyhót ajtó, ablak nélkül, felszedett padlással, részben elhordott fedélzettel, de azt csak nem lehet menedéknek nevezni. Még csak egy rozszant csónak sem található a parton; két ócska, ügyetlenül összetákoltsz tutaj libegett ugyan a víz szélén, de arra a lélekvesztő jószágra még a mindenre vállalkozó kiránduló sem ül rá szívesen. Ha külföldön volna a tó, hamar csinos kis vendéglő épülne melléje, mely biztosítaná a kirándulókat a vihar vagy az éj ellen. De nálunk nem szokás észrevenni az efféléket, ha csak a haszon is „adjad uram, de mindjárt” módjára azonnal be nem köszönt. No meg a magyar ember a természeti szépség után nem törli magát nagyon!



A GYILKOS-TÓ.

A gyergyószentmiklósi értelmiség azonban gyakorta tesz kirándulást a tó mellé vagy a parttól keletre fekvő sziklatömegre, a Szoátra.

Ezen a kedves, tündéries helyen jól kinyugodtuk magunkat, még horgászó készülékünket is felszereltük, hogy pár pettyes galócára tegyünk szert, de türelmetlenségünk miatt eredmény nélkül.

Innen Békás és a Hidegség helyett Gyergyószentmiklós felé indultunk. Gondozott erdei uton siettünk előre a Pongrácz-tetőre; majd a Békény-lokán, ezen a gyönyörű szép erdős völgyön át Gyergyóba.

Az olvasók nagy része bizonyára ismeri már Gyergyót, ezt a havasoktól minden oldalról körülzárt, kerülékalakú nagyszerű völgyet, azért nem szükséges bővebben beszélni róla. Hat órai gyaloglás után beérkeztünk Szentmiklóstra. Fogytékos külsőnk miatt, mivel már két nap óta jártuk a havasokat, nem mehettünk be a városba, hanem kocsira ülve áthajtottunk Csomafalvára. A plebánosnál, kinek a társaság egyik tagja tanára, a másik rokona, harmadik osztálytársa volt, este 8¹/₂ órakor tartottuk az ünnepies bevonulást, ahol a székely papok ismert, hagyományos vendégszeretetére találtunk.

Az éj egy részét beszélgetve átvirrasztottuk, másik részét átaludtuk. Reggel örvendvén, hogy nem vagyunk a szabad ég alatt, jóleső érzéssel hallgattuk a száguldó felhők robogó mennydörgését, a hevesen szakadó zápor zuhogását. Eső elálltával megnéztük a falu nevezetességét, szép templomát, mely alacsony, inkább délvidékre való födelével, széles, magas ablakaival, tömzsi tornyával meglepí az idegent. Szép külseje, egész berendezése a vezetők izlését és a hívők áldozatkészségét dicséri.

Ezután a bokáig érő sár mellett is gyalog indultunk Vaslábnak, hogy turista minőségünkre folt ne essék. A hiúságra bőven rá kellett szolgálnunk a majdnem járhatatlan mezei uton. Három órai fáradságunk árán beértünk a faluba. Betértünk az utszéli korcsmába, mindjárt észrevet-tük, hogy egy izraelita felebarátunk a bérlő. Egyikünknek láttuk, valami nagyon furja az oldalát. Egyszer meg is kérdi a gazdát, hát Szász Andrásnak hívják őt.

— Nem engem, felelt a bérlő szörnyűséges kiejtéssel.

— Hát mért van az a név kiírva a táblán ??

— Ott nincs kérem, viszonzá a korcsmáros megütöközv.

Rájöttünk, hogy barátunk nagy kimerültségében a „Szesz árulás“-t nézte Szász Andrásnak.

Vaslábból kiindulva megújulva szaporáztuk lépteinket az országuton előre. A hegyek alatt kitértünk belőle, hogy a régi országuton haladva rövidebb uton érjünk vissza Csíkba. A Székaszó oldalán iszonyú vihar ért utól. Mindegyik magaslat: a Délhegy, Bucsin, Kelemenhavas, Pricske stb. egy-egy Olympusnak látszott, mely versenyezve szórja a villámokat. A zápor ijesztő gyorsasággal közeledett. Távolról úgy tetszett, mintha szürke fátyol gördülne le az égből a földre. De a kövér esőcseppek a klasszikus gondolatokból kiábrándítottak. Behuzódtunk egy üresen hagyott szénás csűrbe. A zápor elállván gyorsan haladtunk előre, hogy még korán Jenőfalvában lehessünk. Azonban addig próbálgattuk Jenőfalva határán a hegyek között a visszhangot, míg az este veszedelmesen kezdett közeledni. Felültünk tehát egy szénásszekérre és két óra alatt a faluban voltunk. Másnap reggel aztán korán reggel visszatértünk Csíksomlyóra.

Kézdivásárhely.

FÉTER JÁNOS DR.

BÁLINT GYULA.

A székelység nagyjai sorában méltán foglal helyet Bálint István Gyula, az egykori csíksomlyai gimnázium egyik büszkesége.

Kiművelt elme, nemes szív, gazdag kedély és emelkedett költői lélek. Megmutatta, hogy a székely gyalog katonaezredhez tartozó egyszerű földműves szülők fia erős akarattal magasabb műveltségre is szert tehet.

Szül. Kozmásan, Csíkmegyében, 1824. febr. 18-án. A keresztségben István nevet nyert.

Szülőfaluja iskolájában tanúsított hajlamai a gyermek jövője felől a szülőkben szép reményeket ébresztettek. Tovább képzés céljából 1835-ben fel is vitték Csíksomlyóra, a ferencrendiek vezetése alatt virágzó elemi, vagy amint azidőtájt nevezték, nemzeti iskolába. Két év múlva fellépett ugyanott a gimnázium első osztályába (Classis grammatices infima.) Betegség miatt ezt az osztályt megismételte, de olyan eredménnyel, hogy minden tárgyból kitűnő lett, jutalmat nyert

és tanárai alapítványi helyre ajánlták. A második osztályban (*classis gramm. media*) elnyerte a szintén kozmási születésű Sántha Ferenc Mártonnak, a csornai premontrei perjelnek, a csíksomlyai gimnáziumhoz tett alapítványát. Most még nagyobb kedvvel lát dolgai után, s a harmadik (*cl. gramm. suprema*), negyedik (*cl. humanitatis prima*) és ötödik (*cl. hum. secunda*) osztályban tehetségei a haladó idővel egyenes arányban fejlődnek.

Tanárai közül nagy mértékben hatott rá Bodó Sebestyén atya, a magyar és latin ékesszólás professzora, a kiváló latinista és költő hajlamú szerzetes. Irányt adott életének, hajlamot keltett benne az egyházi pályához és kedvet a költészethez. Minthogy Csíksomlyón több osztály nem volt, Bálint Kolozsvárt folytatta tanulmányait s ott tanult filozófiát.

Huszonegyéves korában belépett a Szent-Ferenc-rend erdélyi tartományába és itt Gyula néven sorozták a szerzetesjelöltek közé. Az ujonc-évet Mikházán (a marosszéki Bekecs alatt) töltötte, honnan előljárói a rend gyulafehérvári residentiájába helyezték át, hogy a hittudományi tanulmányokat a püspöki papnevelő intézetben végezhesse. Kolozsvárt szentelték pappá az 1849. év végén; 1851-ig a ferencrendiek marosvásárhelyi elemi iskolájában tanítással fog-

lalkozott. Ebben az évben az eddig határőrileg katonáskodó főszékelyekből sok ezredet alakítottak és Bálint Gyulát ezek lelki örveztőjéül nevezték ki. A 6. számú Corinini gróf-féle ezreddel Galíciába vonult, hol „Krakótól Csernoviczig 9 év alatt majd minden városban élt-éldégt.” A galíciai kaszárnnyák ablakaiból tekintgetett a székely katona hazája felé s búsan énekelte, hogy „látja füstjét, de csak alig.” A székely katonapap legfőbb és legnemesebb foglalatossága volt (mint Torquato Tassójának előszavában maga mondja) kórházban sinylődő székely atyjafiait meglátogatni, vigasztalni — magyarul. „S idegen földön már csak az is, ha az ember saját anyanyelvét hallhatja — orvosság ; nagyon gyógyítja a szívet ; pedig a magyar ember sohasem csüggetegebb, mintha messze-messze földön betegen fekszik ; úgy meghunyászkodik, mint a szárnyaszegett madár.” Együtt érez a székely katonával s boldognak mondja magát, hogy neki ily szép munka jutott. A Visztula partján maga is sokszor hazafelé sóhajtoz és leveleket s népies verseket küldözget haza a nagyobb és kisebb lapoknak kozmási, csikkozsmási és alcsíki álnevek alatt. 1859-ben ezredével részt vett az olasz háborúban. 1860-tól 1864-ig Bécsben lakik. Majd

Schleswig-Holsteinban szolgál, mint tábori főpap, ezen minőségében a porosz aranykorona érdemrenddel tüntetik ki.

Bolyongásai közben megtanult németül és olaszul és szabad óráit jeles német, latin és olasz művek olvasgatására és fordítására használta.

1871-ben nyugalmomba vonult. Ugyanekkor a római szentszékktől nyert felmentvény alapján kilépett a Szent Ferenc-rendből s mivel Erdélyben nem volt paphiány, a szombathelyi egyházmegyébe vétette fel magát, de korához és rangjához illő alkalmazásra nem lévén kilátása, Kolozsvárt vonta meg magát és ott is maradt. Csendes elvonultságban, igények és feltűnés nélkül élt. Takarékoságával egy kis vagyont gyűjtött, melyből kivették részöket a jótékony intézmények és jutott a rokonoknak is. Egyetlen szenvedélye volt: a költészet és ehhez utolsó leheletéig hű maradt. 1894. nov. 20-án vette ki kezéből a halál a tollat. Kolozsvárt temették el, de hamvait tíz év múlva hazaszállították, hogy teljesedjék „Hazafelé“ című versében kifejezett kívánsága:

„A lehúlt vágyak közt e világon

Fönnmaradt még egy hő kívánságom:

Ott nyugodni jó anyám megett,"

Bálint Gyula 40 éven át az irodalomnak buzgó munkása volt. Sokat és sokfélért írt. Munkái eredetiek és fordítások.

Fordított *németből*: Schiller, Langbein, Bodenstedt és Beck Károly műveiből.

Fordított *latinból*: Horatius és Ovidius műveiből. Phaedrusból 210 mesét szóltatott meg magyar nyelven. Szintén latinból fordította „Szemelvények a régiek elmésen oktató, bölcs mondásaiból” című művet. Ezt Gyulafehérvárt ki is adta 1871-ben.

Irodalomtörténeti jelentőséggel birnak az *olasz* irodalomból fordított munkái.

Első helyen illik említeni Torquato Tassónak „Megszabadított Jeruzsalem” című 20 énekes eposzát. Ez Bécsben jelent meg Gizella főhecegnő költségén és neki ajánlva 1863-ban. A nagy munka 1917 nyolc soros versszakból, tehát 15336 sorból áll. E művel háláját akarta nyilvánítani hazája iránt és — saját vallomása szerint — a galíciai boldog napok emlékét kívánta állandósítani. Az „Előszó”-ban epigrammás rövidséggel bemutatja saját élettörténetét, ismerteti a fordításnál követett elveket és elmondja Torquato

Tasso rövid életrajzát. A fordítás nagy gondnal készült, Galiciában végezte és Bécsben csiszol-gatta. Feladatának tekintette, hogy a mindig fejlődő, finomuló és néhol finnyás ízlésnek is ízes tápot szolgáltatson. És ez neki sokban sikerült is. Értelemzavaróan merész, idegenszerű beszéd-fordulat a nagy költeményben oly csekély helyen fordul elő és az előadás oly természetesen foly, hogy a meghódított olvasó csak alig egy-két helyen veszi észre, hogy idegen művet olvas.

A verselésnél eltérve az eredeti alexandrinusától és szövevényes strofaszerkezetétől párosan rímelt hexametereket használ. E miatt előre sejtí a kritikusok kifogását s éppen azért széptani nézeteit előre bocsátja: „Megkísértettem az eredeti alexandrinusokat visszaadni; de sem harcias erőteljességet, sem gyöngédséget, sem erőszakolatlan folyékony-ságot nem sikerült azon húrokon tetszés-szerint majd elzúdítani, majd lágyan ömledeztetni úgy, mint lelkem érzé; míg ellenben a jelen verselésnek egész természetemmel való egyezése, folyékony-sága és hő-sies hangja önkénytelenül ragadott és kedvet adott a munkára.“ A rímeket pedig azért alkalmazta, hogy kényszerítve legyen a gondolatokat lehetőleg egy-egy sorba bele szorítani és ez által a beszéd hullá-

mainak a túláradását megakadályozni. Azonban e védekezés a kritika élet nem vette el. A mai napig is hibáztatják a merész verselést. Első tekintélyes ismertetője*) Imre Sándor is ezt kifogásolja. Egyébiránt jóakarató, honszerető, buzgó műkedvelőnek mondja Bálint Gyulát, kinek fordítása általában értékes, mert érthető, nem meszterkél és az eredeti képeiből csak keveset mellőz. Annyit azonban majdnem bizonyosra lehet venni, hogy ha Bálint Gyulának barátságos érintkezése vagy ismeretsége lett volna a honi irodalmi céhek vezetőivel, vagy a címlapon az ő neve helyett egy tekintélyes műfordító neve pompáznék, kinek nimbusza az előítéleteket már elszélesztette: akkor — mint ő maga is hitte — tévedését gyönyörű foltnak, hibáját kecses sántításnak tartotta volna „leemelt kalapjával a bámuló közönség.”

Igen becses műve még az olasz irodalom mindig és mindenütt csodált remekének, „*Dante Divina comedia*” c. 100 énekes eposzának teljes fordítása. Kár, hogy ebből az „Autonomia” és „Magyarország és Nagyvilág” című lapokban

*) Budapesti Szemle 1878. Imre Sándor: „Az olasz költészet hatása a magyarra.”

csak 8 ének jelent meg és a többi kéziratban maradt.

Eredeti költeményei — említést sem érdemlő csekély kivétellel — líraiak. Művei közt a lírának majdnem minden fajtája képviselve van. Gazdag érzelem- és gondolatvilágot tárnak fel e versek, de élettörténeti adatot annál kevesebbet.

Költői ihletet leginkább *a vallásos érzelem*-ből merít. Isten nagyságának és dicsőségének gondolata ódai hevületbe hozza. Kedvelt témája az Istenháza, az ünnep, a templomba siető és ott ájtatoskodó nép. Sokszor foglalkozik az erő és az anyag, az anyag és a szellem, a mulandóság és a lélek, az ész és hit kérdéseivel; de ezek nem a meghasonlott ember önkínzó tépelődései, hanem a hitben megfogyatkozott szerencsétleneknek szánt prófétai leckék. A himnuszok magas szárnyalásai közben ép úgy, mint az oktató népies versekben ismételten azt bizonyítgatja, hogy csak az Istentől elfordult s az anyaghoz tapadó szívnek nincs vigasztalása a földön; tiszta boldogságra csak Isten létének, a lélek halhatatlanságának és a mennyei jutalmazásnak hite nyújthat reményt.

Nála még a *természeti tárgyak és tüne-
mények* is vallásos gondolatot keltő tényezők. A

hajnali óra, a pacsirta, a tavasz örömei majd a feltámadás hitének képviselői, majd pedig a teremtmény imádására serkentenek.

Ebből a vallásosságból táplálkozik világnézete, *életbölcselete*, mely majd népies oktatásban, majd gúnyban nyilatkozik. A csüggedt lélek, a gyászban járó erény, a felpiperézett bűn, a büszke szépség, az élvezet rabja stb. mind bölcs oktatásban részesül. „Útmutató” c. versében arról iparkodik meggyőzni, hogy csak azért vagyunk boldogtalanok, mert az életet nem jól használjuk. Olyanban keresünk gyönyört, ami nem nekünk való. Nem jól választjuk a pályát. Van ember, aki „sokra képes nagy talentumával, de amihez nem ért, olyat vállal. Nem kevés, ki jó hordót falazva, magát rossz vers-faragásra adja. (Uti figura docet — jegyzi meg önmagát gúnyolva.)

„S hány nem áll be közügyi sáfárnak,
Ki mint kecske, a kertnek csak árthat.”

Gúnyyal illeti a társadalmi képmutatókat, a kicsapongó Kroesusokat, a hűtelen fufangosokat, a nagyszájú strébereket, a haszonleső népvezéreket, az üres koponyájú cicomás urfiakat, az iskolázott finom gonosztságot, a becsület párbajlovagjait, a papírsárkánylelkű ambitiosusokat stb. „Husvét

kokojzák" c. négy epligrammájában nevetség tárgyává teszi az 1883. évi középiskolai törvényjavaslatnak némely éretlen és tulságosan merész ujtásokat sürgető szónokát.

Néhány nemeshangú költeményében, a mult nagy szenvedéseire, tanulságaira és érdemeire hivatkozva, önbizalomra inti nemzetét, aggódik a haza sorsán, kegyeletét rója le a nemzet és egyház nagyjai iránt és megható gyengédséggel fejezi ki szülőföldje és édesanyja iránti szeretetét.

„Hull a levél, az ősz megérkezett;

Nem tart soká és ismét veled leszek.“*)

Verseit összegyűjtve nem adta ki, hanem politikai, szépirodalmi, élclapokban és népujságokban (összesen 32 lapban) szétszórva jelentek meg. A hetvenes és nyolcvanas években leg többet közölt az „Erdély“, „Marosvidék“ és „Közművelődés.“

Szerénysége költői címre igényt nem tartott, s a mostani túlmodern költészethez szokott olvasó talán nem is tudná élvezni verseit; de irodalmi munkássága a maga egészében bír annyi értékkel, hogy megérdemlené, hogy legalább a székelyföldi iskolák az irodalomtörténet tanítása közben nagyobb figyelemben részesítsék.

Csikszereda.

KASSAI LAJOS.

*) „Anyám sírjánál.“ Kozmás, 1874.

FOGARASY MIHÁLY

erdélyi püspök. (Sz. 1800. szept. 17., meghalt. 1882. márc. 23.)

Fogarasy Mihály egyike a legnagyobb székely papoknak. A székely nép katolikus része a multban különösen szerette fiaiból papot nevelni, mert a papfiu rendesen szüleinek, testvéreinek gyámola lett. A legtöbb székely pap nagy takarékoságával összegyűjtött filléreiből a köznek is szépen áldozott. Finevelő intézeteink alapítványainak nagy részét papok tették, kik ez által székely véreik gyermekeinek neveltetési gondjait kimondhatatlanul megkönnyítették. Ezek között az alapítók között egy sem volt kiválóbb Fogarasynál. Ha a székely ifju példánykép után néz körül, akinek élete szerint életét irányítani és jellemét alakítani akarja, úgy tekintetét méltán függesztheti Fogarasy Mihályra.

A gyulafehérvári püspöki palota dísztermében különösen magára vonja figyelmünket Fogarasy Mihály arcképe. Erős, vaskos homlok,

mély értelemre mutató, de azért jósággal mosolygó szemek, szája szegletén nevető vidámság. Arról az arcképről a bölcs mosolyog felénk, aki tisztában áll az élet természetével, a hívságos küzdelmek sorsát jól ismeri, az emberi lélek hullámlásai már tárt könyvként nyitvák előtte; nincs öröm, szerencse, mely elszédíthetné, nincs veszély, mely fenyegetéseivel megrendíthetné. Föltett céljaiban szilárd, mint az acél, de mintha ez a szilárdság, ez a kitartás is csak játék volna nála, ami küzdelemálló erejének nagyságát mutatja. Ilyennek képzelem én az arcvonások után Fogarasyt és ilyeneknek látom a jellemvonásokat is, melyek tetteiben mutatkoznak.

Ifjúkori fejlődése a kiváló szellemek nagyarányú kibontakozásának a képét mutatja. A gyergyószentmiklósi egyszerű székely család szülötte a középiskolai tanulmányok menete alatt Maros-Vásárhelyt és Csíksomlyón mint „*eminentissimus*“ (a legkitünőbb) „*omni favore dignissimus*“ (a pártolásra teljesen méltó) válik ki tanulótársai közül. Hittani tanulmányait szintén kitünő eredménnyel Bécsben végezte. Pappá szentelése után három évig segédlelkész és gimnáziumi tanár volt Nagyszebenben. 1826-ban Bécsbe ment a felső papnevelőbe. Onnan teológiai doktori oklevéllel visz-

szatérván, mint papnevelő intézeti tanulmányi felügyelő és hittanár Gyulafehérvárt működött. Püspöke ajánlatára innen nevezték ki az erdélyi római katolikus elemi iskolák igazgatójává és könyvvizsgálóvá. Itt vonta magára a király figyelmét is; így került mint udvari káplán és a felső papnevelő intézet tanulmányi felügyelője harmadszor is vissza Bécsbe. Az udvari kápolnában mondott ünnepi beszédei és a felső papnevelőben tartott alapos előadásai nagy mértékben emelték hírnevét.

1838-ban a király irodalmi érdemeiért nagyvárad kanonokká nevezte ki; ebben a minőségében a jogakadémia igazgatásával is megbizta. Ebben a működésében az ifjúságot magyaros szellemben vezette és az irodalom megszerettetésére könyvtárt és olvasó-egyesületet alapított, zene-, ének- és nyelvmestereket tartott. Bécsben jelent meg „Az erdélyi püspökről polgári tekintetben“ c. műve. Az 1839—1847. között tartott országgyűléseken mint káptalani követ a kath. ügyek védelmében általános bámulatot keltett és nagy szeretetet vívott ki.

Már eddigi működésével is magára irányította a jobbak figyelmét. Ezután való emelkedésre szintén méltónak bizonyult tevékenység-

gével. Kopácsi hercegprimás 1846. elején a pesti tankerület és az egyetem hittudományi karának igazgatójává nevezte ki. Ugyanekkor a király skutari címzetes püspökké tette, ennek következtében az országgyűlés felsőházának lett tagja. Új állásánál fogva most már Pesten kellett laknia. Ez azonban épen kedvezett irodalmi terveinek, amelyek szoros összefüggésben állottak a katolikus vallás érdekében folytatott működésével.

Abban a korban a katolikus egyház ellen számos igazságtalan támadást intéztek. A katolikus hit iránt a katolikus hívőket közömbösökké, sőt egyházukat gyűlölökké igyekeztek tenni. Az egyház ellen törő s egyuttal az erkölcsi elveket is lábbal tipró áramlatok ellen épen olyan eszközöket kellett alkalmazni, amilyenekkel támadták ellenségei. Ezek a sajtó és az egyesületi élet voltak.

Fogarasy Mihály lelkében már 1842-ben megfogant egy, a népet olcsó és jó olvasmányokkal ellátó és a téves vallási, erkölcsi és jogeszméket hirdető sajtónak romboló hatását ellensúlyozó egyesület tervezete. Ez lassanként érlelődve a Szent-István-Társulatban öltött magára életet. A „Religio és Nevelés” című

lapban már 1844. decemberében közzétette tervezetét.

Ebben sürgeti, hogy a nép kezébe épületes könyveket kell adni, hogy azokat ünnep- és vásárnapokon családi körében olvashassa. Ezek mellett oly könyvecskéket óhajt, amelyek alkalmasak, hogy oktattva és elbeszélve a gyermekekben a vallásos szintűgy, mint erkölcsi érzést fölébresszék s általuk a nevelés főalapját, a szent vallást szívükbe oltsák. Végül oly művek szükségességét hangsúlyozza, amelyek a katolikus hitigazságokat, az egyház isteni szerkezetét, az istenitisztelet nagyszerűségét kifejtik, a szent régiségeket feltárják.

Fogarasy tervét mindenfelé kiváló érdeklődés fogadta. Lehetetlen nem bámulni a világos látást, bölcseséget és józanságot, mellyel mintegy a kor szívére tévén kezét, megérezte annak szükségleteit. Így jött létre a Szent-István-Társulat, mely könyvkiadó működését 1847-ben a „Keresztény Naptár”-ral kezdte meg.

Fogarasy székely volta szépen nyilvánul az új társulat programjában, mely nemcsak a magyar szent korona „ernyőzete” alatt élő összes katolikusokról kívánt gondoskodni, hanem a moldvai és oláhországi magyar fajú és ajkú katolikusokról is.

Sőt megértvén az idő fejleményeit egy nagyobb s általánosabb katolikus egyesület eszméje születik meg agyában, melynek az volna a célja, hogy a népre kiterjesztett jogok korszakában a világi katolikusokat az egyház külső igazgatásába bevigye, a nevelés és oktatás előmozdítására megnyerje. Szóval megpendítette a katolikusok önkormányzatát.

Az 1848. év politikai mozgalmaiban Fogarasy a mérsékelttekhez tartozott. Az udvarral azonkívül is fennálló összeköttetése révén a szabadságharc idejében 1848. október 28-án a magyar kormány és a püspöki kar őt küldte megbízottként az udvarhoz felirattal, melyben a békének törvényszabta uton eszközrendő helyreállítását kérték. A király Fogarasyt, mint volt udvari káplánját, fogadta ugyan s kérte őt is, társait is, imádkozzanak, hogy mielőbb muljanak el a nehéz napok, de nem engedte, hogy a kormány emlékiratát előterjeszthesse és így ő nem merte föltánni a király előtt az ország szomorú helyzetét.

Fogarasy a szabadságharc után négy éven át egész tevékenységét a Szent-István-Társulatnak szentelte, mely ebben az időben a magyarság s a magyar irodalom őre volt. Sőt nemcsak Magyarországon teljesítette hivatását, hanem buko-

vinai, moldvai, oláhországi hit- és vérrokonainkat is ingyen tankönyvekkel, ingyen küldött ujsággal igyekezett ereje szerint megtartani vallásukban és nemzetiségükben. Joggal mondotta Füssy Tamás 1869-ben: „Midőn anyanyelvünkön szinte félve beszéltünk, terjesztése pedig akadályoztatott, a



Fogarasy Mihály arcképe.

Szent-István-Társulat volt az, mely a vallásosság mellett a magyar nemzetiségnek is legbuzgóbb, áldozatkész támassza, terjesztője volt. Mondhatni-e nagyobb dicséretet a Fogarasytól életre keltett intézményről és magáról Fogarasyról, aki 1853. aug. 28-ig állt a szépen fellendülő társulat élén.

Ekkor visszavonult Nagyváradra, hol a főesperesi és örkanonoki hivatalt viselte s a házassági törvényszék elnöke volt. A szószéken ebben az időben gyakran fellépett és ebbeli munkálkodásának eredményét „Keresztény igazságok szent beszédekben” címmel 1861-ben 2 kötetben kiadta.

Mint szónokot a hívő nép bálványozta s kor- és rangkülömbőség nélkül áhítatos figyelemmel hallgatta. Fogarasy különben, mint a „*Keresztény igazságok szent beszédekben*” c. műve bevezetésében mondja, jobban örült, ha csendes megilletődés, mint ha dicsérő ömlengés lett beszédei eredménye. Egyházi beszédeire papsága kezdete óta mindig gondosan készült. A gyűjteményben kiadott beszédeit harminc évi időközben különböző, többnyire vallásra nézve is vegyes, de kiválólag művelt hallgatóság előtt tartotta. A szentírással ugyan elmondhatta: „Az én beszédem és az én prédikálásom nem ékeskedék az emberi bölcseségnek hitető ígében, hanem a léleknek és erőnek megmutatásában állott.” (Kor. I. 2. 4.) Mindazonáltal a művelt közönség a krisztusi eszméket tetszetős tudományos alakban hallhatta tőle, amiben tehetsége meglepő eredményeket mutatott föl. Ő volt az első, aki a

konferencia beszédeknek hazánkban utat nyitott, mondja róla egy ismertetője.

Egyházi beszédei mellett említésre méltók tanulmányai, cikkei.

Ezek között legnevezetesebb az „Emlékiratok az 1847—48-iki országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról” c. műve (I. kiadása Pesten jelent meg 1848-ban), mely oly munka, hogy annál abban a korban a hazai kath. egyház és annak jövője iránt részvéttel viseltető katolikusokra nézve értékesebb vagy nagyobb fontosságú nem jelent meg.

Egyideig úgy látszott, mintha pályáján delelőjét elérte volna. Azonban a munkásságnak, alkotásoknak java része még csak ezután következett. Nemsokára oly tér nyílt meg előtte, mely bő alkalmat nyújtott, hogy nagy szellemi tehetősége és széleskörű tapasztaltsága teljes nagyszerűségükben tündökölhessenek.

Haynald Lajosnak az erdélyi püspöki székről való lemondása után a király Fogarasyt nevezte ki az erdélyi püspöki székre. Eddigi pályafutása alatt is mindig új meg új intézmények fűződtek nevéhez, most meg épen óriási munka várt rá.

Nem lehet itten csak vázolni sem, hogy Erdély püspökének mi mindenre kell figyelmét ki-

terjeszteni. Az erdélyi részben majdnem négyszázezer római katolikus hívő él. Ezeknek lelki ügyeit vinni, az egyház állapotát állandóan figyelemmel kísérni, gondoskodni a papnevelésről, irányt adni majdnem harmadfélszáz plebánosnak, mindenütt vezérkedni, jó példával világoskodni, valóban majdnem emberfölötti feladat. Nem is lehet tevékenységét ily rövidre fogva kellőleg méltatni, arra egész kötet kellene. Hanem mégis kiragadom munkálkodásának egyik ágát, mely épen a jövő nemzedék javára irányult. Értem a tanításügyet.

Fogarasy az egyház és haza érdekében a legnagyobb buzgósággal ezt karolta föl. Az erdélyi népiskolai tanügy alatta hatalmas lendületet vett. A népoktatási alapvető törvény az ő püspöksége idejében lépett életbe. Fogarasy mindent elkövetett, hogy a katolikus népiskolák megtartsák eddigi hitvallásos jellegüket. Az egyházközségeket folyvást sarkalta iskolájuk jó karban tartására s a tanító személyzet jobb ellátására. Ahol szükségét látta, a maga költségén emelt iskolai épületet. Az 1868-iki népiskolai törvénnyel az állam is belépett a népművelés tényezői közé. Fogarasy belátta, hogy a régi iskolafenntartók csak úgy állhatják meg helyüket,

ha különösen a népoktatásügyre fordított tevékenységüket. Azért maga is jelentékeny áldozatokat hozott a tanítók fizetésének emelésére, nyugalomdíj-ügyüket rendezte, mert szíve megegett egy-egy szolgálatra többé nem alkalmas kántor vagy tanító nyomorgásán. A csíksomlyai tanítóképző fejlesztésére alapítványokat tett, melyeknek kamatait az intézet jelenleg is élvezi.

Különösen sokat áldozott a nőnevelés fejlesztésére, mivel a régebbi kor kivált a közép-osztály leányainak nevelését majdnem teljesen a családra utalta. Az ő áldozatai a nevelés ezen elhanyagolt ágának felemelésére kifogyhatatlanok voltak. A gyulafehérvári, gyergyószentmiklósi, nagyszebeni, marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi leányiskolákat 400.000 koronányi összeggel részben fejlesztette, részben megteremtette.

De nem feledkezett meg a középiskolákról sem. A brassai és csíkszeredai (akkor még csíksomlyai) gimnázium részben az ő alapítványai segítségével váltak nyolcosztályúakká. A középiskolai ifjúság nevelését állandóan nagy figyelemmel kísérte.

A papnevelés érdekében is szépen áldozott. Gyulafehérvárt felállította a lyceumi tanfolyamot, mely később, mint a gimnázium két felső osztálya,

az ottani gimnázium betetőző része lett. Az egyházmegyei hittani intézetnél (teológia) két új tanszéket állított negyvenezer koronás alapítványával.

Tömerdek számú egyházi és iskolai alapítványai a végrendeletében is erre a célra kijelölt összegekkel majdnem két millió koronára rugtak. Ebben az összegben benne van egy 200.000 koronás alapítvány is, melyet ötvenéves papi jubileuma alkalmával 1873. okt 28-án arra szánt, hogy abból Gyulafehérvárt egy katolikus főiskola (lyceum academicum) állíttassék. A Pázmány szeellémben tett eme hatalmas adománya az, amely Fogarasy **nevét a halhatatlanság számára fenn fogja tartani.**

Az alapítvány **ugyanis a Gyulafehérvárt székelő székeskáptalan lelkiismeretes kezelése alatt már negyedfél millió koronára növekedett föl,** mert szemmeláthatólag Isten áldása volt rajta. **S egyszer majd eljön az ideje annak, amikor az alapító nemes szándéka szerint felállítandó főiskola az erdélyi katolikuságnak és a magyarságnak egyik erős bástyája lesz.**

Egész élete az oktatásban, intézetek vezetésében telt el, nem csodálkozhatunk tehát, ha különös vonzódással az iskolákért élt-halt. A kor

maga is ezen a téren várta tőle a legnagyobb áldozatokat és ezeket ő, amint a feljebbiekből kitűnik, fejedelmi bőkezűséggel meg is hozta.

Fogarasy azonban nem volt egyoldalú. Az egyházkormányzatnak egyetlen ága sincs, melyben vagy a régi szervezetet meg ne újíttotta volna vagy ha szervezetet nem talált, újat ne állított volna. Mindamellett az újtás viszkezege általában nem bántotta, hitbuzgalmi téren meg épen állandóan a régi jó szokások (felnőttek hitoktatása stb.) felélesztését követelte.

Az egyházmegyei papságnak anyagi ellátása épen úgy szívéen feküdt, mint a tanítóké. Ezen célból a szegény egyházközségek papjainak és kántorainak segítségére kisegítő alapot teremtett, melyre évenként tetemes összeget adott.

Az anyagiak mellett a szellemieket sem feledte. A szellemi haladás eszközlésére az erdélyi katolikus egyházmegye középpontjában egy irodalmi társulatot hozott létre, az „Erdélyi Római Katolikus Irodalmi Társulatot“, melynek az volt a célja, hogy a papságot az irodalmi működés terére szólítsa. A törekvő fiatal papok támogatásában a püspök kifogyhatatlan buzgalmú mecénás volt.

Hogy a katolikus ügyek iránt a világi férfiak érdeklődését is felköltse, ami még a negy-

venes évekből kedvelt eszméje volt, 1866—1868-ban létrehozta az erdélyi autonomikus szervezetet. Ez a státus igazgatótanácsában és a státusgyűlésben testesül meg és a püspök meg előkelő világiak vezetésével viszi az erdélyi katolikusok legfőbb iskolai és nevelési ügyeit.

Annyi munka, annyi nagy alkotás után neki is meg kellett fizetnie a halandóság adóját. 1882. március 23-án szenderült át jobb létre. A nemzeti közéletet sujtó nagy veszteség minden magyar embert egyformán érintett. Vele „a magyar kath. egyház egyik legerősebb oszlopa dőlt ki, a magyar kath. irodalom ragyogó csillaga hullott le s a végzetes romlással fenyegetett magyarországi közélet fenntartó és alkotó szellemeinek egyik legtevékenyebbike költözött át az örökévalóságba“, mondotta róla halála hírére egy nekrológ.

Bemutattuk rövid és hiányos vonásokban e rendkívüli székely ember életét. „Ifjúkorát nehéz tanulmányokkal és szeplőtelen élettel, férfikorát a legszebb eszmékkal s azok elérésére ernyedetlenül folytatott fáradságokkal, öregkorát, mint a termőföld ősszel, dús adományokkal és maradandó intézményekkel dicsőítette meg“, mondja róla igen találóan egy kézirati életrajz

Én pedig hozzátehetem, hogy őt bölcsesége, nagy eszméi, munkálkodása, kiváló főpapi tulajdonságai és áldozókészsége miatt egyenesen Pázmány Péter, Kisdi Benedek és a Széchenyiek mellett említhetjük. Emléke és dicsősége halálával nem áldozott le, hanem az évek teltével öregbedni és terjedni fog. A székelység faji jellemvonásai benne jellegzetesen domborodtak ki s épen azért a székelységnek az ő halhatatlan alakjára mindig kegyelettel és büszkeséggel kell tekintenie.

Kézdivásárhely.

PÉTER JÁNOS DR.

GYERGYÓ TÖRTÉNETE.

Nemes Csík vármegye északi részén fekszik Gyergyó, a Székelyföld Svájca. Keleten a Kárpátok gyergyai lánc, nyugaton a Hargita öleli azt a medencét, amely születni s megerősödve utrakelni látja a rakoncátlan Marost. Délen a Gréczes választja el a tulajdonképeni Csíktól.

Ma Csík vármegye két járása csupán; régen Kászonszékkel Csík egyik fiú-széke. Külön királybirója, külön esküdtszéke volt. Büszke is erre a gyergyai székely; önérzetesen tiltakozik „csíki uraimék“ beavatkozása ellen, de azért jó- és balsorsban hűségesen kitart és osztzik az anya-székkal: együtt harcolnak veszélyeztetett ősi jogaikért s közös lelkesedéssel bontanak lobogót, hogyha a haza és a székely becsület kívánja.

Kétséget kizáróan hiteles története csak az 1332. évvel kezdődik. A pápai dézsmák 1332.

évi jegyzőkönyve említi először „Gyorgiot“ három községgel: Szentmiklós, Szárhegy és Alfalu.

Igaz, hogy a Gyergyószentmiklós határán talált rézeszközök, sőt a Tölgyes mellett napvilágot látott kőfejszék arról tanuskodnak, hogy nemcsak a rézkorszak, de a csiszolt-kőkorszak embere is talált a rengetegek mélyén menedékhelyet — de az égbenyuló sziklák, a mohlepte kőóriások felhőbe burkolják vén fejüket s hallgatnak mélységesen. Hiszen talán sok apró tragédiát tudnának elmondani azokból az időkől is, amikor hazánk Európa csatatere. Ki tudja — talán ide verődött s itt pusztult el az utolsó gepidaharcos; talán a Békény vizéből locsolta meg vérző homlokát, mely a frank kardok nyomát viselte, az utolsó avar; talán az öreg Csinód-havas vetett ágyat a testvérharcból menekülő hun vitéz elárvult fejének?! — A büszke havasok hallgatnak még arról az időről is, amikor már magyar máglya tüzén ég Hadúr áldozata és nem beszélnek arról a korról sem, amikor lassan ki alszik a parázs s az áldozatra szánt fehér mén halálnyerítését szeliden csengő, imára hívó harangszó váltja fel.

Gyergyó története valószínűleg akkor kezdődik, amikor IV. Béla idejében rátör hazánkra

a tatár-veszedelem, s az erdőkbe menekül a gyilkos hordák elől a reményt vesztett, védtelen nép. A természettől erős vár állandó menedéket, a Maros medencéje állandó szállást kínál — s 1332-ben a pápai dézsmák jegyzőkönyvének vezetője már három életképes községet könyvel el. Telnek az évek, s a három kis községből aránylag gyorsan kialakul a virágzó székely közösségek egész koszoruja.

Boldog idők! A szabad székely annyi és akkora földet foglal, amekkorát a rengetegtől elhódítani csak tud, amennyit megművelni bír; barmainak beláthatatlan legelőn kínálja a kövér havasi füvet a hazai föld. Adóval nem, csak vérével tartozik a királynak, ha fegyverbe szólítja a hazát fenyegető veszély.

Földrajzi helyzetét tekintve bizonyos, hogy már Nagy Lajos és Zsigmond havasalföldi és moldvai harcaiban résztvesznek a gyergyai települők s Hunyadi János és Hollós Mátyás székely bandériumaiban helyet kapnak a gyergyai harcosok is. — Az összes székely székek érdekeit ismeri el Mátyás király, amikor megerősíti a székelység kiváltságos közjogi helyzetét.

De a nagy király halála után letűnnek az aranyidők, s a gyenge utódok alatt megkezdő-

dik az áldatlan gazdasági küzdelem, amely megbontja a székelység egységét s két ellenséges táborra osztja a székely társadalmat. A birtok aránytalan megoszlása megteremti a „primori” rendet, amely a teljes hegemoniára törve csakhamar politikai harcok színterére tereli az addig a gazdagok és szegények közötti néma küzdelmet.

A mohácsi vész romjain felépül, gyönyörű, hatalmas tényné válik a Martinuzzi terve, a független nemzeti fejedelemség eszméje: Erdély.

Csak a székelység s így Gyergyó nem örvendhetett a független nemzeti fejedelemség keletkezésének, mert a székely kiváltságokat ennek a nevében törik le, tiporják el. A régi szabadságnak, nagyfokú tehermentességnek egy csapásra vége s a régi, jobb időkhöz szokott székelységnek nagyon nehéz, sőt lehetetlen az idők változott viszonyaihoz hozzászokni. A nagyobb magánbirtok elnyomja a kisbirtokot; az elnyomott kisbirtokos sérelmeit már nem orvosolja a szék, mert az „elsőké” ott is a hatalom. A katonáskodás folyton nyomasztóbb terhei mellé újabb kötelezettségeket, terheket hoz a fejedelemséggé való átalakulás.

A Martinuzzi erős keze, de különösen ál-

lamférfiui tapintata elodázza a kenyértörést, sőt igazságszeretete, mely a primorok tulkapását szigorúan büntette — bizalommal tölti el a gyermegek szívét. Így történik meg az, hogy Martinuzzi Enyeden, 1546. április 17-én kelt rendeletében a „fratri carissimi”-nek — kedves testvéreknek nevezett csíkiaknak és gyergyaiaknak szánja azt a feladatot, hogy az engedetlenkedő háromszékieket, ha kell, fegyverrel is kényszerítsék engedelmességre.

Orgyilkosok áldozata lett a nagy Martinuzzi és hosszas belső viszálykodások után, fenyegető külső veszedelmek között a fiatal Erdély trónjára ült János Zsigmond, Szapolyay János árvája. János Zsigmondtól már semmit sem várt a székelység. Ennek a beteges ifjunak a lelkében erős autokrata hajlamok éltek, amelyek már eleve kizárták az olyan kiváltságok iránti tiszteletet, amelyek a fejedelmi hatáskört korlátozhatták. Pártfogásába veszi a primorokat, s nyíltan hadat ízen a székelység kiváltságoknak. Óriási elkeseredés és az 1562-ik nyílt lázadás erre a felelet. Feltámad az elnyomott székelység s szörnyű haraggal fordul a fejedelem és a primorok ellen.

Ebben a felkelésben tevékeny részt vett Gyergyó is, amelynek népében a politikai oko-

kon kívül vallási okok is szíttják a gyűlöletet a fejedelem ellen: János Zsigmond türelmetlen unitárius, a gyergyaiak buzgó katolikusok. Gyergyóban a három Lázár testvéren, a későbbi Lázár grófok ősein, és a szintén primori renden levő Becz Imrén kívül egész Gyergyó szinte egy szívvel-lélekkel áll a lázadás lobogói alá. Igazolja ezt az a körülmény, hogy a lázadás leverése után Udvarhely és Kászon mellett Gyergyót kényszerítte a fejedelem a „Székelytámadt” vára felépítésére.

Rettegetes bosszút áll a győztes fejedelem. A leverett székelységet jobbágysorba taszítja s birtokaikat vagy a kincstár részére foglalja le, vagy a primorok között osztja szét. Hogy minő szörnyű sors éri Gyergyót a büntető fejedelem kezéből, mutatja az 1616. évi hiteles adóösszeírás. E lustra tanulságai szerint még ebben az évben is, tehát 50 év múlva is, Gyergyó lakosságának $\frac{2}{3}$ -a jobbágysorban sínylődik. Emellett köteles az Udvarhelyen bosszantására épült „Székelytámadt” várát fenntartani. A vár kapitányai valóságos zsarnokok, kiknek úri kényét nem zabolázta a fejedelmi hatalom. Gyergyó népe a hegyeken át a hátán vitte a Maros legizletesebb halait a hatalmas úr, az udvarhelyi várnagy asztalára.

Híába panaszolja keserves elnyomatását a gyergyai székely: „Szegény özvegyek is vannak, kiknek uroktól maradott árvái vannak és az hadakozásra nem elegek; kegyelmes felséged engedne azoknak is nyugodalmat, míg az Úristen annyira nevelné, mikorra elegek lehetnének az felséged szolgálatjára.“ Könyörtelen elutasítás és további szenvedés a sorsa.

Nem csoda hát, ha Báthory Istvánnal szemben a trónkövetelő Békes Gáspárt segítették, aki kiváltságaik visszaadásával kecsegtette őket. De a szentpáli csatavesztés nemcsak Békest buktatta meg, hanem a gyergyaiakra is újabb terheket rótt. Arra kényszeríti Gyergyót Báthory István, hogy eddigi kötelezettségei mellett még a vashámornál három, a fejedelem termésének betakarítására egy hétig ingyen dolgozzék.

A Báthory Zsigmond uralma sem hozza a gyergyaiak szabadságát, sőt e szeszélyes, pazarló zsarnok arra vetemedik, hogy Csíknak már akkor legnagyobb községét, Gyergyószentmiklóst 3500 tallérért zálogba adja a kevély Lázár Andrásnak. Gyergyó népe már annyira el van csigázva, gyötörve, hogy szinte fásultan nézi, tűri a betörő Mihály vajda, majd a Básta tábornok csapatainak dülését és nem hisz már azok-

ban az ígéretekben, amelyekkel a megszorult fejedelem hitegeti. — A gyergyai székelység egy része Básta adói, zsarolása ellen abban lát menedéket, hogy csapatostul menekül a szomszéd Moldvába.

Azt hiszem, hogy ebben az időben veszi kezdetét a mi egyik nagy nemzeti veszedelmünk: a székely kivándorlás.

Az egyre szaporodó terhek súlya alatt mindinkább fogy, apad a székely haderő. Különösen érzi ezt Bocskay István, kinek az alkotmány és vallásszabadság érdekében kibontott zászlói alá csak gyéren gyülekezik a gyergyai székelység. Az erélyes rendszabályok, hadi mustrák azonban mitse használnak s a gyökeres gazdasági reformok keresztülvitelére nem ad időt e nagyfejedelemnek a sors.

Az öreg, békeszerető Rákóczi Zsigmond igyekszik a bajon segíteni. A gyergyai székelyek közül sokat kiemel a jobbágyi sorból. Ő az, aki Gyergyószentmiklóst a zálogból kiváltja s 1607-ben országosvásár tartására engedélyt ad neki. Valószínű, hogy akkor keletkezik a híres pricskei vám is, amelyet utóda, Báthory Gábor, Lázár Istvánnak ad.

A Lázár-család Lázár Anna révén a Ke-

mény, Druzsiánna révén a Bethlen-családdal kerül rokonságba. Iktári Bethlen Farkas korán meghal s az árvaságra jutott kis Gábort anyai nagybátyja, Lázár András veszi gondjaiba.

A szárhegyi várkastélyban szötte gyermek-kora álmait az eljövendő idők nagy fejedelme. A várfalakon sétálgatva, lenézett a gyergyai fensíkra. Vajjon gondolta-e akkor az árva fiucska, hogy majd egyszer beleírja nevét a világtörténelembe?

Diadalmasan lobog az erdélyi zászló; Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt Európa keresi a hatalmas Erdély barátságát. E hatalmas fejlődésben része van a gyergyai székelemek fegyverének is. A hálás fejedelmek azzal jutalmazták Gyergyó érdemeit, hogy mind több és több jobbágyot szabadítanak fel.

E nagy fejedelmek halála után sötét, gyászos idők következnek Erdélyre. A nagyravágyó fiatal II. Rákóczi György kalandos vállalkozásba fog, amelynek gyászos következményeképen tatár fogságba kerül az erdélyi hadsereg s rázúdul a szerencsétlen Erdélyre a török bosszú. Jönnek a levelek Krimből, a tatár fogságból Gyergyóba is: „Most ne hagyjon ide vesznem, mert ezután nekem az kegyelmeteknek való írásban nem leszen többet módom!”

De az éjszakának van csillaga ; a legsötétebb börtönbe is tévedhet napsugár — a leggyászosabb históriának is van egy-egy kiemelkedő mozzanata, amely vigaszt hoz, meleget áraszt, megdobogtatja a szívet.

A szerencsétlen fejedelem lobogója alatt áll 1658-ban Gyergyó minden fegyverfogható fia, amikor rátör Gyergyóra egy 3000 főnél nagyobb martalóc oláh csapat. De az otthon maradt öregek, gyermekek és különösen a nők vitézül visszaverik a tízszer nagyobb ellenséget. A hagyomány szerint a ditrói Puskás Klári egymaga hét ellenséget vág le. Még ma is áll a domb, mely alá az elesett martalócokat temették s rajta az emlék — hirdetve a gyergyai nép dicsőségét.

A szerencsétlen ifjú fejedelem a gyalui csatát elveszti s maga is halálos sebet kap. Halálos ágyán is a hűséges csiki és gyergyai népre gondol s megható levélben búcsúzik. Csodaszép ez a levél. A haldokló megnyugvása, elismerés és köszönet, a felcsillanó életvág्य reménységéből fakadó hálás ígéret szól hozzánk : „Az seregeknek Istene maga titkos rendelése szerint igazgatván az harcoknak kimenetelét, nem kételkedünk, hogy ez tegnapi ügyünknek nem kedvezésével is ő felsége az maga dicsőségét ma-

gasztalta úgy, hogy annál tetszetesebb legyen a jövőre velünk s kegyelmekkel való irgalmas jó tette. Kegye'lemeknek édes hazájához való igaz szeretetének, hozzánk való hűségének tegnap dicséretes jelét adá, mi is vérünk ontásával s sebeinkkel pecsételtük meg kegye'lemekhez és az szegény ország megmaradásához való szeretetünket, melyet remélünk boldogabb successussal rövid nap megmutathatunk." De a remény nem teljesedett, a fejedelem belehalt sebeibe s Gyergyó a pártvillongások tűzében sokat szenved.

Később, 1677-ben Béli Pálnak az Apaffy fejedelem elleni mozgalmában is részt vesz Gyergyó, s az összeesküvés elnyomása után csak a jószágos fejedelemasszony, Bornemissza Anna közbenjárására kerül el a büntetést.

Apaffy Mihálynak, az utolsó erdélyi fejedelemnek uralkodása különösen nevezetes Gyergyót illetőleg. Az Apaffy fejedelem uralkodása idején idegen betelepülőkkel szaporodik Gyergyó lakossága. E betelepülők az örmények és az oláhok.

Az örmények, akik Moldvában nagyon sokat szenvedtek a vajdák zsarolásai, a tatár és kozák szomszédság miatt, 1669-ben követség útján engedélyt kérnek a fejedelemtől az Erdélyben való

letelepedésre. A fejedelem szívesen teljesíti az örménység kérését és ők azután Gyergyószentmiklóson le is települnek, hogy két évvel utóbb egy részük Csíkszépvízre, Beszterczére, Görgénybe, Petelére, Ebesfalvára és Gyulafehérvárra költözve, mint jó kereskedők és iparosok hasznos polgárai válnak Erdélynek s elévülhetetlen érdemeket szerezzenek különösen Gyergyó közigazdasági életében. Lélekben és nyelvben magyarrá válva sok jeles férfit adtak a magyar hazának.

Az oláhoknak Gyergyóba való betelepődése tiszta képét adja annak a sokat vitatott kérdésnek, hogy miképen költöznek Erdélybe. Lassú beszivárgás ez a folyamat, amelyet a Moldvában uralkodó rettenetes közállapotok indítanak meg, ahol szinte állati elbánásban részesülnek. Egyenként szökdösnek kegyetlen uraik elől át a határon, majd rajokban jönnek, ha kiűt Moldvában az olyan gyakori pártvillongás, polgárháború. Eleinte nem szívesen nézik a gyergyaiak a jövevényeket, de miután látják, hogy jámbor, kevéssel beérő népség, zsellérként, pásztorként kezdik alkalmazni. Egyrészük elmagyarosodik önként, szinte észrevétlen, mert a jövevényekkel szemben mindig türelmes a gyergyai nép.

Ilyen körülmények között találja Gyergyót az erdélyi fejedelemség letűnése, a német uralom, az úgynevezett gubernium kora. Szomorú korszak biz ez! Idegen zsoldosok dúlásai, elemi csapások látogatják Gyergyót. Nőttön-nő az elkeseredés, az idegen uralom iránti gyűlölet úgy, hogy amikor Rákóczi Ferenc kibontja „a hazáért és a szabadságért” a lobogót, kuructáborrá változik Gyergyó. Lelkesedve megy a vezérlőfejedelem emelkedő, egyre magasabban járó csillaga után; túrt azután a megtorlás kezét is, amikor az a csillag halványodni kezd és eltűnik.

1708-ban Rabutin gróf, az erdélyi császári csapatok vezére, sereget küld Acton vezérlete alatt Gyergyó leigázására.

A gyergyaiak legendás hőse e harcban Both András alkirálybíró. Valóságos mondakör képződött személye körül s nevét még ma is áhítattal, megilletődéssel említi a gyergyai nép, s néma tisztelettel megy el egykori várkastélya a „Bothvára” romjai mellett. A Gréczes-tetőn Acton leveri a gyergyaiak kis csapatát s hősi halált hal a vezér. Gyergyót tűzzel-vassal pusztítják Acton hadai. A szárhegyi kastélyt felégetik s a ángban álló falvak népével olyan kegyetlenül bántak a labancvezér, hogy még a császárpárti

Cserey Mihály is megsokallja; „Mintha nem a császár országa lenne Erdély, hanem a töröké, vagy a francia királyé.”

A szatmári béke (1711) után a küzdelmekbe belefáradt ország fásultsága borul Gyergyóra is. Mozgalmat csak a határőrség erőszakos szervezése okoz (1763-64), de a Madéfalva alatt megszólaló ágyuk kegyetlen tüze arra intette Gyergyót, hogy Mária Terézia királyné akarata megmásíthatatlan.

Az 1797. évi török háború s a Napoleon császár ellen vívott harcok mozzanatairól katonáskodó fiai leveléből tud Gyergyó.

A Kossuth lelkesedő szava Gyergyóban is visszhangra lel s a magyar szabadságért fegyvert fog Gyergyó népe, hogy vérével öntözze a Bem apó híres erdélyi seregében a megtámadott hazai földet. Amikor meg elérkezik a nagy nemzeti gyász napja, Gyergyó sok jó fiára rácsattan a börtön zára.

A jelen? — A munka verejtéke hull a székely minden falatjára, mert olyan gyönyörű, de olyan szegény ez a gyergyai föld! A föld méhe még mindig elárja igazi kincseit. Dolgozik, küzd a szürke hétköznap, hogy ha majd egyszer jön az ünnep, egy nap, amelyen a haza hívja — nyugodt fővel, tiszta szívvel, erős karral mehessen el.

Karánsebes.

KÖLÖNTE BÉLA.

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE.

Háromszékvármegye hazánk délkeleti szögletében fekszik. Nyugaton Brassó- és Nagykovács, északon Udvarhely és Csík vármegye, keleten és délen pedig Románia határolja.

Területe 675,773 kath. hold, illetőleg 3556·29 km², melynek kb. kétharmad része nagyértékű erdőség, egyharmad része pedig termékeny szántóföld, kert, rét és legelő. A rajta épült 113 helységben ma körülbelül 150 ezer ember él.

E termékeny síkságot keleten és délen a Kárpátok s a délnyugati rész kivételével egybeült is magas hegységek bátyázzák körül, ezek közt pedig az Olt, Feketeügy s e két nagyobb folyó vízrendszeréhez tartozó számos kisebb folyó és patak öntözi.

A Kárpátok szorosai kelettel és déllel kötik össze; az Olt völgye észak és nyugat felé nyit amazoknál könnyebben járható utat.

Háromszék vármegye e sajátos földrajzi fekvésének köszönhetette, hogy története a legrégibb időktől kezdve elválaszthatatlanul összeforrott Kelet és Nyugat történetével s hogy területén Keletnek és Nyugatnak jóformán minden nevezetesebb művelődési iránya mélyreható nyomot hagyott.

E nyomok, melyek tudományos felderítésének nehéz munkáját ma mindennek fölött a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum végzi, egészen Kr. e. 10—15 ezer évig visszamutatnak s attól kezdve mind máig rendkívül változatos és páratlanul gazdag multról beszélnek.

És ez a mult, mely annyi népnek látta fel-tűnését és gyors megsemmisülését, nagyon komoly és valóban megszívlelésre méltó tanulságokkal szolgál nekünk s egyúttal megdönthetetlen igazsággént hirdeti, hogy csak az a nép tudott itt állandó hazát alkotni, mely nemcsak a hódító kardot, de a munkásszerszámot is kezébe vette s mikor anyagi jólétének növelésén munkált, egyúttal szellemi kiművelésén is soha nem szűnő, komoly munkával fáradozott.

A multban itt élő népeket máig sem ismerjük kivétel nélkül. *A történet előtti időkből* ugyanis csak annyit tudunk, hogy a *diluvialis*

embertől kezdve, kinek emlékei Bodzán kerültek napfényre, Háromszék területe állandóan lakott terület volt s a rajta élő és egymást fölváltó, ismeretlen fajú népek főleg az ú. n. *piameykenaei* korban (Kr. e. 2500—3000) s a *bronz- és vas-korban* teremtettek jelentős művelődést. Jóformán nincs egyetlen helység vármegyénk területén, mely egy vagy más korú tárggyal ne gazdagította volna a Székely Nemzeti Múzeumot.

A legkülömbözőbb használati tárgyak, nyílhegyek, lándzsacsúcsok, balták, fejszék, török, kések, sarlók, tűk, gombok, karperecek, díszesen festett és festetlen agyagedények, házak faláról lehullott szuvatrögök stb. beszélnek az itt élő népek történetéről s arról a nehéz küzdelemről, melyet a mindennapi létért folytattak. Úgy látszik, hogy Kr. e. 500 körül az *agathirsek* laktak itt, hogy nyomukba nemsokára a vitéz *dákok* lépjenek, kiket talán már a Kr. u. első században, még a vitéz Decebál életében, a *rómaik* szórtottak ki, hogy Komollón, Kézdivásárhelyt s főleg a bereczki castrumban megvetván lábukat s az egész megye területére rányomva magas kulturájuk bélyegét, csak a harmadik században adják át helyüket a *góthoknak* s a góthok nyomába lépő vitéz hún népnek, melytől mondá-

ink s hitünk szerint mi *székelyek* származunk.

Eredetünk és beköltözésünk kérdésében azonban — fájdalom — hitünket tudományunk nem támogatja kellőképp s kétségtelen bizonyossággal mind máig nem tudta eldönteni, hogy vajjon a húnoktól-e vagy az avaroktól, a besenyőktől-e vagy a kozárkabaroktól, a bolgár eszegelektől-e vagy a tanácsban bölcs és hadvezetésre alkalmas Árpád vezetése alatt a Kárpátok ölen 895—900-ig hazátfoglaló magyar néptől származunk.

Ha az eredetünkre s beköltözésünk idejére boruló homály eloszlatását s e nagy fontosságú kérdések végleges eldöntését a jövő régészeti és néprajzi, nyelvészeti és történeti kutatásaitól várjuk és reméljük is, annyit mégis teljes bizonyossággal tudunk, hogy a XII. században már a Hargita lábainál, mostani lakóhelyükön laktak őseink s hogy ezt a földet az azóta letűnt sok száz esztendő vérzivatarjai közt birtokukban mindmáig megtartották.

Ezen bizonyos tudat szerint, mely eredetünk és megszállásunk homályba veszéséért egyelőre valóban kárpótolhat minket, — a székely nép szabad és független volt s Háromszék vármegye

mai területén, mint a honfoglaló magyarok fiai a vezérek korában a Duna—Tisza síkján, nemzetiségi földközösségben, tehát nemzetségek és ágak szerint megtelepedve, állatot tenyésztve és földet művelve, apró falukban élt.

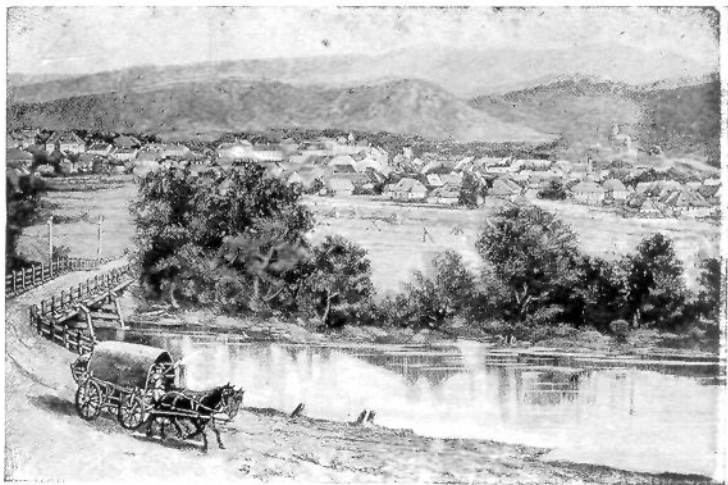
Az állandó megtelepedéssel járó falusi élet kifejlődése azonban a nemzetiségi földközösség helyébe már az utolsó Árpádok alatt a falvak szerinti földközösséget léptette s bár e földközösséget az idő teljesen máig sem semmisítette meg, a századok folyamán a falvak szerinti földközösség helyébe lépő magántulajdon kialakulását segítette elő, ami viszont újabb századok folyamán (XIV—XV.) a magántulajdonon felépült rendi szétदारaboltságot teremtetten meg.

Ha eddig őseink csak külső ellenség ellen viselt harcokban ontották vérüket s csak kül-lenség ellen vívott hősi küzdelmekben szereztek hírnevet, dicsőséget és új területeket maguknak, pl. az 1241—42. tatárjárás idején, IV. Béla és V. István háboruiban, miért a kézdi székelyek V. Istvántól Aranyos széket kapták jutalmul; majd IV. László idejében a csehek, morvák- s Nagy Lajos alatt főleg a kunok stb. ellen viselt harcokban stb. — a rendi szétválás óta, mely a főembereket (primores) a lóíók (primipili) s

a lófőket a gyalogosok (pixidarii) fölé emelte s ezzel a hatalmaskodásra, huzásra-vonásra tágeret nyitott, — már egymás ellen is harcoltak s ősi jogaik és örökölt birtokaik megvédelmezéséért áldatlan belső harcokban is emésztették erejüket.

A belső rendi harcok tüzeit még királyaink és fejedelmeink is élesztették, mikor 1427-ben Kézdivásárhelynek (akkor Torjavására), majd Sepsiszentgyörgynek, Bereczknek és Ilyefalvának városi kiváltságot adományoztak s mikor főleg a vajdai, székely ispáni, főkapitányi, királybírói stb. tisztségekbe oly férfiakat ültettek, kik a székeséget ismételt felkelésekbe kergették.

Az 1466. évi nevezetes zabolai határozatok s a Báthori István erdélyi vajda és székely ispán ellen 1492-ben indított mozgalom jelenei e belső küzdelem rejtelmes mélységeibe egyaránt bevilágítanak s szánalmat, de egyuttal elismerést váltanak ki belőlünk őseink iránt, kik a nehéz időkben is oly méltán elmondhatták, mint annyszor azelőtt s a következő századok folyamán, hogy „minden hadjáratban és táborozásban ott voltunk az ország védelmére s a mi őseink vére különböző országokban bőven omlott és a mi vérünkkel patakok folydogáltak, tagjainkból pedig halmokat hánytak“.



SEPSISZENTGYÖRGY LÁTKÉPE.

S a XVI. század derekán a török hódoltság következtében kialakult erdélyi fejedelemség még magasabbra verte az ősi jogokért és szabadságokért vívott, elszánt küzdelem hullámaait.

Bár Orbai- és Sepsiszékek lakossága 1545-ben egymagában, majd 1562-ben a többi székekkel együtt fogott fegyvert jogai védelmére, az erősebb középponti hatalom újból és újból győzött a nemzeti felkelések erején s nemcsak adót vetett az addig adómentességet élvező székelység nyakába, de 1562-ben szolgaságba is döntötte az egész harmadik rendet, mely lélekszámában a két első rendet jelentékenyen felülmulat.

De a háromszéki székelyek azért az új korszak új kötelességeiből és küzdemeiből is kivették részüket. Akik 1562-ben s majd Békes Gáspár oldalán a középponti hatalom s a vele szövetkezett hatalmasok ellen küzdöttek, csakhamar kezét fogtak véreinkkel s a hős Báthori Istvánt híven támogatták oroszországi s még az álnok Báthori Zsigmondot is oláhországi hadjárataiban.

S ha a Báthoriak ellen mindig élénken érzett gyűlölet (1596. farsangja óta) egy pillanattig az oláh Mihály és Radul vajdák zászlói alá sodorta őket, Bástá ellen annál lelkesebben keltek fegyverre a Bocskai oldalán, s ettől

kezdvé századokon át mindig azokkal harcoltak egysorban, akik a politikai és vallási szabadságok védelmét írták zászlójukra.

A nagy Bethlen Gábort, a két Rákóczit (1658., 1660. és 1661. évi török-tatár dúlások) Thökölyt és II. Rákóczi Ferencet egyforma hűséggel támogatták hadjárataikban s II. Rákóczi Györgyért Krimben, Thökölyért Moldvában és Oláhországban s II. Rákóczi Ferencért Törökországban sokáig bujdosnak s számosan lettek martirjai honszerelmüknek s fejedelmeik iránt érzett páratlan hűségüknek.

De nemcsak vérükkel és életükkel, hanem anyagi javaikkal is bőven áldoztak a haza oltárán.

A szatmári béke megkötésére következő elnyomatás kora, ha vérben nem is, de anyagiakban még több áldozatot követelt s még azt is meg kellett érniök, hogy Mária Terézia jutalmul az 1764. jan. 7-én történt madéfalvi vérfürdő után a katonai jármot vesse nyakukba.

De a kettős iga alatt is éltek őseink s a belőlük alkotott egy huszár és egy gyalog határőrezred kötelékében nemcsak szülőföldjüket s ezzel hazájukat védték meg az ellenséges beütésektől, de számos külföldi hadjáratban is részt

vettek s főleg a francia háborukban újabb babérleveleket fontak régi koszorújukba.

1848. őszén a haza hívására újból tömegesen fogtak fegyvert s Gábor Áron oldalán az osztrák és orosz invázió ellen oly csodálatos hősiességgel harcoltak, hogy csak a klasszikus görög nemzet története ismer ehhez foghatót.

Mikor a szabadság napja végleg leáldozott s a Bach-korszak alatt a hirhedt emlékü Kovács kapitány vette át itt a korlátlan hatalmat, nagyapáink és apáink akkor is megmutatták, hogy — nem fajult el még a székely vér!...

Némán túrve szenvedtek újabb éveken át, míg végre 1867-ben a hosszas elnyomatás és szolgaság helyébe alkotmányos élet, törvényelőtti egyenlőség és közös teherviselés lépett.

1876-ban végleg szerveztetett Háromszék vármegye, de e kor történetének megírása már a jövő történetírójára vár.

Sepsiszentgyörgy.

CSUTAK VILMOS.

Kézdivásárhely.

Hazánk legkeletibb felében, a kézdi-járásban, a Torja patak és Kászon vize partmagaslatain 570 m. magasságban a tenger színe felett fekszik Kézdivásárhely rendezett tanácsú város.

A város területén talált kő és bronzeszközökből következtethetjük, hogy a Székelyföld ezen egyik legtermékenyebb völgyében már a történetelőtti időkben laktak emberek. 1852-ben a város északkeleti felében a ref. temető előtt aranypoharakat, római hamvvedreket, érmeket és fegyvereket találtak.

E leletek kétségtelenné teszik, hogy a világhódító rómaiak a dák uralom megdöntése után (101 Kr. e.) kiterjesztették hatalmukat e város környékére is s ha igaz, hogy Bereczkben az ojtózi szoros védelmére állandó táboruk (castra stativa) volt, ennek egyik csapata Kézdivásárhelyen állomásozott. A vigadó építésénél Árpád-kori érmekre és pénzekre találtak, miből azt követ-

keztethetjük, hogy a környék lakói már az Árpádok korában e helyre szoktak összegyűlni vásáros ügyeik elintézésére.

IV. Béla idejében — a tatárok egyik hadoszlopa állítólag az ojtózi szoroson tört be.

A hagyomány szerint Torja határában a város mai piacterén deszka és fabódékat állítottak fel, majd az egyes nyílföldeken házakat építettek; az ős tulajdonos keskeny nyílföldjét gyermekei között felosztván, a kicsi földszalag eldarabolódott, minden darabra ház épült közös bejáróval. Így keletkeztek Kézdivásárhelyt az egész világon páratlanul álló szűk utcák vagy udvar nélküli udvarterek.

1427-ben Zsigmond király régi szabadságjogjait megerősíti. A király megparancsolja a kézdiszéki székelyeknek, hogy Torja-vására (a mai Kézdivásárhely ez utóbbi nevét a XVI. században kapta) lakóit kiváltságaik élvezetében díjfizetések kiróásával ne háborgassák s meg hagyja a székelyek ispánjainak s ezek helyetteseinek, hogy az említett polgárokat minden efféle jogsértés ellen védelmezzék. A város kiváltságait királyaink s később nemzeti fejedelmeink megerősítik és bővítik.

Mivel a város rendkívül kis területen ala-

kult, a mozgékony és élelmes lakosság felkarolta az ipart és kereskedelmet s megnyervén a birtokvásárlási jogot, a környező faluk határának jelentékeny részét összevásárolta. Báthori Kristóf fejedelem 1579-ben az 1800 holdas Katrusa-erdőt adományozta Kézdivásárhelynek, ezenkívül maga a város is szerzett erdőket.

A városnak széleskörű önkormányzata volt. Külön bírása és esküdtjei voltak, kik mindenféle peres ügyben eljárak. A város és szék közt való perekben a nemzetgyűlés ítél. Fellebbezési forum volt a vajda vagy a kir. kuria. A város lakosai fel voltak mentve az ököradótól, taxától, vámfizetéstől és a katonáskodás súlyos terhétől. Fontos városi jog volt a heti és az évi vásártartás. Kiváltságai közé tartozott a Moldva felé (díjért) való fuvarozás. A fejedelmi korban a postai szállítás ellátása mellett törökadót is kellett fizetni.

Egyébként Kézdivásárhely mint iparos város rendezte be és szervezte intézményeit. A különféle iparágak szerint céhek keletkeztek; szinte minden polgár, sőt a gyermekek is beletartoztak valamely céh kötelékébe.

A reformatio a XVI. század második felében kezdett terjedni a székelyek közt. Emlékeink

szerint 1564-ben fejedelmi biztosok járták be a Székelyföldet s nagy sikerrel terjesztették az új hitet. — Jóllehet Kézdi szék nagy része megmaradt az ősi hitben, Kézdivásárhely lakói sacramentariusok — így hívták akkor Kálvin követőt — lettek. Kálmáncsehi Márton, a fejedelmi biztosok egyike, lett Kézdivásárhely első ref. papja.

1606-ban Kézdivásárhely a taxalis városok közé tartozott s régi kiváltságai megtartása mellett 6 jó erős lóval, kocsival és kocssal szolgált a fejedelmeknek. Erdélynek a magyar korona alá visszajutása után is taxalis város maradt. Azonban 1764-ben a határórség felállításakor ősi szabadságainak sérelmeivel polgárai határőrökké soroztattak. A II. székely gyalogezred parancsnoksága Kézdivásárhelyt székelt.

A határőri katonáskodás emlékei azon épületek, melyeket a székelység emelt lakásul a tisztek számára s melyek a határórség megszűntével (1859.) előbb a katonai kincstár birtokába kerültek, majd mint tanítási alapok visszaadtván, jelenleg a kir. törvényszék, adóhivatal, polgári fiúiskola és árvaház helyiségeiül szolgálnak.

Purcel báró ezredes kezdeményezésére a székelység áldozatkészségéből épült fel 5 év alatt (1818—1823.) 125 tanuló számára az a katonai

nevelőintézet, mely jelenleg honvédelnk laktanyá-
jául szolgál.

1834-ben nagy tűzvész pusztított a város-
ban. 554 lakóház közül 421 elpusztult. A fa- és
deszkabódék leégtek s a katonai paracsnokság
tilalma miatt nem lehetett újra építeni s ezáltal
a város szép piac érhez jutott.

Legfényesebb és legdicsebb szerepet töltött
be a város az 1848—49-iki szabadságharcban.
Kézdivásárhely e nagy időkben valóságos hadi
műhelyé alakult; ágyú-, puskapor-, golyó- és
gyutacsgyárakat állítottak fel s a város apraja,
nagyja páratlan lelkesedéssel és örökre emléke-
zetes áldozatkészséggel dolgozott. Ezeket a gyá-
rakat 49-ben az oroszok pusztították el.

Az elnyomatás korában, sőt az alkotmányos
korszakban is jó ideig a Székelyföld keleti felét
és Moldva nagyobb részét a kézdivásárhelyi
iparosok látták el iparcikkekkel. Az 1883-ban
kezdődő román vámháboru a virágzó kisipart
majdnem megsemmisítette, a város lakossága a
kivándorlás következtében leapadt (1880-ban :
5200, 1890 ben : 4700). Ujabban az asztalos ipar
mutat nagyobb fellendülést, a többi iparágak csak
a helyi és környékbeli lakosság számára készí-
tenek cikkeket.



KÉZDIVÁSÁRHELY PIAC TERE.

A még mindig jelentékeny kisiparos osztály mellett szesz- és sörgyárosok, továbbá gazdag és jóhírű kereskedők teszik a lakosság legjelentékenyebb részét. Különben itt mindenkinek két-három foglalkozása is van, ami a lakosság élelmes-ségét mutatja.

Vallási tekintetben a törzsökös lakosság a XIX-ik századig református volt, a múlt században történt betelepülések s különösen Kanta bekebelezése óta (1848.) vegyes. 1900-ban 5638 lélek közül 2734 volt katolikus és 2655 református. Az 1910-iki népszámlálás szerint a városban a lakóházak száma volt 1048, a lakosság száma 6079, ezek közül kath. 3153 ref. 2617, egyéb 309.

A város termékeny határának területe 2352 kat. hold.

Említésre méltó, hogy a Székelyföldön Kézdivásárhely lakói alapították az első takarékpénztárt. Áldozatos humanitásuknak az emlékei az árvaház, kórház és menház.

Legszebb része a piactér, ide torkollanak a főbb utcák, melyek villamos világítással vannak ellátva.

A város legközelebb megoldandó feladatai közé tartozik: az utcák aszfaltozása, újköväghíd, vízvezeték létesítése vagy ártézi kutak furása és általános csatornázás.

Kézdivásárhely.

ERŐSS JÓZSEF.

BÁLVÁNYOSVÁR.

Háromszék megyében, Torja község határában fekszik egy kúpalakú hegyen Bálványosvár. Ha Kézdivásárhely várostól északnyugati irányban nézünk, a látóhatár szélén szemünkbe tűnik a többi közül kiemelkedő hegy, melyhez Kézdivásárhelyről harmadfél óra alatt eljuthatunk.

Utközben Torja nagyközséget találjuk, melynek több kilométer hosszú utcáján, szép fehérre meszelt, csinos székely házak között elhaladva, beérünk az erdővel borított hegyláncok rengetegébe, hol a Torjapatak s majd a Bálványos szűk völgyén változatos hegycsoportok bükk és csere erdői között egy ezer méter magas vízváltató állja utunkat. Ettől jobbra fenségesen emelkedik a Bálványosvár romja, mint egy megkövült ősmagyar oltár.

Innen egy jó félóra alatt felsétálunk a várromokhoz. Útunk szép bükkerdőben szeszélyesen kanyargó hegyi ösvényen vezet előbb lankás

hegyoldalon, majd mind meredekebb sziklákon ; de elfelejtjük a fáradságot, mert szinte emeli az embert, szárnyán viszi a vágy, hogy minél hamarabb közélről láthassa a festői várromot, melyet nyugatról a Várpatak, keletről a Suvadás-patak, délről az ezeket egyesítő Bálványos-patak vesz körül.

A várhoz vezető régi út egy Törösfőnek nevezett hegynyakon vonul végig. Egyetlen kapu vezet a kettős várba, melynek roppant vastagságú fala csodálatot kelt s megállíthatta az ellenséget. Csak a gyakori földrengések tudták a hatalmas falakat néhol megdőnteni úgy, hogy csak az északi részén magasabb az építmény, ahol körülbelül 15—20 m., ellenben a többi oldalai alig 3—4 m. magasak. Kiemelkedő része a várnak egy torony, melynek néhol négy emelet magasságú falai óriási vastagságukkal és építésük módjával bámulatra ragadnak.

Ennek alapfalai a sziklába vannak beépítve és piramisszerűleg alul szélesebbek, fennebb-fennebb azonban mind keskenyednek az első emeletnyi magasságig. A bástyatorony falán sehol ablak nyomai nem láthatók, csak az egyes emeleteket elválasztó gerendák üregei tűnnek szemünkbe. Az ablakok és ajtók a leomlott részen

lehettek. A belső vár körülből 180 lépés körületű és síma felületű, de semmi épület nyoma nem látszik benne. Itt van a kút is, mely úgy látszik, külön fallal volt körülvéve. A külső vár, jóval lennebb vonul, ez már lejtős és néhol sziklás oldalon övezi körül a belső vár falait, melyek valószínűleg később épültek.

Gyönyörűséggel telik el lelkünk e szép vidék láttára. A most csendes, néma táj képzeletünkben benépesedik Csaba vitézeinek harcós alakjaival, kik a véres harcok után sietnek rabonbánjaik vezetésével a büszke és bevehetetlen várhoz, hogy az ősmagyar vallás szerint fehér lovat áldozzanak Hadúrnak.

A vár építése a mondák világába nyulik vissza, mert a néphit szerint még az óriások építették, mikor a kövek lágyak voltak. A várban lakó óriás király szép leánya szórakoztatására a szomszédos Büdös-hegyen levő várhoz aranyhidat csináltatott. Az óriás leányának néha néha kedve kerekedett s ellátogatott a völgyben szántogató emberekhez s annyira megkedvelte őket, hogy ekéstől-mindenestől kötényébe szedve játékszerűl haza vitte. Ezért azonban megfeddette az óriás, mert érezte, hogy az óriások az emberekkel folytatott küzdelemben vesztesek ma-

radnak s azért a leányát kiméletes bánásmódra intette. Az óriások nevével van kapcsolatban az a monda is, hogy mikor elhagyták a várat, a vár udvarán levő háromszáz öl mélységű kútba rejtettek el egy aranyláncot, melyet egy kutya őriz s ha a kutat, amely azóta majdnem megtelt kötörmelékkal, valaki ásni kezdi, hallhatja a mélységben a kutya ugatását és az elvonuló lánc csörgését.

A történelem tanúsága szerint a várat Apor (Opour) építette a tizedik században. Timon és Apor Péter még régibb időre teszik a vár keletkezését, dák v. gót erődnek tartották, melyet a székelyek csak megújítottak. Kunits pedig azt mondja, hogy alapjától a tetejéig a hatalmas Apor-család építtette.

Az ősvalláshoz ragaszkodó székelyek még Szent István első magyar királyunk idejében ide gyűltek össze ősi módon áldozni. IV. Béla uralkodásakor a tatárok ezt a várat is megtámadták, de elvonulásra kényszerítette őket a székelyek nyílzápora. A XIV. század elején az állítólag leánynézőbe menő Bajor Ottó magyar királyt itt tartotta fogva a hatalmas Apor László s ha Gentilis bíboros és más hatalmas közbenjárók kérésére el is bocsátotta, de a koronát visszatartotta.

és csak hosszú alkudozás és kellő biztosíték fejében adta át Róbert Károlynak. A hős vajda ivadékai még a XVII. század elejéig ebben a várban laktak.

Jókai a Bálványosvár című regényében szépen írja le a vár őstörténetét. Ebből megtudhatjuk, hogy az ős vallást követő Apor István, Sándor fia, feleségül akarta venni a már kereszténnyé lett, szép Mike-leányt Torjáról, de erről özvegy Mikéné hallani sem akart. Az ő leányát pogányhoz a világért sem adta volna. De mikor a torjai templomból jöttek ki az ájtatos hivek, eltűnt a szép Mike-leány a társai közül, mert a lesben álló Apor-fiuk egyike nyeregbe kapta és elvágatott vele hatalmas sziklavarába. Ebből iszonyatos harc keletkezett, de végre megsokalták a harcot a várbeliek. Mike Ilona kiállott a vár fokára s keresztet tartván a kezében kijelentette, hogy Apor, kinek ő felesége lett, kész felvenni a keresztény vallást s leendő gyermekeit is az új hitben neveli fel.

Erre megszűnt a vár ostroma, kialudt az ősi áldozati oltár tüze, de azért e váron rajta maradt a „Bálványos” név.

Kézdivásárhely.

ZAJZON SÁNDOR.

CSEREI MIHÁLY.

(1667—1756.)

Magyar nyelvű memoire-irodalmunknak egyik jeles képviselője a tizennyolcadik század elején nagyajtai és miklósvárszéki Cserei Mihály.

Nemes, főszékely családból született 1667-ben Csíkrákoson. Atyja, Fogarasvár kapitánya, nagy szigorúsággal nevelte gyermekét. „Oly szigorú disciplinában tartott — írja Cserei atyjáról — melyhez hasonlót sohasem hallottam “ Földre terített medvebőrön két agár között kellett aludnia atyjával egy szobában; ágyban csak akkor alhatott, ha édes anyja titkon az agarak mellől elvitethette, de ilyenkor is hajnal közeledtével mindig visszavitték előbbi fekvőhelyére. Evés közben mindig háta mögött állott egy János nevű inas, „aki, mihelyt atyám intett, mindjárt nyakon csapott, akár mennyi vendége volt is atyámnak.”

Tanulmányait a fogarasi iskolákban kezdte meg, folytatta Udvarhelyen a kollégiumban, a

hová télvíz idején is félmeztláb kellett volna járnia, ha a kapuban édesanyja ki nem cseréli a rossz csizmát jóval. „Mikor pedig az iskolából hazajöttem — írja Cserei — a jó csizmát levontam és a rossz csizmában mentem atyám elé.” Az apai fegyelem szigorúságát eképen enyhíti az anyai szeretet jósága.

Cserei kitűnő deák volt. „Soha leckémért meg nem vertek, a templomban a pap hosszú prédikációját szóról-szóra megtanultam s a professor előtt nagy álmélkodásával elmondottam.”

Sajnos, tanulmányait nem fejezhette be. Atyja ugyanis, aki ez időtájt szabadult meg nyolcadfél esztendeig tartó várfogságából, melyet Teleki Mihály mért rá elégületlenség gyanuja miatt, fiát 1685-ben hazavitte, és hogy Teleki-nek kedvébe járjon, beadta melléje apródnak. „Ott nyomorgék Gernyeszegen majd két esztendeig nagy sanyarúsággal, szenvedéssel, mert Teleki kegyetlenül bánik vala szolgálival.” Ez a kemény bánásmód nagyon elkeserítette vala Csereit; ezért 1688-ban ott hagyta Teleki udvarát és a császáriak közé állott katonának.

Jelen van az 1690-iki véres zernyesti csatában, amelyből csak nagynehezen tudott megmenekülni. Midőn ugyanis a győztes kurucok és

törökök üzőbe vették a labancokat, Cserei a hátáról lelógó farkasbőrrel betakarta a balkarjára kötött kezkenőt, mit a császáriak viseltek, és mintha maga is kuruc volna, a győztesek közé vegyülve „üzőleg vitte a hegyes tört a német után”. De mikor a Barca patakon átugratott, a szél fellebbentette a farkasbőrét s most már a törökök is észrevették, hogy nem közülök való. „Egy ősz szakállú, kék mentés, kontyos török rögtön üzőbe vette.” És talán ott vész el, ha el nem éri a közeli erdőt. Ez azonban elrejtette üldözői elől és sikerült töretlen utakon Fogarasba jutni. Innen Nagyajtára ment és az időközben fejedelemmé kinevezett Thököly zászlója alá felesküdt. Thököly azonban csatát csatára veszít, amiért menekülnie is kellett Oláhország felé. Bujdosásában vele van Cserei, de „látván, hogy Thököly fejedelemsége csak pünkösdi királyság” — ötvened magával visszatért Erdélybe. Egy ideig otthon maradt Nagyajtán, de már 1691-ben nagybátyjához, Apor István grófhoz ment és neki titkára lett.

A grófi ház Erdély vezető politikusainak valóságos otthona volt; Csereinek tehát bő alkalmuk volt, hogy betekinthesse a függönyök mögé is, ahol álarc nélkül politizálnak. Hét esztendeig maradt a rokonánál és élt boldog napo-

kat udvarában. Ekkor megvált állásától, megházasodott feleségül vévén „az igen szép ábrázatú és igen jó természetű Kun Ilonát“, aki haláláig gondos életpárja volt Csereinek.

A Rákóczi-féle felkelés sok nyomorúságot hozott Erdélyre. Császári ajánlatra sok nemesünk — köztük a Cserei-család — a „tolvaj kurucok elől“ Marosvásárhelyen kerestek menedéket. Azonban Cserei nemsokára Görgényvárába költözött át, mert „nemcsak juhait, marháit hajtották el a kurucok, hanem még szolgálai is kurucbőrbe öltöztek.“ De itt nincsen nyugta, mert tizenöt hónap után árulással megvették a kurucok a várat. Tetézte nyomorúságát, hogy betegek lettek gyermekei, sőt maga is hagymázba esett. Ilyen állapotban került a kurucok kezébe, és „még olyan betegen is megölnek vala, ha Rákóczi hűségére be ne esküdjem“.

Betegségéből nagykésőre Kálban gyógyult fel. Egészségét visszanyervén kénytelen-kelletlen másodizben is kuruccá lett. Ezért látjuk még 1705-ben is Rákóczi táborában, de a kurucoknak zsigóói veresége után ott hagyja őket, hogy visszatérjen elhagyott pártjához. Előbb Csíkba, majd Brassóba menekült, ahová már elküldötte volt a családját. Itt tartózkodott hét esztendeig,

innen rendelték ki 1707-ben csíki királybirónak, mivel az elődje átállott a kurucokhoz. Nehány év múlva a kolozsvári és tordai inspektorságot vetették nyakába.

Cserei brassai élete is csak újabb kalvária volt. A sok fizetetlen megbízás, kiküldetés nemcsak beteges családjától tartotta távol, hanem elvonta birtokainak kezelésétől is, amiből sok anyagi kára származott. Növelte bánatát „angyal-szépségű és természetű” fiának, Józsefnek, 1709-ben bekövetkezett halála. „Te valál — írja fiáról — az én familiámnak arany coronája, te valál lelkem fiam, az én nemzetemnek kinyílt rózsája, az én betegségemnek könnyebítője, az erőtlenségemnek istápjá.” Veszteségét betetőzte feleségének 1710-ben beállott halála.

A szatmári békekötés után a császári háznak hozott szolgálatait memorandumba foglalta, de hűségének sohasem vette kellő jutalmát. Ez a körülmény és második feleségének durva lelkülete egyre lemondóbbá tette az öregedő Csereit, embertársaival már nem igen érintkezett, hanem visszavonultan élt nagyajtai magányában és ott is halt meg késő vénységében 1756-ban.

Históriáját 1709-ben kezdte írni brassai tartózkodása idején. Élénk és kedves leírásbar

mondja el a Kemény János halála után bekövetkezett zavarokat, a gyöngye Apaffi Mihály fejedelemségét. Története tehát az 1661-ik esztendővel kezdődik és tárgyalja az erdélyi eseményeket egészen a szatmári békéig, 1711-ig. Históriajában megemlékezik Zrinyi Miklós gróf haláláról, amiként azt Bethlen Miklóstól hallotta. Pálcát tör a jezsuiták fölött, miközben részvétellel sírja el a gályarabságra hurcolt protestánsokat. Nem kisebb elfogultsággal itéli meg Erdély vezető embereit, köztük Teleki Mihályt, akit valóságos ördögnek rajzol, mert szerinte hazájának vesztét okozta; ellenben Béli Pál, az összeesküvők vezére, valóságos nemzeti hős, lilomos jellem. A kurucokról mindvégig kicsinylőleg szól és bevallja, hogy „Rákóczi Ferencnek semmi dolgát nem javalhatom”. Meghatóan írja le Béli Pál fogságát, szenvedését, Bánfi Dénes csókjának tragikus történetét. Előadását adomák beszövéseivel teszi vonzóvá, személyes élményeit pedig a történeti események keretében rajzolja meg.

Stilusa, noha latin szavakkal van keverve, egyszerű, világos, könnyen érthető. Érdekes leírásai, az eseményeknek ügyes csoportosítása, személyeinek Lívius hőseire emlékeztető szónok-

latai Csereinek nemcsak szerkesztő ügyességéről tanúskodnak, hanem szemléletes képei kiváló elbeszélő képességét is bizonyítják; drámai fordulatokban gazdag történelme hatással volt Horváth Mihályra, Szilágyi Sándorra, Jósikára, Jókaira, Szigligetire; anyagot adott az „Erdély aranykora, Törökvilág Magyarországon, Koronát szerelemért, Beldi Pál, Bánfi Dénes csókja” stb. című költői alkotásokhoz és még ma is történelmi tárgyat kereső költőinknek a legjobb forrás és elfogultsága mellett is kútfői értékű, mert szerzője híven foglalta össze benne az eseményeket „senkinek sem hízeltedvén, sem pedig, ahol a dolgoknak igazsága s valósága úgy kívánta, nem kedvezvén.” A kora irodalmát jellemző lemondó fájdalom, büntudat, mely hazánkat a zsidó nép sorsával fenyegeti, Isten megbocsátó kegyelme egyforma szint kölcsönöz ugyan műveinek, általában mégis előadása részvétet kelt az olvasóban, ezért *Históriája* még ma is kedves olvasmánya a közönség műveltebb részének.

Maradandó becsű története mellett Csere még más írói munkásságot is fejtett ki. Már ifjú korában verselgetni kezdett. Versei részint önállóak, részint más költők műveiből szószerint átirottak. Eredeti költeményein meglátszik Balassa

és Rimai hatása, valamennyin pedig bizonyos elegiai ellágyulás érzik. Életének jelentékenyebb eseményeit, családjának történelmét jegyzőkönyvekbe foglalta. Ezekben közölte jogi axiomáit, a neki megtetszett emlékverseket Mátyás királyról, Bethlenről, ugyancsak itt örököltette meg jogi ismereteit Verbőczy könyvem címén. Bő ismertetést nyújt benne a székelyek jogszokásairól, kiváltságairól. Utolsó jegyzőkönyvét nevezetessé teszik a gyermekei tanulságára írt regulák, amelyek Cserei józan életbölcsségének gyönyörű bizonyítékai.

Írói munkássága nagy hatással volt a történetíró Benkő Józsefre, főképen pedig Apor Péterre. Ez utóbbinak Metamorphosis Transsylvaniae című munkáját Cserei látta el érdekes megjegyzésekkel, amelyek a „nájmódi“ tartalmát öregbítették

Cserei nemcsak mint író, de mint ember is nagyon rokonszenves alak. Egyéniségének kezdetben ingadozó politikája korának mostoha viszonyaiban leli magyarázatát. Kétszer tart a kurucokkal, lelkének alaphangulata azonban mindig a császáriak felé vonzza. Ez a hajlam ad jellemének állandóságot, teszi türelmessé annyi megpróbáltatása közepett, képez belőle integer vir-t.

akinek mélységes vallásossága, törhetetlen királyhűsége, rendületlen hazaszeretete különösen szűkebb hazája, Erdély iránt, méltán kelt csodálkozást az utódokban.

Munkáiban tárgyilagosságra törekszik ugyan, de ahol magával ragadja alanyi hangulata, egyoldalúan jellemzi alakjait és elfogulttá lesz a más vallásúakkal szemben, ezért művein mindvégig az erős protestáns író felfogása érzik.

Benkő József isteni bölcseséggel — ingenio paene divino — megáldott férfiúnak nevezi Csereit, én a szeretet emberének mondom, akinek jeltelen sírját az általa építtetett nagyajtai templom, emlékét pedig műveiben a késő századok őrzik.

Kézdivásárhely.

SZILVESZTER FERENC dr.

Altorjai APOR PÉTER báró.* (1676—1752.)

A nemes székelység legrégibb családjának lélekben is nemes sarjadéka, fenkölt fajának büszkesége és szomorú korának legeredetibb krónikása volt Altorjai Apor Péter báró.

Ősei történetével ő maga foglalkozik egy latinul írt munkájában s ő mondja, hogy az Aporok egyenesen Árpád ivadékai. Árpád egyik fia Opour volt; ők tehát ennek az utódai. Ez az állítás azonban pusztán a családi szájhagyományon alapul, szintúgy, mint ama feltevés, hogy László vajda, aki Ottó királyt foglyul ejtette — ősük lett volna. De a család őseinek 1311-ben való szereplése már iratokkal bizonyítható. E kortól kezdve több kiváló alakról van tudomásunk. Igen jeles tagja volt a családnak Apor István, Péter nagybátyja és nevelőatyja, aki 1699-ben

* Balló István dr. „Altorjai Báró Apor Péter Élete és Működése” című művének felhasználásával.

Erdélyország generálisa lett. Ő vette gondozása alá a korán árvaságra jutott Apor Pétert, aki 1676. június 3-án született Altorján Háromszék megyében. Tízéves korában Kolozsvárra került. Ott hét évig tanult a jezsuiták iskolájában. Később szépen írja le azt a sanyaru életet, melylyel „amaz székelyföldről jött szegény deákok“ tengődtek, kiket a jólelkű páterek egy szemináriumban helyeztek el és kik „koldulni mentek a katolikus urakhoz, főemberekhez és nemességhez, az kitől mint tölt ki, mind búzát, mind pénzt úgy adtanak Isten nevében s úgy éltenek a szegény deákok nagy sanyarú kenyéren, úgy tanul-tanak.“ 1693-ban Nagyszombatba ment, hol 3 évig tanulta a jogot és bölcseletet. Közben tanulmányuton volt Bécsben. 1699-ben nőül vette Kálnoki Sámuel alkancellár leányát, Borbálát, kivel hosszú és boldog életét éli.

A politikai és a közélet terén jelentékeny szerepet visz előbb 1699-től, mint küiküllöme-gyei főispán, 1708-tól kezdve mint Seps-i, Orbai, Kézdi- és Miklósvárszék főkirálybirója. I. Lipót-hoz, illetőleg a koronához épen olyan törhetet-len ragaszkodás fűzi, mint a katolikus valláshoz, amint írásaiból is kitűnik. Többször került a kuc-rucok fogságába, birtokait is többször elkobozták,

de elveihez mégis ragaszkodott. Azonban midőn 1705-ben Havasalföldre kell menekülnie és a király katonai parancsnoka minden támogatását megvonja tőle, midőn elkeseredve kell látnia I. Lipót törvénytelen intézkedéseit, — Rákóczihoz pártol. Mikor pedig Herbevill generális Rákóczit legyőzi, Apor csíksomlyai kastélyába vonul vissza, de itt 1706-ban Graven ezredes elfogja őt. Így került a brassai fellegvárba, hol két évi fogságot Istenben való megnyugvással tölt el. Innen nagynehezen szabadul ki és azután fennemlített állását derekasan tölti be. 1713-ban bárói rangot kap. 1717-ben ügyes csellel elhárítja a tatárok pusztítását Háromszékről. Azután sok csapás éri. De a szenvedések csapásai alatt is nagyobbik fiával, Józseffel együtt érdemes munkát fejt ki az országgyűlésen. 1737 után altorjai kastélyába vonul vissza. Itt leginkább irodalmi munkálkodással tölti idejét. 1743-ban hűséges neje meghal, néhány év múlva szemevilágát veszíti el. Ekkor úgy diktálja le gondolatait. Végre az öregkor szenvedéseitől megtörve 1752-ben Altorján befejezi életét.

Főjellemvonásai a mély vallásosság, a lankadatlan munkakedv, elveihez, fájához és az ősi nemzeti szokásokhoz való törhetetlen ragaszkodás.

Több történeti munkát írt, ezek közül nevezetes a latin nyelvű *Lusus mundi*, melyben családja és a rokoncsaládok történetével foglalkozik. Ehhez hasonló másik latin munkája, a *Synopsis*. Ebbe foglalta saját életrajzát, Erdély történetét és a kath. egyház állapotának ismertetését. Kora szereplő személyeit sikerülten jellemzi. Adatai történeti szempontból igen értékesek. Két latin munkáját a M. T. Akadémia adta ki.

Legjelesebb és legközvetlenebb műve a magyar nyelven írt *Metamorphosis Transsilvaniae* (1736.), melyet később verses formában is kidolgozott.

Az erdélyi nemességnek szokásokban, erkölcsben, viseletben, életmódban, nemzeti érzésben való átalakulását és elszegényedését s ezzel szemben az ősök egyszerű állapotát és jómódját tárgyalja. „Oka ezem írásomnak az — mondja bevezetésében — hogy mivel az ab anno 1687., az mely esztendőben az német legelsőbbben bejöve, azoltától fogva látom minden esztendőben új új mód avagy, amint a német mondja, Náj módi vagyon, úgy hogy mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és cifrább paszomántos köntösre vágyunk és már az atyáink szokott eledeleit meg sem

ehetjük, . . . , hogy azért azon időbeli régi szokás . . . maradváinknál feledékenységre ne menjen, az mi kevés eszembe jutott, leírom." A munka 13 részre, vagy cikkelyre oszlik. Az első a fentidézett okot fejtegette. Azután „az titulusokról” (2-ik cikkely) „az vendégségről és ebédéről és vacsorájáról” (3. c.), „az Fejedelem ebédéről és vacsorájáról” (4. c.), „az erdélyiek régi nyájasságáról és utazásairól” (6. c.), mond el nagyon sok eredeti dolgot. Más fejezetekben szól „Az régi Erdély köntöséről” (5. c.), „micsoda szekereken jártak régen magok az erdélyiek” (7. c.), „miképen rakták meg s miként jártanak az leírt kocsikon, hintókon az régi magyarok” (8. c.). Ezekben a cikkelyekben őseink egyszerű és ízléses viseletével, a korabeli cifrálkodással, a kocsik, hintók, ló- és lovas felszerelésével és a régi vadászattal ismeret meg. A következő cikkelyek — „az régi erdélyiek temetéséről” (10. c.), „az erdélyi régi tisztességekről (tisztségekről)” (11. c.), „ az erdélyi régi esküvésről és szitkozódásról, alázatosságról (régen még a székelyek generálisa, Fejér megye főispánja sem szégyelte a kézdivásárhelyi vargát sógornak szólítani ;) (12. c.) és végül „az catolica religióról” — szólanak nagy természetességgel. Ez utóbbi cikkelyben mondja

el, hogy az első processiót ő maga vezette az 1693. évben Kantába, midőn gróf Apor István a minoritákat oda telepítette.

Ez az emlékirat méltó arra, hogy az ifjuság szabad idejében olvasson egyes cikkelyeit, mert valóban a legszomorubb nemzeti hanyatlás sialma ez. A faji mivoltáról, régi nagyságáról és dicsőségéről, erkölcséről és szokásairól, ősi erélyéről és alázatosságáról megfélemedezett, de a náj módi hatása alatt felfuvalkodott, üres lelkű és üres zsebű nemzedék önérzetét akarta feltámasztani s napjainkban is ébren tudja tartani ez a munka. Apor Péter nevét ez örököltette meg nemzeti irodalmunkban. „Kérddheti valaki, — mondja e munka befejezésében — Apor Péter, miért írtál itt le némely dolgokat, az, akiket látunk, hogy ma is úgy folynak, amint írod...? Felelet: Nézd meg... az a régi erdélyi szokástól... mely messze mentél, erdélyi ember!... Azért írák le, hogy... az maradváink (utódaink) emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségiben Erdélynek gazdagságáról, az új módi mellett való koldusságáról, ismét s még ismét: Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus. Amen.”

Csíksomlyó.

ZSÖGÖN ZOLTÁN

NAGY MÓZES.

A kath. visszahatás harcos apostolának, Pázmány Péternek sikeres munkássága nem maradt meddő a bíboros főpap halála után. Támadtak férfiak a haza mindkét felében, a Királyhágón innen és túl, akiket a kath. vallás megerősítésében Pázmányéhoz hasonló lelkesedés vezetett, akiknek munkássága, ha nem is volt irodalmi jelentőségű, eredményeiben nem kevésbé volt becses és századokra kihatóan áldásos. A küzdő egyháznak ilyen harcosa volt Háromszék megyében Nagy Mózes plebános, Pázmány Péter eszményképének hű katonája, aki nemcsak szóval és tollal hirdette az Isten igéjét, hanem a katolikus vallás terjesztésére és hitükhöz hű katolikus ifjak nevelésére megalapította a kézdí-vásárhelyi gimnáziumot.

Nagy Mózes a kies fekvésű, erdőkkel koszorúzott Esztelnek községnek szülötte. Születési

évét homály fűdi, mert elvesztek a régi írások, ahol az fel volt jegyezve. Körülbelül a XVII. század harmadik vagy negyedik tizedében pillantotta meg a napvilágot. A gyermek jámborságban és istenfélelemben nevelkedett a szülői háznál. Tizenöt éves korában szüleitől elszakadt és Magyarországon tanulmányait befejezván, (hol és mikor, nem tudjuk), áldozópappá szentelték. Lelkipásztori működését Vasvármegyében kezdette meg abban a szomorú időben, midőn hazánkban atörök uralkodott. Mivel akkor kevés volt a pap, Nagy Mózes mintegy huszonöt, egymástól távoleső plebánia lelki ügyeit látta el fáradhatatlan buzgalommal, szívós kitartással. Tizenkét éven át működött távol szeretett szülőföldjéről, hazánknek eme nyugati határán. Nemcsak a gondjaira bízott hívek lelki üdvébe lebegett szeme előtt, de midőn a munkában kifáradva az imádságban keresett enyhülést, testi és lelki rokonaira, szűkebb hazájának lakóira is gondolt, az isteni Gondviselés kegyelmébe ajánlván őket.

Mikor pedig hallotta, hogy szülőföldjén, a szép Székelyföldön, a reformáció nagyon elterjedt és a katolikus hívek igen megfogyatkoztak, az 1674-ik évben hazajött Esztelnekre és hozzáfogott a katolikus vallás helyreállításának

nagy munkájához. Erdélynek akkori püspöke, Sebestyén György, Esztelnek, Lemhény, Nyujtód, Gelencze községek és Bereczk város plebánosává nevezte ki. Ezen működésében annyira fáradhatatlan volt, hogy egymaga le egészen Zágonig kilenc plebániát látott el és azoknak népét megtartotta a hitben.

Ezeknek a hitközségeknek hívei rajongással csüngtek nemes alakján. Bámulták apostoli buzgalmát, életének tisztaságát, önmegtagadását és a szentségek kiszolgáltatásában való nagy buzgóságát. Fáradhatatlan tevékenységét, nemes jellemét szépen rajzolja a kézdivásárhelyi minorita rendház domus historiájának névtelen írója, aki így szól róla: „Csodálatos, mily nagy lelkierővel és hányszor győzte le a fennemlített plebániák távolsága miatt az út nehézségeit, türte a tél dermesztő hidegét, a nyár perzselő hőségét és a zord időjárást; éjjel-nappal kész volt a betegeknek testi és lelki segítséget nyújtani s tudatlanokat és kisdedeket oktatni, mely irgalmasság cselekedetei miatt a legkegyesebb atyának és mintegy jelenkori prófétának tartották; annyira tisztelték, hogy hívei között általános mondás volt az, mi fiúról-fiúra szállott, hogy Nagy Mézes legszeretettebb atyjuk nélkül csak lelki üd-

vük kockáztatásával élhetnek és halhatnak meg.“

A hívek lelki üdvének gondozása mellett, hogy Istenért, híveiért és hazájáért minél többet tehessen, behívta a Moldvában, Oláhországban és Bessarábiában működő minorita atyákat s amikor így segítőtársai is voltak, Esztelneken 1680-ban Szt. Simon és Juda apostolok tiszteletére a saját telkén kolostort és iskolát alapított, hogy benne az ifjúság az egyházi pályára, úgyszintén az igaz kath. hitre, jámborságra, jó erkölcsökre, erényekre és a tudományokban való jártasságra neveltessék.

XI. Ince pápa, Szelepcsényi György, Magyarország akkori primása és Sebestyén György erdélyi püspök 1681-ben jóváhagyták az iskola alapítását s a tanítás négy tanerő vezetése mellett 1682-ben kezdődött meg. Nagy Mózes alapító, aki a hívek lelki ügyének vezetésével volt elfoglalva, többször meglátogatta az iskolát s a hívektől gyűjtött alamizsnával úgy a tanerőket, mint az intézet növendékeit támogatta. 1684-ben a fegyelmi szabályokat összeállította, 1691-ben pedig azokat a tanulókat, akik az alsó iskolákat már elvégezték, papi ruhába öltöztette és megkezdődött a humaniora tudományok tanítása is. Így az esztelneki iskola, Nagy Mózes alapítása, már az első tíz évben nagy és fon-

tos hivatást töltött be, papokat nevelvén az egyház veteményes kertjének. Ez az esztelneki iskola volt a kézdivásárhelyi gimnáziumnak a kezdete. Minthogy az iskolát itt nehezen lehetett megközelíteni, 1696-ban az akkor Kézdivásárhelytől különálló Kanta faluba telepítette át, ahol a minoritarend részére szerzetházat is alapított.

Amíg egyrészt éber gonddal őrködött az iskola fölött, másrészt a hívekről sem feledkezett meg. Gyakran bejárta a megyét és vigasztalta híveit. Egy alkalommal, midőn télvíz idején Zágonba ment, meghűlt, lázt kapott és 1709. februárius 8-án meghalt ugyanott, a székelység nagy bánatára, mély szomorúságára. Tetemeit Kantába szállították és a minoriták templomában a főoltár előtt helyezték örök nyugalomra a háromszéki kath. hívők nagy részvételével. Kézdivásárhely városa a gimnázium nagy alapítója iránt tartozó kegyeletét 1910-ben rőtta le, midőn a minoriták templomával szemben levő utcát ő róla „Nagy Mózes-utca”-nak nevezte el.

A szeplőtelen, jámbor és szentéletű papnak tetemei immár kétszáz esztendő óta porladoznak a kézdivásárhelyi minoritarendház templomának főoltára előtt; nevét is immár régen beborította a feledésnek sötét fátyola, de alkotása: a kézdivá-

sárhelyi gimnázium áll és virágzik, mint a háromszékvármegyei katolicizmusnak zászlóvivője s a hazaszeretetnek és magyar művelődésnek hatalmas fényszórója. Az egyszerű esztelneki faházban megnyílt iskola, 1696-ban Kantába telepítve át, itt nagy és tisztos hivatást töltött be s nem egyszer a gimnáziumi tantárgyak mellett a teológiát is előadták.

Két érzelem töltötte be ennek az intézetnek a falait: a vallásos és hazafias érzés. Az előbbi ápolta a Boldogságos szent Szűz tiszteletére az 1747. évben alakult Sárló Boldogasszonyról nevezett Mária-Társulat, melynek tagjait minden egyes alkalommal fényes templomi ünnepséggel avatták fel, melyen nemcsak a helybeliek, de a környékbeli is számosan vettek részt. A Mária-Társulat virágzása mellett nagyjelentőségű mozzanat volt az iskolai színjátékok rendezése, melyek a 18. században a nevelés terén nagy és fontos szerepet játszottak. Ezeknek a színjátékoknak tárgyát nagyrészt szent történetek és a hazai történet kimagasló eseményei tették s ennélfogva a vallásos és hazafias nevelésnek voltak az ébrentartói, ápolói és fejlesztői. A színdarabokat az intézet tanárai írták. Ezek közül mintegy 25 darab maradt fenn kéziratban. A minorita társház könyvtárában őrzött eme darabok

még mindig várják, hogy alkalmas méltatóra találjanak, hogy elfoglalják az irodalom történetben az őket megillető helyet.

Nagy Mózes iskolájának tehát nagy hatása volt a környéknek, sőt az egész megyének művelődésére annál is inkább, mert az újabb időkig ez volt Háromszéknek egyedüli iskolája. Följegyzések tanuskodnak arról, hogy a háromszéki családok legelőkelőbbjei, a báró Aporok, a gróf Kálnokiak stb. itt tanultak. Sőt voltak csángók is a szomszédos Moldovából, akik oda visszamenve mint papok és tanítók ápolói lettek a magyarságnak az idegenben. Nagy Mózes alkotása, a kétszáz esztendőnek megpróbáltatását sikerrel, dicsőséggel kiállott iskola, 1906-ban új hajlékot, díszes palotát kapott, hogy beilleszkedve a modern korba még hathatósabban hirdethesse azokat a nagy eszméket, amelyekért alapítója nemcsak szóval, hanem tettel és munkás életének ragyogó példájával is küzdött.

Nagy Mózes azonban nemcsak mint iskolaalapító és a kath. vallásnak buzgó, harcos apostola véste be nevét a Székelyföld, különösen pedig Háromszék megye művelődésének történetébe, de mint teológiai író is figyelmet érdemel. Művét mint unikumot, mint ritkaságot, a buda-

pesti egyetem könyvtárában őrzik. Címe; „A dicsőséges örök mindenható Sz. Háromság, Atya és Fiú és Sz. Lélek egy megoszolhatatlan Istentől való igaz hitnek versekkel leíratott vallástétele, melyet a méltóságos fejedelem és cardinál Kollonics Leopold esztergomi érsek a magyar nemzetnek világosítására maga költségén kinyomatott. Irtá: Esztelneki Páter Nagy Mózes illyefalvi megyés pap. Nyomatott Nagyszombatban az akadémiai betűkkel Horman János által, 1700“.

A könyvben a Szentháromság egy Istentől és Krisztus Urunk igaz istenségéről van szó. Tárgyát eposzba illő segélykéréssel így nevezi meg:

De az egy Ur Isten miképpen lehessen
Három személyében s hozzá mint férhessen
A megtestesülés, s kint mint szenvedhessen,
Arról akarok én írni szép rendesen.

Melyre az Istentől kérek segítséget,
Magamban nem látok mivel elégséget,
Hogy én vizsgálhassak Isteni Felséget,
S arra taníthassak minden hív kösséget.

A Szentháromság tanának bebizonyítása után mintegy száz oldalon Krisztus Urunk igaz Istenségéről tanítja ki az árianusokat. Művének e részét így fejezi be:

„Én többet nem írok Arianusokról,
S hozzájuk tartozó akármilyen vallásról
Jó hitben nincsenek kik az Ur Christusról,
Hanem térjenek meg, kérem a rossz útról.

Melyen a Christusnak nagy bosszúságára
(Ki Ábrahám, Izsák és Jákobnak ura)
Járnak, sok lelkeknek iszonyú kárára.
E' legyen intésem utolsó határa.

Ezerhatszáz felett kilencvenkilencben
Kisasszony havának legelső hetében,
Nagy Moyses pap írtam ezeket versekben
A' Szt. Háromságnak az ő szent nevében
Amen."

E mű valóságos apoteozisa Krisztus vallásának. Röviden a keresztény kath. teológia népies kézikönyvének nevezhetők. Alexandrinusai tiszta csengésű nyelven folynak. A kath. vallás nagy szeretete hozta létre e művet s Nagy Mózes határozottan a kath. hittérítés ügyén akart művével egyet lendíteni. Ez sikerült is, mert Háromszék megye felső része az ő buzgó munkálkodása következtében „Szent föld“ lett.

A kézdivásárhelyi főgimnázium nagy alapítójának s a háromszékmegyei katolicizmus újjászervezőjének emléke alkotásaiban él mindörökké.

Kézdivásárhely.

BIRÓ LAJOS.

MIKES KELEMEN.

(1690—1761.)

A kuruc világ letűnésével új korszak kezdődik hazánk történetében. A szatmári béke zárlóköve lett a nemzeti felkelésnek, a független Magyarország hívei kibujdostak hazánkból, a hosszú háborúkban meggyengült nemzet pedig kénytelen-kelletlen belenyugodott a béke feltételeibe. A gazdasági élet, vele az ipar és kereskedelem visszatért megszokott munkájához, a tudomány és művészet is zavartalanul dolgozhatott. A nemzeti lélek tudományos munkásságának színe, jellege azonban kevésbé magyar; elvegyülván a többi nemzetek szellemtermékei közé, magyar nemzeti jellege elhalványult. A szatmári békétől egészen a Bessenyei föllépéséig terjedő időt épen emiatt nevezi irodalmunk a hanyatlás korszakának.

Ennek a korszaknak idegenbe szakadt egyik legnagyobb írója Mikes Kelemen. Csupa szív-

ember, akit elhatározásaiban nem annyira az akarat, mint inkább a szíve vezet. 1690. augusztus havában székely főnemes családból született Zágónban, Háromszékvármegyének egyik, természeti szépségekben gazdag falujában. Atyja, Pál is kuruc volt, aki épen a fiának, Kelemennek születése havában vívott zernyesti csata után csatlakozik a székelyekkel Thökölyhez s bujdosik ki vele néhány hét múlva Oláhországba. Az Oláhországba menekültek egy részét, köztük Mikes atyját is, később a havasalföldi vajda kiszolgáltatta Heister, erdélyi generálisnak, aki válogatott kinokkal végezte ki a szerencsétlen üldözötteket Fogarasban. Kelemen édes anyja, Torma Éva nevelte fel gyöngéd szeretettel. Néhány év múlva az édes anya letette az özvegyi fátyolt és felesége lett Kövesdi Boér Ferencnek, aki mint buzgó katolikus a protestánsul született Kelemen visszahozta a katolikus anyaszentegyház kebelébe. Ugyancsak a mostoha atya gondoskodik Mikes neveltetéséről és küldi evégből a jezsuiták kolozsvári kollegiumába, ahol, mint egykor Pázmány Péteré, a Kelemen fogékony lelke is mély vallásos érzelemmel telt meg.

1707. április 5-én íktatták be II. Rákóczi Ferencet Erdélyi fejedelmi székébe. Ez alkalom-

mal a fejedelem felújította a Rákócziak régi intézményét, a nemesi társaságot, és udvarában több előkelő, erdélyi nemes ifjut vett fel. Ekkor jutott a fejedelmi udvarba a tizenhat éves Mikes Kelemen is mint „belső inas“, azaz udvari apród.



Mikes Kelemen arcképe.

E lépéssel Mikes örökre elszakadt Zágontól és szerető édes anyjától. Sorsa Rákóczi sorsához fűződött. Ott is látjuk állandóan urának környezetében; e perctől kezdve mindenütt vele

van, ahová a fejedelem udvarával ment: a táborozás viszontagságaiban, a fényes ünnepségeken.

1711-ből ránk maradt mellképe ifjúság: virágában tünteti föl Mikest. A fejnek kissé büszke tartása udvari daliát mutat, a gondolkodó szemek szelíd tekintete szívjóságról beszél. A nyílt homlok felett középen választott s vállaira omló hosszú sötét haj, nemes vonású arcot árnyékol. Csinos, kis bajusszal ékesített száját komoly vonások övezik. A kép előterében látható, keresztül fektetett babérággal összefoglalt görbe kard és toll Mikes nemességét és írói képességét hirdeti. Csakugyan mint elismert stilista egyaránt kedvelt volt az udvari kancelláriában és a fejedelem előtt.

De már akkor lemenőben volt a kurucok csillaga; zászlójuk mind szűkebb térre szorult, az ország egyre jobban kisiklott a szabadharcosok lába alól, Rákóczi pedig 1711-ben elhagyta az országot. Mikes vele maradt most is, a nagy hontalant elkísérte bujdosásában, pedig nem lett volna kötelessége, de nem tudott megválni urától, „mert igen szerette az öreg fejedelmet.” A tüneményes Rákóczi közvetlen környezetében élve, urának szívjósága, lelki nagysága annyira megigézte, hogy nem tudott szabadulni annak va-

rázsa alól. De így voltak vele többen: a Máriássyak, Horvátok, Jávorkák, Zayak, Dessewffyék, Mikók, akik az osztrák részről felkinált amnesztia után itthon maradhattak volna. Nem tették. Volt valami csodás, varázslatos erő Rákóczi fejedelmi személyében, ami nem engedte őket tőle szabadulni. És ez a csodás erő *önfeláldozóan szerető szíve volt*. Ez a jószágos szív ejtette meg környezetét, fogta meg a lelkeket s tartja fogva még ma kétszáz év múlva is. Rákóczi nemcsak vallotta, de tartotta is: „A haza minden előtt” — és éveken át egymaga fedezte sajátjából a hadviselés költségeit. Bár maga példás katolikus, más vallásúakkal szemben türelmes, igazságos. Lelkének e nemes vonása hívja táborába a protestánsokat, akik benne vallásszabadságuk igazi pártfogóját tisztelték. S mikor már senki sem bízott többé a fejedelem ügyében, akkor sem csappant meg környezetének iránta való ragaszkodása, öregek és ifjak, nemesek és nem nemesek vele együtt bujdosnak ki édes hazánkból. Ezért nem tudott Mikes megválni a fejedelemtől, hanem visszatarthatatlanul követte urát a bizonytalan bujdosásba és lett a *Rákóczi szeretet vértanujává*.

A bujdosók első állomása Lengyelország volt.

Danzigban letették a magyar ruhát és ettől fogva francia viseletben jártak Rákóczi haláláig. Angol-országot csak érintették utjukban, 1713. jan. 13-án végre kikötöttek Franciaország partjain. XIV. Lajos szívesen fogadta a „Sárosi gróf” szerény álnév alá rejtőzött bujdosó fejedelmet. Mostantól kezdve csaknem öt esztendeig maradtak Franciaországban a bujdosók. Az itteni tartózkodás jótékony hatással volt Mikes írói tehetségére. Bár az életének erre a szakára vonatkozó adatok hiányosak, feltehetjük, hogy jól megtanult franciául, megismerkedett az annyira kifejlett társalgó stílussal. Olvasmányait ha nem is Moliere, Boileau vagy Lafontaine, francia klasszikusok teszik, az erkölcsi, főképen vallási irodalom tanulmányozása fejlesztően hatott izlésére. Ez idétt Franciaországban a *quietizmus*¹⁾ foglalkoztatta a vallásos elméket. Ennek a vallásos iránynak hatása érezhető Mikes jellemének későbbi alakulásán, emiatt nyugszik meg teljesen Isten akaratában is. Azonban sokkal nagyobb hatással volt rája a levéltudomány, amely természetes, fesztelen és mégis művészi hangjával kedvelté lett a művelt körök-

1) Quietizmus néven benső vagy misztikus vallási irányt értünk, amely azt tanítja, hogy az igazi vallásosság a lelki és testi nyugalom élvezésében és Isten közvetlen szemlélésében áll. Alapítója Molinos Mihály (1640—1696.)

ben. *Mme de Sevigné* kéziratban terjesztett leveleinek nyelvbeli könnyűsége, hajlékonysága egészen megbúvította Mikest. Ennyi keresetlenséget, ötletet, elevenséget, társalgó kedvet nem talált eleddig levélhangban, amely, jóllehet a mindennapi viszonyok között mozgott, ezeket is érdekes színbe tudta bevonni.

XIV. Lajos halála Rákóczi életében fordulópontot jelent. Az új király trónralépésével a bujdosók viszonyai megváltoztak, 1717. szept. 15-én tehát közel negyvenen elhagyják a francia partokat és a szultán hajóján Törökországba mennek, ahová III. Achmed hívta meg politikai okokból Rákóczit. Október 15-én kötöttek ki Gallipoliban, ahol a bujdosók fényes fogadtatásban részesültek. Október végén azonban már Drinápolyban találjuk a fejedelmet. A törökök szent városában tárgyalásokat folytat a szultánnal a Habsburgokkal kötendő béke pontjairól. De csalódnia kellett ezen a téren is, mert a török csak biztatta Rákóczit, de előterjesztett feltételeit nem teljesítette és nélküle kötötte meg 1718-ban a passzarovici békét, amely a visszatérés reményét 24 évre elodázta. A szultán ezzel visszatért Konstantinápolyba, a bujdosókat pedig ideiglenesen Bujukderébe, majd Jenikőbe szállásolta el.

Itt tartózkodtak másfél évig. Életük szintelen egyhangúságát csupán egy-egy vadászat, kirándulás, látogatás tette elviselhetőbbé. Itt ismerkedett meg Mikes Bonnac, francia követ családjával. Szeretvén társaságukat gyakran megfordult a francia főuri házban, a szíves háziasszony pedig könyveket kölcsönzött neki olvasás végett. Olykor Bercsényiékét látogatta meg, és ha már tul volt a szertartásos udvariasságon, amelyet Bercsényiné, Csáky Krisztina grófnő, minden látogatójától elvárt, pajzán kedvességgel eltársalgott Kőszegi Zsuzsival, a ház nevelt árvájával, akinek a „szépséget fősvényen osztogatták, de rendes, tisztességes személy és tiszta jószág“.

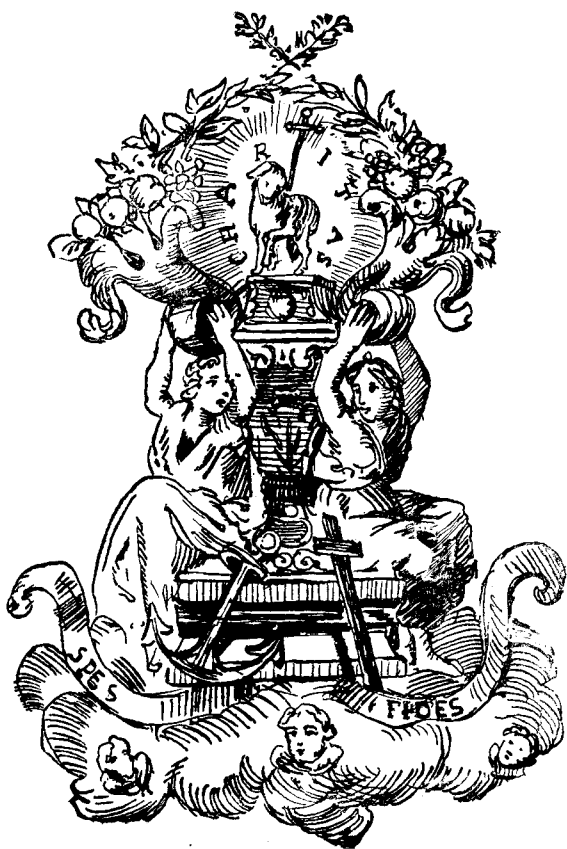
Ily körülmények között Mikes lassanként megbarátkozott a bujdosás gondolatával. Élelmükről a porta gondoskodott, csak egyszer-más-szor ruhátlansága miatt panaszkodott „nénjének“, de ezt is méltósággal tette: „A mi urunknak pedig természete az, hogy kéretlen nem ad. Annyi esztendőktől fogvást, hogy szolgálom, soha semmit sem kértem. Édes néném, már el nem kezdem. Egy erdélyi nemesemberhez az nem illik, aki jobban szeret szükségben lenni, mintsem kérni. Az én hivatalom a, hogy szolgáljam hiven és hagyjam az Istenre a többit. Egy erdélyi nemes

emberről nem lehet nagyobb gyalázatot mondani, mint azt, hogy az adoméért szolgál”.

Politikai okok miatt Jenikőt is nemsokára el kellett hagyni. 1720. ápr. 24-én Rákóczi Rodosztóba érkezett. Ezzel a bujdosók sorsa évtizedekre meg volt pecsételve. Itt, a Márvány-tenger partján élnek ezentúl. Életük csaknem kolostori élet, melynek fogyó reménye az édes haza után csak még keserűbbé tette a száműzetés keserű kenyerét. Napi rendjük pontosan előírta a felkelés és lefekvés, az istentisztelet, az étkezés, a magánszórakozás és munkálkodás idejét. Mikes odaadó figyelemmel végezte a szolgálatot ura mellett, akinek lelki nagyságát a szerencsétlenség és elhagyatottság éveiben még inkább csodálta.

Olykor Mikest el-elfogta a honvágy, anyja is szívreható levelekben hívta haza fiát, de nem tudta szívére venni, hogy elhagyja szomoru napjaiban a fejedelmet, akinek ő volt természetes humorával legnagyobb vigasza. Ott maradt tehát most is ura mellett és Isten akaratára bízta magát. De le kellett mondania a családalapításról is. Bercsényi 1723 tavaszán özvegyen maradt, és mintha sejténé Mikes a szomoru jövőt, aggodva kérdi: „Vajjon nem házasodik-e még

meg? Itt nincs más leány, hanem Zsuzsi és két özvegy asszony, Zsuzsihoz pedig még más valaki is tartaná közit, de aki gazdagabb, a hatalmasabb". Sejtése be is telt: a szegény bujdosónak csak szíve lévén gazdag, Zsuzsi még 1723. őszén Bercsényiné lett. Ez a házasság rövid életű volt, mert Bercsényi két év múlva meghalt. Mikes ekkor újra remélt, de az özvegy vagy mert nem akarta a grófnői nevet egy hontalan nevével fölcserélni, vagy mert a Rodostóban maradásnak tovább nem volt célja, a bujdosótól másodszor is megtagadta kezét és egy félév múlva Lengyelországba költözött. Mikesnek efelett érzett bánatát betetézte a fejedelemnek 1735. április 8-án, nagypénteken bekövetkezett halála. Hogy mit érzett Mikes, amikor urát halva látta, csak képzelhetjük, de fájdalmának mélységét nem tudjuk megmérni. Veszteségének keserűségét nem enyhítik az évek és századok multán is halljuk felzokogni Mikes buját; „Pusztán és jeltelenül ál kis halmod s egyedül vagyok én mellette kesergőd hontalan agg, lét és nem lét közt ingatag árnyék . . . Árva hazád tiltott nevedet nem zengheti többé. Vajha ne érezd ezt a sulyos földnek alatta s hogy fejedelmi porod nincs emlékezve, ne tudjad: im élő emlék vagyok én,



MIKES KELEMEN RAJZA
(Hit, remény, szeretet.)

bú rajtam az írás, és ha magyar tán még e gyászos földre vetődik, elmondom neki: Itt nyugszik fejedelme hazánknak, számkivetett onnan, mert nem vala benne szabadság". (Vörösmarty) Mikesre várt a szomorú feladat, hogy ura korporsóját elkísérje Konstantinápolyba, ahol a jezsuiták templomában eltemették.

Ettől fogva az árvaságra jutott bujdosók szomorú sorsa még szomorubbá változott; az anyagiakban is szükségét szenvedtek. Egyformán szürke napjaikat mozgalmasabbakká csak az 1737—1740 közötti évek harcai tették. Ezekben a harcokban résztvett Rákóczi József is, az elhunyt II. Rákóczi Ferencnek időközben Bécsből Törökországba szökött fia, sőt Mikest is a szultán követségbe küldötte a moldvai vajdához. Ut közben repeső szívvel látta, annyi év után, édes hazájának, Erdélynek „köpönyegét", a határbércet és örült, hogy ihatik a Bodza vizéből. „Örömet bementem volna Zágonba, de az Úr befödözte előttem az oda vivő utakat; mert az egész föld az övé" — írja lemondóan leveleiben.

A nagy mozgalmassággal indult török vállalat azonban kudarcot vallott. 1740-ben megkötötték a békét a hadakozók és Mikes megkönyebbülten sóhajtott fel, hogy Isten megkimélte

Erdélyt a török rablástól, Rákóczi József ekközben meghalt, a bujdosókat pedig ismét visszaküldötték Rodostóba. Tovább kellett fogyasztani tehát azt a „rakás kenyeret“, amelyet a Gondviselés Törökországba tett le számukra.

Mária Terézia trónralépése új reménnyel töltötte el a sziveket. Mikes, hontalanságának már tovább nem lévén célja, hazatérési engedélyért folyamodott a királynőhöz, de hiába. *Ex Turcia nulla redemptio* — Törökországból nincs szabadulás — volt az izenet. Továbbra is tehát ott kellett maradnia; és Mikes zugolódás nélkül maradt, sőt 1741. szeptember 15-én kelt levelében keserű humorral mond hálát a királynőnek hazájából való kirekesztéséért. Megnyugodott Isten rendelkezésében és a hátra levő husz esztendőt békés munkában töltötte el. A gyors esztendők hamar elmúltak, a bujdosók száma is egyre fogyott. 1758-ban már csak egyedül Mikes volt életben a Rákóczival kibujdosottak közül. A porta reábizta a basbugi, azaz a Rodostóban élő magyarok felett a főnöki méltóságot. Nem készül már többé Erdélybe, hanem a mennyországba. 1761-ben pestis látogatta meg Rodostót, szept. 29-én meglepte Mikest, aki rögtön meggyönt, fölvette a haldoklók szentségeit s nem sokkal ezután, okt.

2-án meghalt. Tetemét az örmény temetőbe helyezték nyugalomra.

Mikes egyénisége igen rokonszenves egyéniség. Jelleme a ritka, nemes lélek legszebb vonásait tünteti föl, A szív leggyöngédebb érzése, önzetlen feláldozó szeretete férfias erővel párosult. Hogy mennyire szeretete a fejedelmei, átvillan azon a mély fájdalomon, amelyet urának halála felett érzett. Ez a bálványozó szeretet magyarázza békeséges tűrését, megadását annyi megpróbáltatás között. Mintha csak tűrésre lett volna teremtvé, nem zugolódik és bár maga is szenved, másokat vigasztal, reménnyel kecsegtet. *Mikes csakugyan a ragaszkodásnak és a szeretetnek a szimboluma.* A gyöngéd szívnek forró szeretetével ragaszkodott még férfi korában is édes anyjához. A tőle kapott levelet éveken át keblén hordozza, és amikor halálát közeledni érezte, mint valami drága kincset haza küldi, nehogy avatatlan kezekbe kerüljön. Hontalanságában résztvevő szív után eped. Úgy véli, hogy ezt a szívet megtalálta Kőszegi Zsuzsiban. Mikor azonban benne is csalódnia kellett, nem titkolja, hogy ez a csalódás mély fájdalmat okozott lelkének.

Elhagyatottságában szellemi munkával töl-

tötte idejét. Képzeletében egy meghitt lényt teremtet magának, hogy vele minden tartózkodás nélkül megoszthassa szíve érzelmeit. Hontalanságában a jóbarátot, a szerető hitvest képzeletében élő nénje pótolta. Vele közli minden bűjét, baját, neki panaszolja el viszontagságos életét, őt halmozza el azzal a gyöngéd szeretettel, amely szívében meg nem férhetett. Ezért választja a levélformát, így születnek meg a Törökországi Levelek.

Ezek a levelek, számszerint 207, nem elküldött — missilis levelek, hanem csak képzelt nénjének nevére, P. E. grófnő névre vannak címezve. Felölelik mindazt, ami Rákóczi személyéhez fűződik, hű tükrét adják azoknak az eseményeknek, amelyek az 1717—1758. évek között hatással voltak Mikesre. Tartalmuk szerint ezek a levelek több csoportra oszlanak. Az első helyet foglalja el a Rákóczi és a bujdosók élete történetének leírása; megérkezésük Törökországba, harmadfél éves bolyongásuk állomásról állomásra, végül megtelepedésük és összeverődésük Rodostóba. A rodostói nép, a fejedelem udvara, az emigránsok és életük módjának leírása gyönyörű keretül szolgál ahhoz az idillhez, amely Mikes és Kőszegi Zsuzsi között szövődött. A második cso-

port törökországi viszonyokkal, szokásokkal foglalkozik, bemutatja az akkori Törökországot. Olvasmányainak visszhangjaként adomákat, érdekes elbeszéléseket közöl leveleiben; ilyen egy görög leány, Iréne története, Polykrates gyűrűje, Solon, Kroisos stb. Nagy jártasságáról beszélnek azok az ismertetések, amelyeket az egyházi rendről, gyapottermelésről, nevelésről, szőlőművelésről stb. ír. Végül leveleinek harmadik csoportja, mely tele van vallásos elmélkedésekkel, meghatóan, a reflexiónak szívből fakadó megnyilatkozásával festi a második rodostói életet, amelynek sem reménye, sem csalódása nem lehet többé. A bujdosók igazán kegyelemkenyérre jutottak és ahányan maradtak, „elférnek egy szilvafa árnyékában“. A Törökországi Levelek csakugyan hű és gazdag rajza egy vonzó és fogékony lélek félszázados életfolyamának, amint a világ folyását, a maga sorsát, olvasmányait gondolataival, vágyaival, érzéseivel tükrözi. Ezért leveleinek a hangulata annyira megindító. Amíg fiatal, eleven színekkel festi fiatalságának reményeit, vágyait, enyelgő tréfáit, de ez a hangulat egyre komorabbá válik a férfi korban, hogy a vallásos megnyugvásban találjon öreg korában enyhülést. Műve igazi értékét írjuk gazdag hangulata, őszinte ér-

zése, szerkesztő, előadó művészete és az a tény szabja meg, hogy „mint Petőfi dalaiban, úgy foglalja Mikes is egész élettörténetét leveleibe“.

Mikes leveleskönyve a magyar szépprózai irodalom büszkesége: friss tolla új szint, a kellem ékességét ragyogtatja; természetes frissességgel ír, úgy, ahogy a jóízű székely nemes beszélgetni szokott; nyelve székelyesen zengő, ötletes, könnyed, fordulatokban gazdag. Kár, hogy e nyelv nem hathatott korára. A napló nyomán készült Törökországi Levelek csak Mikes halála után kerültek haza és Kulcsár István tanár adta ki őket Szombathelyen. Ettől fogva irodalmunk jelesei közül sokan ismertették a leveleket részint esztétikai, részint nyelvészeti szempontokból. Az eredeti kézirat jelenleg az egri érseki könyvtárnak a tulajdona. Bolyai Farkas Mohamed című színművéhez, Kisfaludy Károly Iréne tragédiájához tárgyát Mikes leveleiből vette.

E leveleken kívül Mikes rodostói magányában még számos könyvet fordított le francia nyelvből. Ezek között szépirodalmi tárgyú a „Mulatságos Napok“, amely Boccaccio mintájára írt keretes elbeszéléseket tartalmaz. Mikes a keretet magyar földre, Erdélybe teszi át, a

szereplők nevei is megmagyarosodnak. Az elbeszélések kerete az, hogy három menyasszony a nagyvárosi élet zajából vőlegényeikkel falura, az egyik leány anyjának birtokára vonul és egymást elbeszélések elmondásával szórakoztatják.

A könyv stílusa eléggé gördülékeny, simán, értelmesen folyó, de a Törökországi Levelek kellemes előadását nem éri utól. Ugyanezt mondhatjuk többi, fordított munkáinak a nyelvéről is.

Mikes szelid, szerető egyénisége ott él leveleiben. A belőlük kiáradó hangulat fogta meg Vörösmartyt, Lévayt és áldoztak egy-egy szép költeménnyel Mikes emlékének.

1906-ban véget ért a fejedelem bujdosása. A magyar kormány haza hozatta Rákóczi halóporaiban. A nagy bujdosó most ott pihen a kassai székesegyház kriptájában. A fejedelem hazajött, de fródeákja ma is Törökországban porlad. Mikes hamvait nem lehetett megtalálni, mert az 1761-iki kolera alkalmával őt is a többi halottakkal közös sírba tették. Mintha a sors a költőt igazolná, midőn Mikes személyében ezeket mondja:

„Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zugását, . .

Egyedül, egyedül
A bujdosók közül,
Nagy Törökországban! . .

(Lévay).

Kézdivásárhely.

SZILVESZTER FERENC DR.

BOD PÉTER.

(1712—1769.)

Irodalomtörténet-írásunk épületének megalapozásához az első köveket, az első téglákat Czvittinger Dávid kezdte összehordani, amidőn 1711-ben kiadta latin nyelven megírt munkáját „Specimen Hungariae Litteratae” címen. Mint úttörő sok fáradsággal gyűjtötte össze a szétszórt adatokat. Vagyonát áldozta fel könyvek, források beszerzésére azért, hogy megdöntse a külföldnek nemzetünkről táplált ama balvéleményét, hogy „a magyarok egy jó paripát vagy egy fényes kardot többre becsülnek, mint egy érdekes könyvet.” A nagy buzgósággal megírt, de egyébként kezdetleges munkában 269 íróról emlékezik meg.

Czvittinger munkáját tökéletlen volta mellett is a tudósvilág örömmel fogadta s a tele kijelölt irányban és szellemben folytatódik tovább

a magyar irodalomtörténetírás. Bővítetik Czvitinger adatait, gyűjtögetik az anyagot, de ezek a gyűjtemények mind kéziratban maradtak. Az első kísérletek megtétele után mintegy 25 évi szünetelés után lép fel Bod Péter, hogy az irodalomtörténetírás épületének biztos, szilárd alapját lerakja az első, magyar nyelven írt életrajzgyűjteményével. Bod Péter működése korszakalkotó. Az irodalomtörténetírás kezdetét tulajdonképpen az ő „Magyar Athenás” című, magyar nyelvű munkája jelzi s éppen azért méltó arra, hogy élete történetével és korszakalkotó, alapvető munkásságával bővebben foglalkozzunk.

Bod Péter, a magyar tudományosságunk úttörő bajnoka, fáradhatatlan harcosa és elsőrangú kutatója, egy szomorú korszaknak határmesgyéjén, 1712. február 22-én született Háromszékmegyében, a Kézdivásárhely várostól tizenegy kilométerre fekvő Felsőcsernáton községben. Atyja Bod Márton, anyja pedig Sólyom Eufrozina volt, akik bizony nagy szükségben éltek 5 gyermekükkel. Péternek gyermekkorra és ifjúsága a legnagyobb nélkülözések között telik el. A kenyérkereső atyát a családnak támaszát, a pestis elragadja s így korán árvaságra jut; nyáron át marhákat őriz, hogy mindennapi kenyerét megkeresse, télen buzgón látogatja az isko-

lát, hogy tudományszomját kielégíthesse, mert mint írja: „Égve-égtem a tudományért.” Az egyszerű falusi iskolát 1724-ben, tizenkét éves korában, a nagyenyedi híres Bethlen-kollégiummal cseréli fel, ahol a jó emberek támogatásából és saját keresetéből tartja fenn magát, míg tanulmányait elvégzi. Majd Felsőbányára kerül tanítónak s fáradságos munkájának bérét arra használja fel, hogy azon tovább képezze magát. Ujból visszatért a Bethlen-kollégiumba, hogy a nélkülözések miatt megszakított tanulmányait befejezze. Ekkor helyzete némileg javul, mert Bethlen Katalin grófnő pártfogásába veszi és évi 30 forinttal segíyezi.

A kollégiumi tanulmányokat elvégezvén, szívének hő vágyát követve a papi pályára készül. Az intézettől nyert némi ösztöndíjjal és Bethlen Katalin grófnő segítségével Hollandiába megy a leydeni egyetemre, ahol három éven át hallgatja az egyetem tudós tanárait. Az itt töltött rövid idő alatt valósággal emberfeletti munkát végzett. A tisztán teológiai tudományokon kívül hallgatta a héber és görög nyelvet, a történelmi és bölcséleti, a természettani, vegytani, a bonctani és csillagászati előadásokat. Erős akarata, bámulatos szorgalma még tanárait is csodálkodással töl-

tötte el, akiknek véleménye szerint „többet kívánni és nagyobb szorgalmat kifejezni lehetetlen.“

A leydeni egyetemről gazdag tapasztalatokkal, a tudomány fegyvereivel felvértezve és nagy könyvgyűjteménnyel tér haza. Először pártfogójának Bethlen Katalin grófnőnek udvarában Hévizen lesz lelkész. Hat esztendőt tölt itt Bethlen Katalin környezetében a legnagyobb meglepésben, de szakadatlan munka közepette. Pártfogójának gazdag könyvtárát éjjel nappal tanulmányozza s ez által ismereteit tetemesen gyarapítja. 1749-ben a magyarigeni egyház hívta meg papjának; ezt az állást Bethlen Katalin biztatására el is fogadta s élete végéig híven be is töltötte. Szépen jellemzi őt Mikó Imre gróf a következő sorokban: „Ő a tért, melyre mint munkás lépett, egészen betöltötte: szántott, vetett; szellemének erejével éltette hallgatóinak lelkét; szívének tisztult érzelmeivel ihlette szívöket; templomban és azon kívül útmutató, serkentő, példaadó volt.“

Egyháza lelkes és nagyarányú munkálkodását azzal hálálta meg, hogy az 1767-ben Kézdivásárhelyen tartott zsinaton kerületi főjegyzőnek (generalis notarius), vagyis püspökhelyettesnek választotta meg. Püspök azonban már nem lehetett, mert 1769. március 2-án meghalt. Tete-

meit Magyarigenben helyeztek örök nyugalomra. Születésének 200 éves évfordulója alkalmából, 1912. szeptember 29-én a nagyenyedi Eethlen-kollégium tanári kara és ifjúsága nagyszabású emlékünnepet rendezett Magyarigenben. Az ünnepi beszédet Bodrogi János főgimn. tanár mondotta, Szabó Jenő kézdivásárhelyi ref. lelkész, az Erdélyi Irodalmi Társaság tagja pedig „Bod Péter emléke“ című ódájában áldozott a kiváló tudós emlékének.

Bod Péter élete nemzetünk történetének egyik legszomorúbb korszakára esik. Arra a korszakra, amelyet az irodalomban a pangás, vagy a nemzetietlen kor címmel szoktak illetni. Főuraink a bécsi udvar körében sütkéreznek és nemcsak viseletüket cserélik el idegennel, de nyelvüket és szokásaikat is. Az irodalom, mely Zrínyi, Pázmány és Gyöngyösy műveiben olyan szépen bontogatta szárnyát, pangásnak, hanyatlásnak indult. Alig van egy-két képviselője, azok is jórészt csak saját maguk gyönyörűségére írnak, a nagy közönség nem is igen vesz róluk tudomást.

A tudományos irodalom azonban olyan haladást mutat, hogy Benkő József történetíró ezt a korszakot a tudományok arany századának ne-

vezte, bár a tudományokat nem magyar, hanem a latin nyelven művelték. Bod Péter tudós kortársai közül abban is kitűnt, hogy benne a nemzeti eszme, a magyar nyelv szeretete lobogó lánggal égett. Ez sarkalta arra, hogy a tudományt magyar nyelven művelje. Egyházának terjedelmes történetét még ő is latin nyelven írta, de későbbi műveiben azt a tiszta csengésű magyar nyelvet használja, melyet a székely bércek között sajátított el s amelyen oly szépen írta meg a Törökországi Leveleket kortársa és megyéjének szülötte: Mikes Kelemen.

Bod Péter összes munkáinak száma mintegy ötvennyolc. Ebből nyomtatásban megjelent huszonkilenc. Ez a munkásság bámulatos abban a korban, amikor dúsan felszerelt könyvtárak és levéltárak nem állottak a kutató rendelkezésére s a közlekedési eszközök is kezdetlegesek voltak. Az egyháztörténelmi és hittudományi műveket mellőzve, e helyen Bod Péternek a magyar irodalom érdekében kifejtett s a nemzeti szellem ébrentartására irányuló működését ismertetjük.

A nemzetietlenség sötét napjaiban senki sincs, akiben a nemzeti eszme, a fajszeretet erősebben élne, mint őbenne. Minden művében a nyelvtisztaságra, eredetiségére törekedett s kár-

hoztatta azokat, akik a nyelvbe idegenszerűséget vegyítettek bele. Ezt bizonyítják a következő sorai: „Eleitől fogva bevették, nem tudom mi-féle okból, szólásaikat akarták-e cifrázni vagy a dolgot hathatósan előadni, a magyarok azt a kelletlen szokást, hogy a magyar beszéd közzé sok deák szókat elegyítették, melyek idővel megmagyarosodtanak. Sőt sokan magyar könyveknek is deák titulusokat írtanak“. Az idegen nyelvek elterjedése és a magyar nyelv hanyatlása miatt így panaszkodik 1766-ban: „Most közönséges kezdett lenni a francia nyelv, amely annyira elterjedt Európában s oly szükségesnek kezdett látszani, hogy Erdélyben is ezután talán az oláh gyermek is azon kezdi el bölcsőben való sírását“.

De tudta, hogy panasszal még nem sokat lehet elérni s épen azért lázas munkába fogott a magyar nyelv felvirágoztatása érdekében. Ráday Gedeonnal, korának e tudós férfiával sűrű levelezést folytat, amely mind a körülforog: hogyan lehetne elárvult nyelvünket virágzásra juttatni. Az Apáczai Cseri Jánostól megpendített tudós társaság eszméjét ő is pártfogásába veszi a következő, Ráday Gedeon grófhhoz intézett érdekes levelében: „Régen

gondolkodom, hogy írjak a Mgos úrnak az iránt, minthogy a magyar nyelv erősen kezdett megromlani a mi időnkben, jó volna annak ékesítésére és megerősítésére valami jót csinálni a más nemzetek példájok szerint. 1. Jó volna valami *Literata societast* felállítani, melynek tagjai Magyarországnak s Erdélynek minden részeiből lennének; de minthogy ez a magános ember tehetségét felülmulja, lehetne 2. egybeszedni az eddig kiadott magyar grammatikákat s egyet jót csinálni, csak azt ne csinálná tót vagy más nemzetből való, hanem aki gyermekségében is magyarok között nevedett. 3. Ki kellene nyomtatni valami válogatott régi magyar históriákat és verseket, melyekben nincsenek deák és francia, vagy egyéb nyelvből való szók, csak tisztán magyarok“ stb.

Ime, e levél egész programmot foglal magában. Tudóstársaságot sürget az írók egyesítésére. Egy jó magyar nyelvtannak és idegen szavaktól mentes históriáknak kiadását ajánlja. Mind olyan gondolatok, amelyek utána is számos tudóst foglalkoztattak, amíg hosszú idő múlva végre testet öltöttek. Bessenyei Györgynek jámbor szándéka egy akadémia felállítása iránt, a nagy Révay Miklósnak nyelvészeti működése, Széchenyi

István grófnak nagy adománya mind a Bod Péter felvetette eszmének állanak szolgálatában. Igazán lelkesedéssel tölthet el bennünket, hogy a magyar tudós társaság eszméje is Erdély földjén székely agyakban született meg legelőször.

Habár Bod Péter eszméje, a tudós társaság létesítése abban a korban nem is valósulhatott meg, mégis fennebb közölt levelének volt annyi eredménye, hogy Ráday Gedeon a tudósok és írók között némi összeköttetést létesített, velők levelezésbe bocsátkozott, őket munkára serkentette, könyveit nekik kikölcsönözte s viszont őket könyvek gyűjtésére buzdította. Ráday Gedeon buzdítása következtében Bod Péter is szorgalmasan gyűjti a könyveket, de ez az igyekezete nem járt a kívánt eredménnyel, minek okát így adja elő egyik levelében: „A könyvek szerzéseiben igyekeztem, de kevésre lehetett menni, minthogy a régiség és hazánknak sokféle vesződése, amelyek voltak, megemésztették; de csuda, hogy e tatár égette, török hamvasztotta hazában csak annyit is lehet találni, holott itt egymást érte a sok pusztítás ezelőtt“.

Ilyen szomorú viszonyok között igazán csodálatos, hogy húsz évi kutatás, gyűjtés és fáradozás után is sikerült közrebocsátania munkás

életének legmaradandóbb gyümölcsét, irodalomtörténetírói munkásságának koronáját, a Magyar Athenast, az első magyar könyvet, amely a magyar irodalom és tudomány munkásai közül mintegy ötszáznak életét ismerteti. „Arra a végre ntéztetett ez az írás, — írja Bod —, hogy a



Bod Péter arcképe.

két hazában, Erdélyben és Magyarországon azelőtt élt tudós embereket, kivált, akik valami világrabocsátott munkájok által emlékezeteket fennhagyták, régi, eltakartatott, megavult hamvaikból megelevenítse és ujonnan világra hozza.” Köny-

vének bevezető részében szól arról, hogy a magyaroknál is mint a más nemzeteknél már a legrégebbi időkben megvolt az írás mestersége, de „ami írásaik voltak a régi magyaroknak, azok úgy jártanak mint más nemzeteknek írásaik, az idő és a sok pusztító hadakozások megemésztették“. Említést tesz a Nagy Lajos király idejébeli esküformáról, „melyet gyönyörködve szemlélünk, mivel abban idegen nyelvből oda szőtt-font szó épen nincsen“. Megemlékezik a hún székely írásról és megállapítja, hogy „nem lehet azt eltagadni, hogy a magyarok között ne lettenek volna minden időben nagy tudományu bölcs emberek. . . .“

Ezeknek előrebocsátása után munkájának céljáról, anyagáról és módszeréről számol be bő részletességgel. A fontosabb részek a következők: „Előszámláltatnak itt azok a tudósok bővebben, akik a XVI. és a XVII. században éltek. Azok is nem mindenek, hanem többire csak azok, kik valami írásokban emlékezeteket fennhagyták. De még azok sem mindenek, hanem akiknek írásaik és írásaikban emlékezetek előfordultanak. Említetnek olyanak is, de kevesen, kiknek írásaik nem fordultanak elő, de jó emlékezetek fennmaradtak.“

„Megemlítetnek némelyek az élők közül is melyért senkinek nehézséget venni elméjére nem illő. — — — Vallásra nézve is ezen tudósok társaságokból ki nem maradott senki, hanem ha elmaradott, csak ez az oka, hogy előmbe nem akadott s nem tudhattam.“

Amidőn Bod Péter törekvésének célját eképen kifejtette, könyvének előszavát így fejezte be: „Valamiképen a hazának ártani nem szabad, azonképen annak nem használni, mikor lehetne, nagy véték. A vitézek bosszuálló fegyverekkel, a bölcsek okos tanácsokkal oltalmazzák hazájokat. Én ha író-pennámmal valami keveset használhatok, azért az én kegyelmes Istenemé legyen a dicsőség.“

A könyvnek a következő kilenc oldala az ajánlást tartalmazza. A könyvet Teleki Józsefnek, Teleki Sámuelnek és Teleki Ádámnak ajánlja, akik a tudományok iránt mindig igaz szeretettel viseltettek.

Az ajánlás után kezdődik az egyes írók tárgyalása. A nyolcadrétű könyvnek ez a része 360 oldalt foglal magában s az írókat betűrendben ismerteti. Közli az életrajzi adatokat, felsorolja a munkák címét, egyiknek-másiknak a tartalmát is ismerteti s felhívja a szebb és érdekesebb helyekre az olvasó figyelmét. A dicsérő jelzőkben nem

fukarkodik. „Széptudományú, nagyokosságú, nagybátorságú, nagytörvénytudó, nagytudományú, sokat látott-halott, istenfélő, híres, tudós és nevezetes” jelzők ismétlődnek a legtöbbször. Behatóbb jellemzés és kritika nem igen fordul elő művében. Az életrajzok is meglehetősen aránytalanok. A felekezetéhez tartozókat és a Székelyföldön születetteket részletesebben ismerteti. Ennek oka természetesen abban keresendő részben, hogy ezeknek életét és működését jobban ismerte. Például Vásárhelyi Matkó István hitvitázórak, akinek nevét napjainkban már alig is emlegetik az irodalomtörténetek, két jó oldalt szentel, amíg Balassa Bálintról, a híres költőről tíz nyomtatott sorban emlékezik meg.

A Balassa Bálintról való megemlékezést tájékozódás céljából ideiktatom: „Volt ez a régi nagy Balassa familiából, melyből sok nagyhirű vitéz urí emberek vettenek eredetet, kiknek emlékezetekkel teljeseek a magyar históriák. Követék ezek a reformációtól fogva a reformáta válást a mult sékulum közepe tájáig, midőn némelyek a római hitre kezdetek eltérni. Gróf Balassa Bálint nemcsak híres nevezetes vitéz úr volt, hanem nagytudományú is és a versszerzésben igen hatalmas, kinek énekei sokszor ki-

nyomtatván, mindeneknek kezekben forognak.”

Az életrajzok aránytalansága és egyoldalúsága mellett is pontosságra és teljességre törekedett. Hogy ez nem mindig sikerült, azt annak tulajdoníthatjuk, hogy abban az időben az adatgyűjtés nagy nehézségbe ütközött és hosszú éveket vett igénybe. Művének stílusa korához képest könnyen folyó és magyaros.

Bod Péternek egyoldalúsága mellett is nagy érdeme, hogy azt az óriási anyagot, amelyet feldolgozott, nagy szorgalommal gyűjtötte össze és sok olyan adatot őrzött meg az utókor számára, amiről nélküle a források elkallódása miatt semmit sem tudnánk. Az irodalomtörténetírás alapvetésének dicsősége tehát méltán fűződik az ő nevéhez, mert amint Beöthy Zsolt mondja „egy fáradságot nem ismert élet minden igyekezetével felkutatván, összegyűjtván és megmentvén a feledéstől mindazt, ami régi irodalmunk emlékei közül az ő korában még feltalálható volt, méltó hálára kötelezte maga iránt a magyar irodalomtörténetnek minden utána következő művelőjét.”

A Magyar Athenáson kívül nagyarányú munkásságának termékei közül röviden még „A szent bibliának historiájá”-ról, „Smyrnaei szent

Polikarpus"-ról, az „Erdélyi Féniks“-ről és „Szent Hilárius“-ról emlékezünk meg, amelyek részben irodalomtörténeti jelentőséggel is bírnak, mivel a magyar műveltség történetének számos adatát őrizték meg az utókor számára.

A szent bibliainak historiája irodalomtörténeti szempontból azért nevezetes, mert ennek negyedik részében a magyar bibliai irodalmat ismer-teti. A XVII. századtól sor szerint tárgyalja a szentírás magyar fordításait. 1532—1748-ig a bibliának huszonhat kiadásáról számol be. Ez az első magyar nyelvű irodalomtörténeti monogra-fia. Smyrnai szent Polikarpus-ában 25 ref. püs-pököt, köztük több jeles frót sorol fel. Az Erdélyi Féniks a magyar sajtó felderítésére nézve úttörő munka, amennyiben a könyvnyomtatás történe-tének egy nevezetes szakaszát világítja meg benne.

Szent Hiláriusával gyönyörködtető szépiro-dalmunknak akart használni.. Meséket, anekdó-tákat, adomákat, élceket, bölcsmondásokat gyűj-tött ebben össze. Szól az Istenről, vallásról, vi-lágról, férfiakról, asszonyokról, bűnről, tudományról, gazdaságról, nyavalyákról, orvosokról stb. E műve káté formájában van írva; kérdésekből és feleletekből áll. A feleletek nagy része latinból vett verses

idézet, amelyeket ő szintén versben fordít tősgyökeres magyarsággal és igen szabadon. A verses fordítás a költészet iránt való érzékéről és képességéről tanuskodik.

Ime egy pár példa:

Oratio iusti, clavis est coeli; ascendit precatio et descendit Dei miseratio.

Ha hív ember imádkozik,
Mennyország kinyilatkozik.
A jó imádság égre fut,
Az áldás onnan ide jut.

Terra pilae similis nullo fulcimini nixa.
Aere sublimi tam grave pendet onus.

A föld olyan, mint egy lapta,
Vajjon kezébe ki kapta?
Aerben függ, egy helyben áll,
Feljebb nem hág, alább nem száll.

Qualis erat mater, filia talis erit.

Ami némű volt az anyja,
Hasonló lesz a leánya.

Moribus antiquis utere, verbis praesentibus.

Régi jó erkölccsel,
Értelmes beszéddel
Élj emberek között.

Peccatorum myrias calamitatum chiliis.

Ha mi bűnt nem tennénk,

Büntetést sem vennénk.

Vulneribus Christi sit medicina meis.

Jézus sebe sebeimnek,

Orvossága sérelmimnek,

Seculo vivere mors est, Christo mori vita.

Aki él világnak, valóságos halál;

Aki meghal annak, az életre talál.

A Szent Hilarius, melyből a fentebbi szemelvényeket idéztük, adomairodalmunkat hathatósan előmozdította. Imre Sándor „A néphumor a magyar irodalomban“ című értekezésében az mondja e műről, hogy „tartalma gyakran komolyan tanulságos, majd tréfás, sokszor igazán emelkedett nézettel bíró és humoros. Nem csodáljuk, hogy a magyar nép sok ideig olvasta, szerette, még nem régiben is kereste s belőle sok szólásra, mondatra emlékezett s beszédében vonatkozott és ekképen több kiadása lett. Az ősidőktől máig folytonosságban lejövő népbölcsesség tára ez. Hihető, hogy ma is olvasnák s több lelki haszonnal olvasnák el népi családok, mint akármit mást...“

Ime, előttünk áll Bod Péternek tanulságos életpályája. Végig kísértük őt a felsőcsernátoni bölcsőtől a magyarigeni koporsóig. Az a félszá-

zad, ami e két határállomás közé esik, küzdésről, szenvedésről, szívós kitartásról, fáradhatatlan tevékenységről, emberfeletti munkáról beszél nekünk. Kitartásról, melynek meg volt az eredménye, munkáról, melynek meglett a gyümölcse. Irodalomtörténetírásunknak immár magasra emelt diszes palotájában az úttörők között méltán illeti meg őt az első hely, mert ennek az épületnek szilárd alapjait, nehéz, megdönthetetlen köveit az ő székely esze kutatta fel és az ő dolgos, munkás keze gyűjtötte össze.

Kézdivásárhely.

BIRÓ LAJOS.



BARÓTI SZABÓ DÁVID.

(1739—1819.)

Közállapotaink és irodalmunk szomorú képet tárnak elénk arról a korszakról, melyben költőnk élt és az írói pályára lépett. Nemcsak alkotmányunk, hanem nyevünk és nemzetiségünk is kockán forgott. III. Károly rendelete értelmében a jezsuiták csak németül tudó tanárokat alkalmazhattak. Mária Terézia alatt a törvénykezés és a közigazgatás terén a magyar nyelv helyét a latin foglalja el. A nagyszombati egyetemen külön tanszéke volt a német, latin, francia, héber és a görög nyelvnek, csak a magyarnak nem. II. József alatt a közigazgatás nyelve a német lesz, mert a hivatalos fölterjesztés azt állította, hogy a magyar nyelv erre nem alkalmas. A szentkorona Bécsbe vándorol s alkotmányunk legsarkalatosabb elveit lábbal tiporják.

Azonban az erőszakos eljárás, a beolvasztó,

germánizáló politika végre fölrázta a nemzetet hosszas tétlenségéből. Nemzeti, hazafias mozgalom indul, még pedig először is az irodalom területén. Három irány, három irodalmi iskola keletkezik majdnem ugyanazon időben lenézett, megvetett nemzeti nyelvünk művelésére. S minél elszomorítóbb a kép az akkori viszonyokról, annál nagyobb elismerésre méltó íróink nemes elszánt-sága és bátor föllépése oly téren, melyen babér helyett csak tövisekre lehetett kilátásuk.

Bessenyei és társai a francia irodalomból kölcsönöznek eszméket és formákat. Így akarják kiszorítani a főuri szalonokból az idegen nyelvű termékeket.

Gvadányi, Dugonics és Palóczy Horváth Ádám Gyöngyösi nyomdokain haladva nemzet tárgyakat dolgoznak föl népies hangon. Az elparlagiasult köznemességnek akarnak élvezetes és hazafias olvasmányt nyújtani.

Midőn a központosító politika hatása alatt a franciások iskolája már-már elhallgatott, a klasszikusok: Baróti, Rájni és Révai lépnek az irodalom terére s lesznek a klasszikai iskola megalapítói. E lelkes triász veszi kezébe a nyelv és irodalom szent ügyét, ők öntenek lelket a csüggedő és elítélésre szánt magyarságba. Mint klasz-

szikus műveltségű papok és tanárok az önzetlen, igaz hazafiságtól lelkesítve vállalkoznak annak bizonyítására, hogy a főrendek által eldobott, a törvényhozás házából kizárt, az iskolákból nagy részben kiszorított és sokaktól lenézett magyar nyelv nem annyira fejletlen és darabos, hanem ellenkezőleg még a tudományos



Baróti Szabó Dávid arcképe.

műveltségnek is méltó eszköze s más nyelvekkel is bátran felveszi a versenyt. Bár maradandó becsű alkotások nem fűződnek nevükhöz, de mégis a nemzeti nyelv érdekében kifejtett önzetlen munkásságuk, hazafias nemes lelkesedésük és lelkesítésük örök emléket biztosítanak számukra irodalmunkban.

A klasszikai iskola tagjai közül az elsőség Barótit, a székely poétát illeti meg, mert ő lépett először antik méretű, időmértékes verseivel a nyilvánosság elé és ő fejtett ki legnagyobb tevékenységet.

Baróti Szabó Dávid Baróton (Háromszék m.) született 1739-ben székely nemesi családból. A szülői háznál szítta magába a mély vallásosságot és példás hazaszeretetet. Ez a két szép jellemvonás vonul át egész életén, e kettő jellemzi őt leghívebben és legtalálóbban. Az igazi mély vallásosság és az önzetlen hazaszeretet fejlődő csiráit vitte fogékony lelkében magával a jezsuiták székelyudvarhelyi gimnáziumába, ahol mindakettő hivatott ápolókra talált. Tanáraitól vallásosságának megszilárdítását, a székely anyaváros területén lévő beszédes romoktól pedig hazaszeretetének újabb táplálékát nyerte.

A humaniorák elvégzése után, 18 éves korában, 1757-ben vallásos meggyőződésének sugallatát követve a papi pályára lép, jezsuita növendék lesz. Ezzel a lépéssel örökre búcsút mondott kedves otthonának, a Székelyföldnek. 16 évet töltött a jezsuita rendben s ezen idő alatt kezdetben mint jezsuita növendék, később mint tanár az országban számos helyen fordult

me és így b^ő alkalma volt a különféle vidékek népeletene és nyelvének összehasonlítására és tanulmányozására. Mint tanárt szépen jellemzi őt tanítványainak szeretete. Erre fényes példa az a benső barátság, mely közte és egykori tanítványa Pyber Benedek között kifejlődött s melynek csak a halál vetett véget.

Az 1773-ik év forduló pont költőnk életében. Erre az évre esik a jezsuita rend feloszlatása. Mint váratlanul jövő villámcsapás hatott a rendtagokra XIV. Kelemen pápa feloszlató rendelete. Költőnk mély fájdalomának és a renchez való ragaszkodásának „Panaszos indulat” című kedves költeményében ad megható kifejezést. Nem zúgolódik az isteni gondviselés ellen, belenyugszik sorsába. Vigasztalja az a tudat, hogy „Tűzzel próbálják az aranyat; balesettel az embert.” Amily lelkes tagot veszített benne a rend, ép oly buzgó munkást nyert benne a magyar irodalom. Úgy szólva annak koporsójánál, annak hamvaiból nyer egy új életet, melyet egészen 1819-ben bekövetkezett haláláig ennek áldozott.

A jezsuita rend koporsójánál veszi kezébe tollat. Első költői kísérleteit fájdalom enyhítésére irogatja időtöltésből. Szárnypróbálgatások ezek. Sem tartalom, sem külalak tekintetében

költői értékre nem számíthatnak. De klasszikus mestereinek a hatása alatt nemsokára megtalálja a helyes irányt. Ezekről kölcsönöz eszmét és formát s midőn látja, hogy nyelvünk mennyire alkalmas az antik verselésre, lelke örömmel telik el s kezdetét veszi a komoly, céltudatos munkásság.

Az 1777-ik év jelzi a klasszikai iskola felkelő napját irodalmunkban. Ebben az évben látott napvilágot Barótinak első munkája, az „Új mértékre vett külömb versek három könyve, melyeket szerzett esztergom-megyebeli pap, erdélyi baróti Szabó Dávid, mostan a kassai főiskolában az ékesen szólásnak királyi professora”. Ennek a munkának a megjelenése valóságos irodalmi esemény volt abban az időben. Az írók és irodalombarátok eiragadtavással olvassák és tömegesen sietnek a költő üdvözlésére. Ha keressük a rendkívül kedvező fogadtatás okát, megtaláljuk az akkori mostoha viszonyokban. Bessenyei már visszavonulni készül remete magányába s a testőrök is II. József németesítő törekvései miatt csak elvétve adnak életjelt magukról. Érthető tehát az öröm és lelkesedés, mely a jó hazafiak szívét eltöltötte, midőn lenézett és halálraítélt édes anyanyelvünkön egész

kötet verseket találhattak, még pedig — mint Kazinczy mondja — „koccanók nélkül“.

A kedvező fogadtatás buzdítólag hatott Baróti-ra s okozója lett későbbi szapora munkásságának. Egymásután látnak napvilágot eredeti munkái és fordításai. 1779-ben jelenik meg a „Parashti Majorság“. Ebben Vaniere Jakab „Praedium Rusticum“ című tanítókölteményét ülteti át nyelvünkre hexameterekben. 1784-ben a „Kisded Szótár“ kerül ki sajtó alól. Betürend szerint hexameterekbe szedve adja a szavakat minden tartalmi összefüggés nélkül. Pl. „Alkalom, ámolygás, al, aprósodom, árboc, alattság.“ Ennek a munkának értékét a jegyzetek kölcsönöznék, melyekben minden szót a rokonértelmű szavak felsorolásával magyaráz meg. Ezt követi 1786-ban a „Verskoszoru“, majd 1787-ben „Ki nyertes a hangmérséklésben?“ mely érdekes világot vet a költő társával, Rájnissal vívott irodalmi harcra. Ennek a harcnak nemcsak prózódíánk szabályainak a tisztázására, hanem költői nyelvünk kialakulására is jelentékeny befolyása volt.

Ugyanebben az évben Kazinczy és Bacsányi társaságában megalapítja a kassai „Magyar Múzeum“ című tudományos folyóiratot.

1789-ben újból kiadja versett „Költeményes

Munkái" címen. Ezt követik a Kisded Szótár és a Paraszti Majorság második kiadásban, majd 1800-ban „Ortographia és grammatikabéli észrevételek a magyar prózodiával együtt.” 1802-ben „Megjebbitott s bővített Költeményes Munkáji”, 1803-ban a „Magyarország Virági” című eredeti műveivel, 1804-ben Vergilius Eclogáinak, 1813-ban pedig az Aeneisnek fordításával gazdagítja irodalmunkat.

Ime egy hosszú élet munkásságának gazdag eredménye. Közel 50 éven át munkálkodott a költészet és nyelvészet tág mezején több hazafias lelkesedéssel, mint írói tehetséggel. Férfi korában lesz költő. Eredeti munkáiban költeményeinek utolsó kiadása, fordításaiban pedig Aeneise jelzik dicsőségének tetőpontját.

Költeményeiben ritkán tud az alkalmyszerűsége felülemelkedni, de vannak sikerült alkotásai is. „Egy ledölt diófához” című ódája ma sem olvasható megilletődés nélkül. Végig tekint az annyi vihart nemesen átélt diófán, melyet kül-erőszak meg nem dönthetett, de a saját kebelén táplált gonosz férgek földre terítettek. Hazafias lelkesedése ódai szárnyakat ölt. A megilletődés hangján kiált föl az utolsó versszakban:

Ah szerencsétlen fa! Hazánk, szelid ég
 Szűz virágjában tehetős karoddal
 Tartsd meg örökké!

Az ég áldását kéri hazájára, melynek hű
 képe a diófa. Igazi mély érzés, benső fájdalom,
 hazájának és nemzetének rajongó szeretete pen-
 dítik meg lantjának legszebben szóló hurjait eb-
 ben az ódájában, melyet a maga egészében e
 helyen is érdemesnek tartunk megörökíteni.

EGY LEDÓLT DIÓFÁHOZ.

Mely magas égnek szegezett fejjel,
 Mint király állasz vala társaid közt;
 Tégedet látlak gyönyörű diófa,
 Földre terítve.

Elszakadt testes derekad tövétől,
 Csak kicsiny kéreg maradott kötésül,
 Ágaid csüggnek, levelid kivesznek,
 Nedvek elhagyván.

Sorvadó kebled csecsemős gyümölcsit
 Hasztalan szülvén, elereszti: hullnak
 Ők, s nem is tudván rövid életéről,
 Rendre kihalnak.

Annyi szélvészen diadalt nyertt fa!

Nemtelen porban hever a nemes dísz.

Ezt leendőnek lehetett-é

Vélni felőled?

Senkinek kárán nem örült; sokaknak

Hüvös árnyékkal feles hasznót hajtó,

S kedvök étkeddel kereső kegyes fa!

Mondsza, ki bántott?

Ah, minek kérdelem? szemeimbe tűnnek

Gyilkosid. Nem volt külerőszak: ott ben

Ön magadban volt megölő mirigyed

S titkos elejtőd.

Im egész bélig gyökered kirágták

A gonosz férgek s az *elett* oduba

Hangyabolyt hittak! mi nyüzsgöve *járnak*

Most is alattad!

Átkozott vendég, viperák szülötti!

Ah szerencsétlen fa! Hazánk, szelid ég,

Szűz virágjában tehetős karoddal

Tartsd meg örökké!

Barótnak újjító reformáló tevékenysége nem szorítkozik egyedül a költészet terére, hanem kiterjed magára a nyelvre is. Egészen a klasszikus költők hatása alatt áll. Nemcsak a klasszikus versformák szépsége ragadja meg lelkét, nemcsak

ezek átültetésével akarja nyelvünket gazdagítani, hanem bámulja a klasszikus nyelvek erejét, tömörségét és kifejező képességét is s ilyenné szeretné tenni a magyar nyelvet is. Ezen cél érdekében születnek meg a latin nyelv mintájára az ilyen merész és nyelvünk természetével ellenkező inverziói:

„Egybe fagyott föld nyögne midőn“

vagy :

„Bűn minden kárát mondani tudja ki meg.“

Tagadhatlan, hogy tulbuzgóságában, különösen a szórend erőszakos felforgatásával tulzásokba is esett, amiért kortársai is méltán elítélték. De találóan mondja ide vonatkozólag Arany János, hogy Szabó Dávid és a vele egy úton haladók nélkül épűgy nincsen Berzsenyi, Virág, mint ezek nélkül Vörösmarty. Arany János ezen állítása Baróti költői érdemeinek is a legtalálóbbs elismerő méltatása.

Barótit, mint embert, Kazinczy eme jellemző szavakkal rajzolja: „Erkölcsei tiszták, feddhetetlenek, szíve azt a buzgó hazafiságot, melyet az olvasó verseiben feltalál, valósággal érzi. Én e sort vetettem [volna Terentiusból alá: Tristis severitas in vultu, in verbis fides.“

Egy minden tekintetben tanulságos, inkább

lelkés hazafi, mint ihletett költő önzetlen, munkás élete áll előttünk. Szerény tehetségű, de annál lelkesebb napszámosa volt irodalmunknak. Most ott pihen a virti temető csendes ölében, az utókor síremléket állított tiszteletére. A székely földnek ezen kitűnősége, a magyar nyelv és irodalom buzgó előharcosa, nemcsak büszksége lehet fájának, hanem úgy vallásosság, mint hazafiság tekintetében is méltán szolgálhat mintaképül a székely ifjuságnak.

Brassó.

SZÉLYES DÉNES.

BOLYAI FARKAS.

1775—1856.

A marosvásárhelyi református temetőben alussza álmát a magyar lélek egyik legnagyobb büszkesége, Bolyai Farkas, fiának, Jánosnak társaságában. Ott pihen az élet csapásai alatt kifáradt agg és talán még haló poraiban is álmodik egy szebb korról, a magyar tudomány diadaláról, melyért életében vagyont, nyugalmat, mindent, de mindent áldozott.

Bolyai Farkas Bolyában született 1775 február 9-én. Atyja Bolyai Gáspár, anyja Pávai Vajna Krisztina volt. Atyja, régi nemesi család sarja és a régi Felső-Fehér megye egyik kerületének főszolgabírája, nem olyan ember volt, ki a régi dicsőségen merengve, magát és családját a rohanó idő kerekeitől elseperni engedi, hanem inkább olyan férfi, ki megértve a kornak szellemét fiának kezébe a tudomány fegyverét igyekezett adni.

A kis Farkas tehát korán a nagyenyedi kollégiumba került. Az alig hét éves kis fiu hamar kitünt társai közül. Latinul a legnagyobb könnyedséggel tanult. Tízéves korában a három évvel előtte járó társainak a dolgozatait javította. Legbámulatosabb volt a mennyiségterén nyilvánuló tehetsége. Az eredményt rendesen már a feladatból sejtette. 14 számjegyből, másod harmad gyököt vont és a művelet rendes elvégzése nála csak a nyert eredmény ellenőrzésére szolgált.

Később Kemény Simon báró mellé választották tanulótársul. 1790 táján mindkét ifju Kolozsvárra került, hol a mathesist Méhes Györgytől tanulták. A minden szép és jó iránt fogékony lelkű Bolyai nagy érdeklődéssel hallgatta itt Szathmári professzor teológiai előadásait is.

Bolyai Farkasnak általában ifju korától a sárga jellemző tulajdonsága maradt, hogy üdén csapongó lelkét egy dolog soha sem tudta tökéletesen lebilincselni. Virtuoz volt a hegedűn, lelkesült a szépirodalomért. Az „*Öt szomorú játék*” a „*Párisi per*” és apróbb költői fordításai emlékei ebben az irányban kifejtett munkásságának.

Kolozsvárról ifju barátja társaságában külföldre indult, hogy tanulmányait ott fejezze be. A

wiener-neustadti tüzér akadémiában az ünnepélyes környezet, a néma torokkal pihenő ágyuk, meg az előtte egészen új világot feltárázó jobb mennyiségtani dolgok annyira fellelkesítették, hogy rögtön ott akart maradni. Mégis barátja, Kemény Simon unszolására végre csak felment Jenába. Itt megismerte a lánglelkű bölcsészt, Fichtét. Később Göttingában a matematikusok fejedelmét, Gausst, ki nála két évvel fiatalabb volt, de a mathesis terén számottevő sikereket mutatott fel.

Ismeretségekkel csakhamar a legőszintébb barátság fejlődött. Együtt barangolták be Göttinga vidékét, a matematika alaptételein együtt töprengtek és meglehet, hogy Bolyai csapongó, költői lelkének talán éppen ez a barátság adott határozottabb irányt.

Göttingából először Gauss távozott. Bolyai csak egy évvel később, 1799 őszén, gyalog indul haza. Sok ismerőse, köztük Seyffer, az asztromia tanára is elkísérte egész a szomszéd falu határáig. Érzékeny búcsú után gyalog folytatta útját Bolyai egész Passauiig. Innen hajón és ahogyan lehetett, sok kaland és nélkülözés után visszaérkezett végre Kolozsvárra.

Itthon volt hát Bolyai nagy tudással és nagy tehetséggel, de minden határozottabb cél és megállapodás nélkül. Az 1801. év őszén nőül vette Benkő Zsuzsánnát és visszavonult falusi birtokára, Domáldra. Itt gazdálkodik, kertészkedik, kertjét angol parkká akarja átalakítani. Bevezeti egy kis patak vizét, vadfákat ültet és úgy látszik, mintha egészen megfelelkezett volna Gausszal való barátságáról és a Göttingában eltöltött évekről.

Csappongó, szárnyalni vágyó lelke azonban ismét visszatér első ideáljához, midőn az 1804. év tavaszán a marosvásárhelyi ref. kollégiumnál a matematikai tanszéket elfoglalta. Töpreng a geometria alapján, feszegeti a paralellák nyíltját, melyen annyi századon át annyi lángelme hiában töprengett és amelyen végre az ő ereje is megtörik.

De ha nem is sikerült neki a százados talányt megoldani, megírja a „Tentament“, melynek alapján, mint egyik legkiválóbb matematikusunk mondja, megérdemli, hogy a modern geometriai felfogás atyjának tekintsük. A Tentamen első kötete 1832-ben, második kötete 1834-ben jelent meg a szerző sok küzdése és anyagi áldozata árán.

Az egész elméleti mathesisnek filozófiája ez

a mű, melyben, ha sok új dolog nincs is, de az egésznek összefüggése olyan szilárd, hogy semmit hozzá tenni, sem belőle elvenni nem lehet. Kevés olyan dolog van benne, melynek új, érdekes megvilágítást ne tudna adni Bolyai. Az egész „az aritmetika és geometria együtt gyökerező s koronájukkal összefolyó fáját” állítja elénk, melyet egy zseni tud csak így felépíteni, összeszedve már ismert gyöngyöket és alkotva belőlük egy új egészet, melynek legkisebb része is a szerző szellemének bélyegét viseli magán.

A Tentamennek is az volt a sorsa, mint sok kiváló műnek, melyet koruk nem tudott méltányolni. Sokan voltak, kik beszéltek a műről, de ebben a hazában nagyon kevesen tudtak behatolni szépségeibe. A külföld tudós világa pedig alig szerzett tudomást róla.

Bolyai neve a külföldön csak Gauss halála után, Gauss iratainak rendezése alkalmával lett ismeretessé. Az agg tudós pedig, akit úgy látszik, mintha végzete csak éppen ezért tartott volna meg, még élvezhette egy pár külföldi tudós részéről a méltán megérdemelt elismerést.

Bolyai Farkas 1856 novemberében hal meg. Sírja a m.-vásárhelyi ref. temető aljában egy ponyikalmafa tövében van.

Ha erre jártok, álljatok meg sírjánál és
gondoljatok vissza mondására: az isteni szikra
csak azért kél, hogy enyészen; tegyük még
hozzá: és azért, hogy az utókornak világítsa.
Maros-Vásárhely.

GÁLFFY MIKLÓS.

BOLYAI JÁNOS.

1802—1860.

A Székelyföld nagyjai között kiváló helyet foglal el Bolyai János, aki 1802 december 15-én született Kolozsvárt. Atyja Bolyai Farkas tudós matematikus tanár volt a marosvásárhelyi református kollégiumban, anyja Benkő Zsuzsánna, egy kolozsvári borbélynak volt a leánya.

Bolyai János atyja a göttingai híres egyetemen tanulta a matematikát, ahol szoros barátságot kötött egy Gauss Frigyes nevű német ifjúval, aki később a göttingai egyetemen a matematika tanára és korának egyik legnagyobb matematikusa lett. Bolyai János élettörténetének ismeretét az atyja és Gauss között életük végéig fennálló barátságnak köszönhetjük. Bolyai Farkas életének minden nevezetes mozzanatát közölte levélben Gauss barátjával, mivel állandóan levelezésben voltak. Ez a levelezés ma igen értékes és kiváló irodalmi beccsel bír.

János születése igen nagy örömmel töltötte el Bolyai Farkas szívét, aki a nagy boldogságtól áthatva így ír Gauss barátjához fiáról: „Egészséges, igen szép gyermek, finom vonásokkal, fekete hajjal és szemöldökkel és égő sötétkék szemekkel, melyek néha úgy fénylenek, mint két drágakő.”

Bolyai János gyermek éveit előbb Domáldon, atyja birtokán, majd 1804-től kezdve Marosvásárhelyt, ahová atyját a református kollégiumba a matematika és fizika tanszékére tanárnak meghívták, boldogan telnek; a család személfénye az élet nehéz gondjait sokszor könnyűvé teszi és gyakran a megzavart családi életet vídammá és megelégedetté varázsolja.

Bolyai Farkas nagy gondot fordít János nevelésére. 1812-ben fiáról többek között a következő feljegyzéseket tette*: János „négy esztendőskorában esmerte a corpus geometricumokat: circulus, centrum, radius, Ellipsis s a többi, sinus. Egyszer asztalnál felkiáltott a pityókat szelvény: Hi Tától mit kaptam; pityóka arcusnak pityóka sinusát — s helyes volt. Öt esztendőskorában, a mint kementzét raktam, azt mondja, hogy a kályhák

* Közreadva a Math. és Phys. Lapok 1910. III. füzetében.

It kellenék fordítani, hogy jobban lehetne seperni s melegebb volna.

A tájba ház meszeléskor azt mondja, hogy már a ház kisebb lesz . . . s utoljára a házba nem térünk el.

Olvasni kevés mutogatásra csak nem maga tanult meg hat esztendő s kora táján.

7 esztendő s korába tanulni kezdet németül s muzsikálni. Geometriát és deákot 9 esztendő s korában, rajzolni tizedfél esztendő s korába, de (az utóbbiban)* nem haladván félbe maradt.

Most quartettekbe primot hegedül, tactussa jó van s sebesége is nagy.

A tactusra tavaly tanítottam meg, büntetésül tévén, ha meg nem tanulja azt, hogy szöllöt nem eszik szüretkor.

A bassusba belé szeretvén azt mondta egy Domáldi utón, hogy ha lehetne olyan nagy hegedüt tsinálni, mint a Korodi hegy, húrjai mint egy láb s emberek táncolnának rajta.

Ezen aetásába minden külső életbeli dolgra ügyetlen, hátul összefogott kezekkel sétálva bandalog, amíg mi dolgozunk — ugyancsak a kiszabott órákon a kertbe dolgozik.

* Bolyai János közbetoldása.

Geometriaí formára szereti a téglá s kődarabokat surolni s szereti a szép köveket gyűteni, s egy peggyesért* kész a kert fenekéig futni.

Tíz esztendőös korába componalva s leírva találtam valami Adagio s Allegrokat, melyekbe mind volt valami, nem tsak gondolat, mélylyetske érzés is“

Az ifju Bolyai, amint ez atyja feljegyzéseiből is kitűnik, már gyermekkorában sok jelét adta nagy matematikai tehetségének.

Atyja Bolyai Farkas kiváló matematikus volt és fiát legelőbb az Euklides-féle geometriára tanítja meg. Bolyai Farkas sokat foglalkozott az Euklides-féle geometriával és az V. postulatum hézagainak a kiegészítésén igen sokat fáradozott. Ez azonban ép úgy, mint sok más matematikusnak Bolyai János megoldásáig, neki is csak fejfájást okozott.

Az V. postulatum: *Két egyenes a végtelenbe meghosszabítva, egy harmadik őket metsző egyenesnek azon az oldalán találkozik, amely oldalon a belső szögek összege két derékszögnél kisebb.*

* Peggyes, gyermekjáték.

Euklides óta, mintegy kétezer éven át a matematikusok állandóan foglalkoztak ezen postulatum bebizonyításával, illetőleg, hogy ezen feltevésnek következményeit levezessék, de ez nem sikerült.

Bolyai Farkas is foglalkozott ezzel a kérdéssel és valószínű, hogy fiába már gyermekkorában beleoltotta az ezen kérdés megoldására irányuló vágyat.

János kiképzése, amint ez atyja feljegyzéseiből és Gaussal folytatott levelezéséből kiténik, nem volt egyoldalú. A szabályos iskolai tanfolyamon átment. Tizenhárom éves korában jártas a differenciális és integrális számításokban; tizenöt éves korában mesterileg beszéli a latin nyelvet, kitűnő hegedűs és leteszi a rigorosumot.

János igen nagy hajlamot mutatott a matematikai tudományok iránt és ezért a pályaválasztása nem volt nehéz. Atyja Gauss barátjához akarta küldeni, aki ekkor már a göttingai egyetemen a matematika tanára volt. Bolyai Farkas meg is írta a tervét Gaussnak, de Göttingából a várva-várt biztató levél örökre elmaradt.

Bolyai János a katonai pályára megy, amelyet atyja szeret és így 1818—1822-ig a bécsi császári és királyi mérnöki akadémiában folytatja

a tanulmányait. A katonai akadémián is állandóan foglalkozik a parallelák elméletével. Atyja is visszatér a parallelák elméletéhez és amidőn fia leveléből olvassa, hogy ezen V. postulatum bizonyításán fárad, azt írja fiának, hogy hagyjon fel ezen feneketlen éjszakán való áthatolás szándékával, de János annál nagyobb lelkesedéssel küzd, hogy az emberi tudás ezen egyik legfontosabb feladatát megoldhassa.

János 1822-ben végzi a katonai akadémiát és mint alhadnagy katonai szolgálatra Temesvárra kerül. Itt is állandóan foglalkozik témájával és a kitarató munka meg is hozta a kívánt eredményt. 1823. november 3-án huszonegy éves korában ezt írja apjának: „A kérdés még nincs megoldva, de olyan felséges dolgokat hoztam ki, hogy magam elbámultam, most annyit, hogy semmiből egy új másvilágot teremtettem.”

Temesvárt 1825-ben már egy kész értekezést adott át volt tanítójának Johann Walther von Eckernek, s valószínű, hogy geometriájának rendszere már ezen értekezésben benn foglaltatott. János 1825. tavaszán ellátogatott Maros-Vásárhelyre is és atyjával megismerteti rendszerét. 1831-ben pedig szép latinsággal teljesen kidolgozva már át is adta „A tér absolute igaz tu-

dománya" c. geometriáját atyjának, amelyet atyja saját munkájához, a Tentamenhez, csatolva függelékképpen (Appendix) még abban az évben ki nyomtatott.

Ezzel a ténnyel végbement az a világra szóló esemény, hogy 2000 év múlva egy magyar embernek, Bolyai Jánosnak, emlékét a tudomány történelme az ókor lángeszű geometrája, Euklides neve mellé jegyezte.

Bolyai János kívánságára apja megküldi az Appendixet Gaussnak is. Gauss nem válaszol semmit. Bolyai Farkas egy év múlva másodszor is megküldi a fia munkáját Gaussnak, aki erre azt válaszolta, hogy ő 30 év óta foglalkozik ezzel a kérdéssel és örvend, hogy legjobb barátjának a fia előzte meg az új geometriai rendszer felfedezésével.

Bolyai Jánost a Gauss levele nem elégítette ki, mert ő azt várta, hogy Gauss a „Göttinger Gelehrte Anzeigen“ című folyóiratban ismertesse a munkáját. Gauss, amint ezt leveléből olvassuk, félelemből nem tette és így Bolyainak Appendixét, akit Gauss levelében elsőrendű lángelmének mond, csak Bolyai halála után kebelezhetette a tudományos élet az ő saját birtokai közé.

Bolyai Jánost nagyon elkeserítette a mellőzés

és a szeretetre méltó ember bizalmatlankodóvá lesz; 1833 júniusában megválízik a katonai élet-től. Ezután 13 évet mint nyugdíjazott százados apja birtokán, Domáldon, tölt és 1846-ban Maros-Vásárhelyre költözik. Életét állandó munkálkodásban tölti. Az a törekvése, hogy a geometriai oktatást egészen új alapokra fektesse. Egy nagy munkát tervez: *Reformation der Elemente der Mathematik*, de ezt a munkáját nem tudja elkészíteni, csak egyes részletek és tervek maradtak belőle reánk. Alapvető munkálatai közül fel-
említésre méltók a complex számok geometriai ábrázolására vonatkozó dolgozatai, amelyek által a complex számok újabb elméletének egyik megalapítója lett, továbbá a logaritmushoz egy új elmélete, melyben a logaritmust a sorozattal értelmezett exponentialis függvény invers függvényeként fogta fel.

Bolyai János ezen munkáit egy értekezésbe foglalva a lipcsei Jablonovszki-féle tudós társasághoz nyújtotta be, mint pályamunkát, de a tudós társaság bíráló tagjai nem értették meg a dolgozatot, mert amint Bolyai János egyes feljegyzéseiből kitűnik, csak Gauss lett volna képes abban a korban ezt a munkát megérteni.

Bolyai János további életét visszavonultan,

majdnem tétlenséggel élt le. A nagy szellemóriás korát megelőzte felfedező munkáival, kora nem értette meg, nem méltányolta munkásságát és azért ez a kiváló elme külsőleg megtörve 56 éves korában már egészen aggastyán lett. Tragikus életét 1860. január havában, 58 éves korában, ismeretlenül, mindenkitől elfeledve fejezi be. Azonban születésének száz éves évfordulója alkalmával az egész világ elismeréssel adózott a 2000 éves probléma megoldójának.

A kolozsvári tudomány-egyetem matematikai és természettudományi kara pedig emléktáblával jelölte meg Bolyai János születése házát és egy emlékiratot bocsátott ki, melyben kellőleg méltatták, hogy Bolyai János Appendixe mily nagy átalakító hatást gyakorolt a XIX. században a mennyiségtan fejlődésére.

Kézdivásárhely.

TÓTH BALÁZS.

BARABÁS MIKLÓS.

1810—1898.

A XVIII. század képzőművészetének két kiváló képviselője, Kupeczky János és Mányoki Ádám, sokat ígérően nyitották meg a magyar képírásnak első fejezetét; követőjük azonban, sajnos, hosszú ideig nem akadt. Ennek oka részben a korviszonyokban is rejlett. Bécs még a művészetek terén is reá nehezedett hazánkra. Ott már 1692. óta volt képzőművészeti akadémia s így az arcképfestést is hosszú időn át az osztrák élelmesség foglalta le magának. Barabás Miklósnak kellett megszületnie, neki kellett fellépnie, hogy a magyar közönséget elhódítsa a dédelgetett osztrák festőktől és megnyissa a magyar képírásnak egy újabb, dicsőséges fejezetét.

Az isteni Gondviselés Barabás Miklóst éppen akkor adta a hazának, amikor a legnagyobb szükség volt reá. Akkor, amidőn a magyar nem-

zet történetében egy oly korszak kezdődött, amely jeles férfiakban gazdag, nagyszerű eseményekben bővelkedő volt. Ez a korszak Magyarország átalakulásának, Magyarország megújításának az időszaka. Ennek a korszaknak minden mozzanata, minden egyes eseménye annyira jelentőséggel teljes, hogy leírás után nem is tudnók kellőképpen átérteni, ha az egyes eseményeket képekben is nem szemlélhetnők. A XIX. században végbemenő nemzeti újjászületés nagy alakjainak, államférfiainak és íróinak sikerült arcképei, a világon párját ritkító budapesti Lánchíd alapkövetételének gyönyörű festménye, mind-mind Barabás Miklós ecsetét dicsérik. Nála nélkül az a dicső kor nem volna teljes, nagyjaink szemléltető képei nem díszítenék iskoláink falait; olvashatnánk szép költeményeket, tanulmányozhatnók a múlt nagy eseményeit, de azoknak íróit, azoknak szereplőit képekben nem szemlélhetnők, pedig az emberi természetben benne gyökeredzik, hogy a nagyszerű dolgokat, a lélekemelő eseményeket nemcsak hallani szereti, hanem látni is akarja.

Nagy hálával tartozunk tehát neki, hogy nemzetünk átalakulásának nagy eseményeit és az eseményeket elkészítő kiváló férfiakat az utó-

kor számára vásznán megöröktette. Hálánk csak fokozódik; kegyeletünk erősebb lesz iránta, ha tudjuk azt is, hogy a külföldi előnyös ajánlatot, hogy Oroszországba költözzék, visszautasította, csakhogy hazájának, nemzetének szentelhesse életét. Míg mások a külföldön aratták a babért, addig ő a magyar hazával forrott össze. ennek szentelte hosszú, áldásos életet. Huszonöt éves korától kezdve állandóan hazánk fővárosában élt, „mint a művészetnek szorgalmas, lelkiismeretes munkása, művészetünk fejlődésének és átalakulásának majdnem egy századon át eleven tanuja és önzetlen előmozdítója.”¹⁾ Élettörténetének főbb adatait, melyeket hátrahagyott „Emlékiratai”-ban öröktett meg, azért is szükséges megismernünk, mert azokból látni fogjuk, hogy küzdelmes ifjúsági évek közepette, nélkülözésekkel küzdve, önszorgalmából miképen izmosította vele született rajzolási tehetségét igazi művészetté. Látni fogjuk, hogy az élet küzdelmei miképen edzették meg, fejlesztették ki Isten-adta nemes hajlamát.

Barabás Miklós Háromszék megye Márkosfalva nevű községében 1810. február 22-én,

1) Az idézetek Barabás Miklós Emlékirataiból és a Művészeti c. folyóirat IX. évf.-ből vannak véve.

újabb adatok szerint február 10-én pillantotta meg a napvilágot. Jobb módú nemes családból származott. Atyja Barabás János, aki a Napoleon ellen viselt harcokban a felkelő nemességgel vett részt, anyja dálnoki Gál Terézia.

Barabás Miklós az elemi iskolát Dálnokon tanulta igen mostoha viszonyok között. A tintát is nekik kellett készíteniök s mivel akkor a papiros drága volt, leginkább fatáblára írtak. Ő maga mondja emlékirataiban: „Egy kis hársfátábla volt a nyakamba akasztva, amelyen írni tanultunk, mert a papirosért pénzt kellett volna adni.”

Termete nagyon kicsiny volt, úgyhogy a vizsgán padra állították, mert különben alig látszott volna. De a kis testben már akkor nagyratörő lélek lakozott. Hat éves korában a latin névragozást és igeragozást jól tudta és értette a számtanból a négy alapműveletet.

Az elemi iskola elvégzése után Nagyenyedre vitték tanulmányai tovább folytatására. A szünidőre rendesen hazajött, de nem henyéléssel, hanem munkában töltötte azt is. Erről írja: „A szénagyűjtésnél rendesen az egész család dolgozott, nekem pedig gyakran kellett négy, vagy hat lovat a rétre kivinni és reggeltől estig őrizni,

szabadon eresztve azokat a réten és este megint összefűzve hiba nélkül visszavinni.”

1823-ban atyja meghalt s így hazulról nem igen részesülhetett támogatásban. A kollégiumi száraz cipót csak akkor váltotta fel meleg étellel, amikor néhány garast szerzett egy-egy koszorú festésével, amelyeket tanulótársai számára készített, kik azokba verset írva gratuláltak szüleiük nevenapjára.

A nyarakat atyja halála után rendszerint ismerőseinél töltötte, ahol nagyon szívesen látták, mivel ekkor már jól tudott festeni. „Mivelhogy már hétéves koromtól kezdve — írja — a szabad időmben a legkedvesebb időtöltésem a rajzolgatás volt s a virágokat már ez időben meg lehetős csinnal festegettem, tanulótársaim nővéreinek himző mintákat rajzolgattam s másféle képecskéket, úgyhogy szívesen látott vendég voltam.” Tizenkét éves korában már olyan szép virágcsendéletet festett, hogy azt még most is őrzik a szépművészeti múzeumban.

A nagyenyedi kollégium falai között szorgalmasan készült jövődő pályájára. Megfestette a kilenc műzsát, majd pedig 1824—25. a „Musée de Paris” című díszműben összegyűjtött párisi remekművek rézmetszeteit másolgatta, amelyek-

ből igen sokat tanult. Máskor pedig a színészeknek masoit szerepet, amiért ingyen járt a színházba, ahol ízlése fejlődött.

Még gimnáziumi tanuló korában a szünidőn megfordult Szebenben, ahol egy Neuhauser nevű festő tanította. Itt a Bruckenthal-múzeum festményei igen nagy hatást gyakoroltak reá és fejlesztették művészi tehetségét. Az 1826—27. években megtanulta a vízfestést elefántcsontra. Ebből az időből való a még most is meglévő Quodlibet festménye.

Oly hivatás, akkora hajlam nyilatkozott meg benne a festészet iránt, hogy tanárait emlékezetből meg tudta örökíteni. Nem egyszer történt meg, hogy a legelőkelőbb urak és hölgyek keresték fel a kollégium falai között, hogy őket megfesse.

1828-ban véglegesen búcsút mondott a nagyenyedi kollégiumnak, hogy teljes erejével készüljön a festői pályára. Hat hónapot töltött Szebenben, ahol igen sok előkelőséget örökített meg. Szebenből Kolozsvárra ment, ahol egy Gentiluomo nevű olasz festő vezette be az olajfestészet elemeibe. Majd egy évet a bécsi festészeti akadémián töltött, ahol Markó Károly utasítása mellett teljesen elsajátította az olajfestést.

1830-ban Kolozsvárra tért vissza, ahol a Wesselényi-háznál festette nagyobb képeit a Wesselényiek, Rhédeiek és Jósikák támogatása mellett. Majd nagy utazást tett. Újból megfordult Szébenben, átment Bukarestbe, ahol a román társaság előkelőbbjeit festette meg, ami által néhány ezer forintot szerzett. Majd pedig 1834—35-ben Olaszország nagyobb városaiban: Velencében, Firenzében, Rómában és Nápolyban izmósította művészetét. Rómában megtekintette a Vatikán antik gyűjteményét. Nápolyban véletlenül tanuja volt a Vezuv hatalmas kitörésének, mely négy óráig tartott s oly magas tűzkévéket lövelt, mint a hegy maga. Ezt oly érdekesen írja le Emlékirataiban, hogy itt is helyénvalónak tartom szószerint közölni.

„Délután öt óra tájt ebédelni mentem az „A la ville de Rome“ nevű vendéglőbe, ahol rendesen étkeztem s amelynek terraszáról szerettem körül tekinteni a nápolyi öblön. Hat óra felé, amint az ebédemet kifizettem, hirtelen heves földrengés rázott meg, szörnyű mély földalatti morajjal, úgyhogy az asztalba kellett kapaszkodnom, hogy föl ne düljek. Háttal ültem a terrasz felé s első pillanatban nem tudtam, mi történt, de látva azt, hogy mindenki a terraszra

siet az étteremből, én is arra fordulok, hát látom, hogy az egész nápolyi öböl ki van világítva. Természetesen rögtön a Vezuvra gondoltam s én is a terrasra siettem. Olyan látvány tárult föl itt előttem, amilyent képzelni sem tudtam. A Vezúv az egész kráter tetejét, mely három miglia, vagyis 3000 öl keretű volt (s amelyen két nappal ezelőtt még tojást süttöttek), a levegőbe dobta és ezen a nagy nyíláson át emelkedett föl egy olyan tűoszlop, mely körülbelül a Vezuv magasságával egyenlő volt. Ezt a nagyszerű képet leírni vagy lefesteni ki merné? Hol lenne a képen az a méltóságteljes mozgás és folytonos változás, mely a látvány nagyszerűségét fokozta és minden percben más és más képet varázsolt elénk. Az a roppant sebesség, mellyel ezer és ezer tüzes kő repült fölfelé, a fekete füstfellegek folyton változó alakjai, ehhez a roppant mély hangú folytonos földalatti moraj, melyet azok a nagy kövek okoztak, amiket a kráter rengeteg üregének oldalához dobált föl, — és mindez a látvány az öböl tengervizében tükröződött, tűztengerré változtatva a vizet. És hozzá még azok a színárnyalatok, melyek az egész vidéket befestik, a napnyugtától kezdve a sötét éjszakaig! Amint egy-egy hajó siklik a kikötőbe, vi-

torlástól együtt szénfeketének látszik a tüztengerben. Ezt a látványt, aki életében csak egyszer is látta, soha el nem felejtí."

Barabás Miklósnak küzdelmes ifjúsága, ismereteinek bővítése, tapasztalatainak gyarapítása az olaszországi úttal befejeződött. Az 1835. év őszén végleg letelepedett Pesten s a legszerencsésebb körülmények között kezdette meg festői működését. Korának legjelesebb férfiai: Széchenyi, Vörösmarty, Bajza és Toldi pártfogásukba vették s az ő támogatásuk mellett még ebben az évben kiállította egyik festményét a Nemzeti Kaszinóban és ez által főuraink ismeretségét szerezte meg magának. Az akkor létező lapok közül a Honművész karolta fel melegen s 1835. évi december 24-iki 103-ik számában így emlékezik meg Barabásról: „Ismét egy jeles honi festőt mutatunk be hazánknak, Markosfalvi Barabás Miklós úrban, ki erdélyi (Markosfalvi), székesly születésű s egy hónap előtt Olaszországból jött hozzánk, hol magát a fensőbb festészetben tökélyesíté. Mult hó 13-án állítá ki Pesten a Nemzeti Kaszinó nagytermében egyik pompás nagy festményét, melyet a műkedvelők megvásárolhatnak. E színes másolati kép Európát tárgyazza, szélessége 9, magassága 7 lábnál több.”

Rövid pár hónap alatt Barabás neve és művészete annvir. hír- lett, hogy amikor 1836 február havában Bihar vármegye arra kérte Széchenyit, hogy engedje magát a vármegyeház számára lefesteni, kedélyes levelében a kép elkészítésére Barabás Miklóst ajánlja, akiről nagy elismeréssel nyilatkozik. Széchenyi levelének ez a része így hangzik: „... Pest volna tehát a hely, hol a festés végbemehetne, mi az által lesz teljesíthető, hogy valami, mondhatni igen szerencsés véletlen csak kevéssel ezelőtt hozott egy igen derék s ügyes festőt e hazai központba. Neve Barabás Miklós, szülőföldje Erdély, mintája Olaszország remekei, melyekkel lelkesen s gyakorlatilag jól összebarátkozott. Ajánlható s jót merek állani, hogy a Tekintetes Rende — parancsoljanak csak vele — mindenestre — hanem is egy különös széparcú és testű embernek fogják bírni mását, ez okvetlen talpraesett munka leend s mi még e tekintetekhez is járul, a Tekintetes Rende, midőn Széchenyi Istvánt megbecsülik s ha lehet a hűségnek még erősebb láncával kötik magukhoz, Barabás Miklós képfőt, hazánk fiát is gyámolítják

A nagy államférfiú képe mellett még az 1836. év elején elkészítette Vörösmartynak, a

költő királynak a képét, amiről a Honművész ezt írta: „Vörösmartynkat legközelebb végző meglepő igazsággal s művészi valósággal.” Széchenyi és Vörösmarty képének megfestése egyszerre országos hírűvé tette Barabás Miklóst s az Akadémia még ebben az évben a 26 éves ifjút érdemei elismerésül levelező tagul választotta meg. Mások egy hosszú élet gazdag munkássága után is ritkán részesülnek ily kitüntetésben, Barabás Miklós pedig alig pályája kezdetén jutott be e tudós társaságba jelölül igazi művészi hivatásának. Az előlegezett bizalomra rászolgált, a hozzá fűzött reményeket teljesen beváltotta, mert egész életét a magyar művészet fellendítésére szentelte.

Közel hét évtizedes művészi pályája alatt igazi dicsőséget szerzett a magyar névnek itthon és külföldön egyaránt. A reform korszak íróinak, államférfiainak arcképét az ő rajzai, metszetei, könyomásai viszik szét az országban s azokból ismerik meg a magyar nemzet kitünőségeit. Az ő érdeme, hogy a külföldi almanachokban is mind sűrűbben s sűrűbben foglalkoznak hazánkkal s az egyes cikkeket az ő rajzaival, képeivel illusztrálják. Az arcképfestésben tünt ki legfőképen. A mult század első felében élő nagy

Jaink arcképei tőle maradtak reánk. Petőfi legsikerültebb arcképét és a szabadságharc hőseit az ő ecsetje festette. Mikó Imre gróf és Deák Ferenc arcképe Háromszék vármegye közgyűlési termében, továbbá a Tisza Kálmáné Sepsiszentgyörgy városházánál szintén az ő ecsetje alól került ki.

A negyvenes években az arcképfestés mellett a genre festést is művelte. A demokratikus eszméknek nagy szolgálatot tett, hogy a nép életének egyes jeleneteit vásznán megörökítette. Vannak nagyobb önálló kompozíciói is, mint a Parasztlakodalom, Vándorcigányok, amelyhez Petőfi az ismeretes „Szent Kísérlet!” kezdetű költeményét írta.

Vallásos lelkületének tanubizonyságai fennmaradt oltárképei, melyek közül kettő Zentán, Szent Istvánja Boros-Jenőn, Sz. Hildegárdja Albrecht főherceg baranyai birtokán és Sz. Nepomukja pedig Zichy János gróf tulajdonában van. Olajfestményeinek száma felülhaladja az ötezeret. A művészet fellendítése mellett hathatós szószólója volt az elemi iskolai rajztanítás meghonosításának, művelődéstörténetünket pedig becses *Emlékirataival* gazdagította.

Fáradhatatlan tevékenységéért több elisme-

résben, több ünneplésben volt része. 1877 december havában ötven éves művészi jubileuma alkalmából Trefort vallás és közoktatásügyi miniszter meleghangú levélben üdvözölte, mint a magyar nemzeti művészet úttörő bajnokát, aki a hazaszeretetet szent érzelmétől és a festőművészet szeretetétől vezéreltetve „inkább akart a hazában maradni s itt az úttörés nehézségeivel küzdeni, mint idegen nemzeteknél versenyezni a művészi dicsőségért és jutalomért.” Érdemeit maga a koronás király is elismerte és megjutalmazta, amidőn 1883-ban a vaskoronarenddel tüntette ki. Ebből az alkalomból az írók és művésztársai meleg ünneplésben részesítették. Reviczky Gyula, a nagy és mély érzésű költő, gyönyörű ódájában találó vonásokkal rajzolja Barabás Miklós nagy jelentőségét, amidőn ezeket írja:

„Együtt közdöttél az egész hazával,
Ecsettel kézben és szívedbe' lánggal.
És hogy csodálják késő unokák:
Megfestéd korod arcképcsarnokát.
S minő arcképek! Népünk java-jobbja
Vonul szemünk előtt el hosszú sorba':
Kossuth, Petőfi arca s annyi másé,
— Ki győzné végig elsorolni, hányé!
Te általad beszél hozzánk hiven.
Van-e ki még nem látta? . . . Nem hiszem!”

Az Akadémia kitüntetése, a király elismerése, művésztársai megbecsülése mellett az isteni Gondviselés is megáldotta a kegyelmek kegyelmével, a hosszú élettel. Mint az agg Simeon, az 1896-ik esztendőben láthatta hazánk-nak örömnépét, az ezeréves jubileumot. Láthatta annak a művészetnek fejlődését, megizmosodását, amely az ő fellépésekor még csecsemő-korát élte. 1898-ban, 88 éves korában egy dicsőséggel megfutott pálya után nyugodtan hajthatta fejét örök pihenésre.

Elmondhatjuk mi is Reviczky Gyulával Barabás Miklósról :

„A magyar művészet történetében
Fogsz élni, míg csak érdem lesz az érdem.
Neved mellett jövőben majd az áll,
Hogy úttörő, az elsők közt valál.“

Kézdivásárhely.

BIRÓ LAJOS.

KRIZA JÁNOS

(1811—1875.)

A kiváló emberek életének ismerete hathatós nevelő eszköz, világító szövétnek az ifjúság előtt az élet útain. Követése áldást áraszt rája. Székelyföldi középiskoláink ifjúságára az eddiginél még nagyobb szerep vár a jövőben. Ez iskolák ismerjék tehát különös feladatuknak oktatási és nevelési munkájuk közt az ifjúságot igazi fajszeretben nevelni, e szép tulajdonságot az ifjúságnak vérévé változtatni, hogy Székelyföldünk, székelységünk Kelet és a Nyugat nemzetei ez ütköző pontján nagy feladatát a jövőben is tudja betölteni. Nagy nemzeti érdek, sőt a keleti és nyugati nemzetek békés viszonyának a fennmaradása követeli ezt.

A székely fajszeretet nevelésének kívánok tehát a jelzett nagyfontosságú célok érdekében szolgálatot tenni, amikor Székelyföldünk egyik

kiváló jelese, Kriza János életét röviden ismertetem.

Kriza János egy szerény unitárius papi család gyermeke. Nagyajtán Háromszékmegyében született 1811-ben. Szülői Kriza János nagyajtai pap és Bentze Borbála. Kétféves korában a torockói iskolába került. Nagyszülői odaválók voltak. Majd a székelykeresztúri és kolozsvári unitárius középiskolákban végezte középiskolai tanulmányait, ez utóbbiban végezte a bölcsészeti, jogi és teológiai tudományokat is. Vas-szorgalmú ifjú volt. Elsajátította a német, angol és francia nyelveket. Már ez a szorgalom nagyra hivatását sejtette. Az idegen nyelvek tudását elengedhetetlen feltételnek tartotta tehetségének a közjó érdekében való teljes kifejtésére. 1835-ben a kolozsvári unitárius egyházköz-ség papja lett. Ez állása elfoglalása előtt külföldi tanulmányútra ment, két évet töltött Berlinben. Ismereteit itt egészítette ki. Papi állását 1837-ben foglalta el. A híres Brassai Sámuel polihisztorral egyszerre lépett egyháza szolgálatába. Tudományos készségével, nagy műveltségével és finom papias lelkületével, aminek legdrágább ékessége életén át tartott szerénysége volt, csakhamar közkedveltségnek örvendett az egyházon

kívül állók előtt is. Majd a szolnok-dobokai unitárius egyházkör esperessé választotta. Ez állásában huszonnégy évig buzgólkodott, az unitárius középiskolában Kolozsvárt egész papskodása alatt a hittant tanította, a teológiának pedig tanára volt. Az érdemes lelkész tanárt a közbizalom 1861-ben a püspöki székbe emelte. Igazi papi lélek volt. Isten ígését nemcsak nagy lelkesedéssel hirdette szóval és tollal, hanem azokat cselekedeteiben meg is valósította, az igazi emberszeretetnek, vallási türelmességnek, törhetetlen hitnek, Isten akaratában való megnyugvásnak, forró hazaszeretetnek, a csüggedetlen reménynek, a nélkülözésnek, önmegtagadásnak, a szerénységnek egész életében valóságos megtestesítése volt.

Családi életében is minta ember. Itt a csapások egész özöne zúdult rája, de erős lelke soha meg nem tört, sőt ezek súlya alatt lett ő igazán naggyá. Nagy tudásában, egyházi és világi ténykedésében, a szószéken és irodalmi műveiben modern gondolkodónak, a lelkiismereti szabadság lelkes hívének tűnt fel. Érdemes munkássága teljes fényben áll előttünk, hogyha szemelőtt tartjuk, hogy működésének legnagyobb része nemzetünk elnyomatása, szabadságharcunk és az abszolutizmus idejére esik, amikor kicsiny

egyháza **is** elnyomatásban, hívei megvetésben, mellőzésben részesültek, nemzetünk a szolgaság járma alatt görnyedt. Kriza egyike volt azon lelkes honfiaknak, akik a nemzeti felbuzdulást ama gyászos időben előkészítették, aminek eredménye, következménye szabadságharcunk lett

Hazafias érzelmeit a szószéken beszédeiben nyíltan kifejezésre jutatta. Különösen 1848-ban több beszédet tartott teljesen a hazafiság szolgálatában, szerencsésen tudta ő a hazafias eszméket a szíveket megkapótanításaiban kifejtetni. Az abszolutizmus idejében is híveit, nemzetének fiait kitartható, hazafias lelkesedésre buzdította és egy szebb jövő eljövételének reményével biztatta. Kora politikai áramlatait élénk figyelemmel kísérte. Minden alkalmat megragadott, hogy a hazafiságnak szolgálatot tegyen. Amikor ő lelkes munkásságával, nagy pontosságával kicsiny egyháza, csaknem kizárólag székelyeket számláló unitárius vallása ügyét nagy gonddal szép rendben és eredményesen szolgálta, egyúttal lelkesen szolgálta hazáját, mindenek felett a székelységet is, mert ő soha sem feledte székely voltát. Minden törekvése oda irányult, hogy miként tudna minél nagyobb eredményeket felmutatni népe javára, miként tudna minél több szolgálatot tenni

neki és jóhírnevét a maga részéről is folyton igyekezett emelni. Teljes munkássága erre irányult.

Mint papnak, majd egyházfőnek is bő alkalma volt a székelység szívéhez férkőzni, írói működése éppen jó alkalom volt a székel nép-lélek teljes kiismerésére.

Írói tehetségének már tanuló korában fényes jelét adta. A kollégiumi Olvasó Társaságban a múlt század harmincas éveiben tevékeny részt vett a „Remény“ c. zsebkönyv szerkesztésében, tartalma java részét ő írta. Már e kísérletei kiérdemelték a kedvező kritikát még Toldy Ferenc részéről is. Életpályáján résztvett kora minden irodalmi mozgalmában, főleg azokban, amelyek az erdélyi részekben megindultak. A kolozsvári szépirodalmi lapokban számos dolgozata jelent meg, a Brassai szerkesztésében megjelent Varsónapi Ujságban a külföldi tudósítások rovatát sokáig ő szerkesztette. Írói pályáján neki nagy nevet azonban főleg a népköltés terén való érdemei biztosítottak. E téren úgy szólva úttörő volt. Erdélyi János népköltési gyűjteményét és Petőfi felléptét megelőzte. Összegyűjtötte a székel népköltészet termékeit: népdalokat, regéket, mondákat, meséket, melyek közül többet átdol-

gózott, sőt számos eredetű is írt. Költeményei a népköltészet igazi, egészséges hangú termékei, bennük a néplélek az írói lélekkel összeforrt. A székely nép legtöbb balladáját a világ az ő gyűjteményeiben ismerte meg.

A „Vadrózsák” c. mű tartalmazza az ő gyűjteményét és eredeti költeményeit. Örökké nyíló rózsák maradnak ezek és neve körül hervadhatatlan rózsafüzért alkotnak. Lehet-e eléggé méltányolni azt a nagy szolgálatot, melyet e fáradhatatlan munkásságával meghozott a magyar költészetnek, a magyar irodalomnak és a székely nép jóhírnevének, kiváló költői tehetsége ismeretessé válásának? Kriza kiválósága, érdemei a székely névnek jóhangzását, tiszteletét nagyban emelték. A székely népdaloknak az ő gyűjteménye útján való ismeretessé válása szintén csak fényt kölcsönzött a székely névnek, a székely fajnak.

Kriza érdemeinek a méltánylásában szintén a székely nevet tisztelte meg a Magyar Tudományos Akadémia, amikor őt levelező tagjává és a Kisfaludy Társaság, amikor rendes tagjává választotta.

Székely ifjuság, lelkes tanuló seregek, Kriza nagy neve, nemes tettei titeket is vonjanak a nagy-

ság útjára, lelkesítsenek, hogy az ő magasztos erényeiben törjetelek előre, serényen munkálkodjatok, a kor intő szavát mindig értsétek meg. A bennetek rejlő tehetséget magatok, hazátok, egyházatok és a társadalom javára szorgalmasan kiműveljétek. Elfogultak, kislelkűek sem egy, sem más dologban ne legyetek. Székely fajotoknak széles körű, közhasznú munkásságotok útján váljatok hasznára. Ügyei iránt folyton érdeklődjetelek, jó és bal napjaiban, szerencsájében és szerencsétlenségében folyton maradjatok vele. Ekkor ti is érdemes fiai lesztek a hazának, a székelységnek. Így áldjon meg titeket az Isten!

Székelykeresztúr.

PAP MÓZES.

GÁBOR ÁRON.

Nagy idők szülik a nagy embereket. Ennek a mondásnak igazsága talán sehol sem igazolódik inkább, mint Gábor Áronnak, a székely ágyúhősnek élettörténetében és rövid, de ragyogó közszereplésében.

Ez a közszereplés, mely majdnem hét évtized elteltével is a lelkesedés hevét önti el szívünkben, 1848 végére és 1849 első felére esik.

Az 1848. év vége nehéz idő volt hazánkra, de kivált Erdélyre. Erdély csak nem rég kimondott egyesülésének az anyaországgal és az új átalakulásnak sok ellensége akadt. Szebenben ott székelt Puchner, a cs. és kir. katonaság vezére, ki 11.400 katonájára támaszkodva a politikai és a hadi kormányt a maga kezébe ragadta; ott voltak az oláhok, kik októberben temérdek magyart legyilkoltak; ott voltak a szászok. A székelység Maros-Vásárhely városát sem tudta megvédeni,

Gedeon osztrák tábornok nov. 5-én tetemes hadával bevonult oda. November végére Háromszék kivéve egész Erdély az osztrákok és a lázadók hatalmába került. Ellenben Háromszék a magyarság élet-halál harcának eme napjaiban oly férfias szilárdsággal küzdött, hogy ezen megye legközelebbi időszaka a magyar történetnek mindörökké fénylapjait fogja mutatni.

November 28-án kellett határozniok a székgyűlésen a háromszékieknek, hogy engednek-e Puchner nagyszebeni hadtestparancsnok felhívásának és leteszik-e fegyvereiket. Midőn legfőbb tisztjeik is a helyzet reménytelenségét fejtegették, hogy nincs pénz, ágyu és puska, ime egy báránybőr ködmönös, füstös arcú atyafi emelkedik föl két ember vállára támaszkodva, ki ezeket a híressé vált szavakat kiáltotta a tiszt urak felé: „Van ágyu, van puska, még csak egy koppintás hiányzik az ágyu mozdonyán. Pénzre nincs szükség. Mindenki lássa el magát élelemmel!” Pillanatnyi csend után egetverő riadal hangoztatta Gábor Áron nevét, ki akkor is épen a kovácsműhelyből ment volt a gyűlésbe.

Másnap, nov. 29-én, Hídvég és Árapataka között megszólalt a székek első ágyuja. A székek nagy elszántsággal tört Heydte elbi-

zakodott csapataira és azokat szuronysegezve visszaverte. Heydte december elején még háromszor kísérelt meg támadást, de mindannyiszor visszaverték. A székelység ezen küzdelmekkel lekötötte Puchner erejét, majd hathatósan támogatta Bemet.

Ime ez volt a hatása Gábor Áron föllépésének.

Ki volt ez a csodás alak, hogy megjelenése a küzdőtéren ily változást idézett elő?



Gábor Áron arcképe.

Gábor Áron egyszerű székely katonacsaládból született 1814. nov. 30-án Bereczkben. Esztel-

neken és Csíksomlyón járta az iskolát. Tizenöt éves korában besorozták a II. székely gyalogezred 11. századába, hol 1839-ig szolgált. Akkor Gyulafehérvárra küldték a tüzérséghez, de szolgálati ideje kitelvén, még ugyanazon évben hazakerült. 1840-ben ismét szolgálatra jelentkezett és Pesten az 5. tüzérezrednél vegyészeti, technikai s tüzérségi ismereteit gyarapította. Majd öccse helyett szolgált 1845-ig; hosszú katonai pályáján a főkaplárságnál feljebb nem vihette. Otthonában ágyumintákat, gépszerkezeteket készített. Így találta őt a 48-iki mozgalmas időszak.

A feljebb elbeszélt sikere után nagy serénységgel folyt az ágyuöntés. Előkerültek a repedt harangok, az üstök. Az önneműekből golyót öntöttek, az óranehezékek szolgáltatták a granátot. Kézdivásárhely valóságos fegyverműhellyé változott. Turóczi Mózesnél az ágyut öntötték, a bárátoknál a salétromgyár volt, Gábriányi József a gyutacsot gyártotta. Még nagyobb lett a tevékenység azután, hogy Gábor Áront a kormány Debrecenbe fölhívta. Mint már tüzérőrnagyot ki-nevezték a székely tüzérség főparancsnokává s ágyuöntője kibővítésére tetemes segítséget adtak. Az ágyuöntő 7 hónap alatt 93 vas és rézágyut állított elő.

Megható az az áldozatkészség, mellyel az egész székelység támogatta az ágyuöntő gyárat és általában az önvédelem ügyét. A történelem aranybetűkkel véste fel emléktáblájára számtalan férfi és nő nevét, kik a küzdelem ama napjaiban életüket és vagyonukat áldozták a haza megmentésére.

De Gábor Áron maga volt a legcsodálatosabb a kitartásban, a legpéldaadóbb a munkában, fáradságban. Most a különféle mesterembereket oktatta az ágyu és az ágyufelszerelések előállítására, majd az ojtózi, gyimesi, tömösi szorosokra, a védőművekre és előőrsőkre ügyelt, máskor műhelyéből a csatába sietett, hol az ellenséget segítette megverni. Néha egy nap egész Háromszéket bejárta, tanított, magyarázott, fegyelemhez szoktatta az ujonc népet s imént felszabadult háttárór véreit — írja róla Jakab Elek. (Szabadságharcunk történetéhez. 523. l.) Csak ily fáradság árán tudta ellátni a székely hadakat ágyukkal és lövészekkel.

Az ellenség majdnem egy fél évig nem mert háborgatni Háromszéket. De az oroszok beavatkozása kedvezőtlen fordulatot adott a küzdelemnek. Háromszéket Hasford tábornok Brassóból, Lein ezredes az ojtózi szoroson át két

tűz közé szorították s június 25-én Kézdivásárhelyet is elfoglalták, melynek hadfelszerelő gyárait lerombolták.

Azonban az elvonuló ellenség mögött megjelent Gál Sándor ezredes a háromszékiekkel 1849. júl. 2-án. A kökösi hídnál ütközött meg az oroszokkal. Gábor Áron is ott temett 36 ágyujával. A csata hevében majd itt, majd ott buzdította tüzeireit. A középén volt épen, ahol legádázabban folyt a harc. Midőn épen egyik tüzerének adott utasítást az irányzásra, egy ágyugolyó kiontott a nemes életét. Tüzeire azt hívén, hogy csak megsebesült, rendületlenül folytatták a harcot és nagy pusztítást idéztek elő a futó ellenségben.

Ez volt Gábor Áronnak rövid, de dicső pályafutása a szabadságért vívott küzdelemben.

Ha mindenki oly csodás lelkesedéssel és egyuttal oly hozzáértéssel felelt volna meg kötelességeinek, a nagy nemzeti harc bizonyára más-kép végződik.

Holttestét Eresztevényen temették el, hol az utódok később díszes oszlopot állítottak emlékének megörökítésére. Kézdivásárhelyt a szülővárosban szünidőző ifjuság 1904-ben szintén emléktáblával jelezte meg az a házat, melynek

telkén Gábor Áron és Turóczy Mózes a harangokból az ágyukat öntötték „a magyar szabadság és függetlenség védelmére.” De sokkal maradandóbb azon emlék, melyet a nemzeti szabadságért vívott küzdelmeire büszke székelység Gábor Áronról szívében őriz . . . Hősiessége mindig lelkesíteni fogja a székelységet.

Kézdivásárhely.

PÉTER JÁNOS dr.

ORBÁN BALÁZS BÁRÓ.

(1829—1890.)

Orbán Balázs báró a székelységnek egyik legértékesebb egyénisége. Udvarhely megyében, Lengyelfalván 1829 február 3-án született, ősi székely családból. Atyja Orbán János báró, anyja Knechtel Eugénia volt. Orbán Balázs iskoláit még be sem fejezhette, midőn alig tizenhét éves korában Konstantinápolyba kénytelen vonulni, ahova szülői külföldi örökségük átvételéért mentek. A családi örökségért hosszú per keletkezett, amelynek befejezését Orbán Balázs nem várta be, hanem elindult, hogy, legszebb ifjúkori álmát megvalósítsa. Beutazta Palesztinát, Syriát, Arábiát, Egyiptomot és Görögországot.

Athénben, a hazaszeretetnek e magasztos színpadán értesült a magyar szabadságharcról. Elhatározta, hogy felhagy a további utazással s oda siet, hova a kötelesség parancsolja, hova

lelke legfőbb vágya vonzotta. Százötven emberével elindult Magyarország felé, de Viddinnél értesült a fegyverletételről.

Visszament Konstantinápolyba. Majd két évet töltött Londonban, hogy készitendő leírását tanulmányozással mélyítse. Keleti utazásának eredménye „*Utazás Keleten*” című munkája, amelyet a hivatalos kritika rosszul fogadott, de e sástol-las korszakban a közönség az ideáлизmust és hazaszeretetet sugárzó művet szívesen olvasta.

Orbán Balázs fogékony rajongó lelkét különösen Görögország ragadta meg. Láta a nagymultnak dicső emlékeit s csak ermészetes, ha a szabadság és demokrácia szülőföldjén ideáлизmusát növelte és megedzette.

1859-ben leírhatatlan öröm közt jó vissza Erdélybe, melynek szent földjét, amint maga írja, áhitatos muzulmánként csókolta meg, mert tizenkét évi távolléte alatt, nem ismert más szenvedélyt mint azt, hogy hazáját egykor boldogan viszonlíthassa.

A „provisorium” idején 1862—67. gyalog bejárja a Székelyföldet s ennek eredménye a „*Székelyföld leírása*” I—VI. kötetben, amely nemcsak legnagyobb, de legértékesebb munkája. Történeti, ethnografiai, régészeti, földrajzi és ter-

meszetrálzi leírás e munka, szemléltető módon. Fogyatékosága mellett is, mint alapvető munka minden időben értékes lesz. Okmányyszerű anyaga már egymagában megbecsülhetetlen.

Az Akadémia, ha későre is, de méltányolta Orbán Balázs irodalmi működését s 1887-ben lev. tagjának választotta. Orbán Balázs „*A székelyek származásáról és intézményeiről*” című székfoglaló értekezésében Hunfalvy Pállal szemben a székelyek hún eredetét vitatja, amelyben ő rendíthetetlenül hitt. Hún elnevezéseket, emlékeket sorol föl s történeti alapon a székely intézményből igyekszik bizonyítani. Orbán Balásznak az említettekén kívül még nevezetesebb munkái: „*Országgyűlési beszédei 1874—84.*”, „*Kelet tündérvilága*”, „*Magyar népköltési gyűjtemény*” 1882., „*Torda város és környéke*” 1889.

Munkássága nagy részben visszatükrözteti jellemét, érzelmi- és gondolatvilágát. Nemes ember a szó valódi értelmében. Individuum, akaratlan és cselekvő képességgel. Arisztokrata születésű, de érzelmeire plebejus, a legszabadabb demokrata. Nem kereste a hatalmasokkal való összeköttetést, az egyéni boldogulás útját, hanem az igazság ösvényét, Nem a saját haladásáért

dolgozott, hanem a közerkölcsnek, a közszabad-ságnak tántoríthatatlan harcosa. „A társadalom élő lelkiismerete, akiknek sorsa küzdelem az uralkodó iránnyal“, amint Jakab Elek mondja. Az ilyen ember halad kitűzött nemes célja felé s nem retten vissza, ha szinte elérhetetlenek is vágyai.

Óseitől örökölt erénye modorának finomsága, lángoló hazafias érzése, egyenessége. Puritán, túlságosan szigorú másokkal szemben, mint általában az idealisták. Mint író és ember között nincsenek ellentétek. Egyformán szerény és nagyon udvarias. A társaságban ment minden családfabeli gőgtől, ridegségtől. Mondhatjuk, hogy általánosan szerették, tisztelték s elfogulatlan politikai ellenfelei is becsülték, együttéreztek vele a hazaszeretetben és elismerték, hogy Orbán Balázs nemcsak egy párté, hanem az egész nemzeté.

Szívből demokrata volt, de ebben külső körülményei is erősítették. Külföldön megismerte Kossuth Lajost s az emigratio nevezetesebb tagjait. Résztvett bánatukban s törekvéseikben. Élvezte társaságát és támogató szíveségét Hugo Viktornak, a XIX. század legnagyobb demokratájának, a szociális demokrácia felmagasztalójának,

aki őt rajongó, bátor szabadságszeretetéért — mint fiát szerette. Orbán Balázsban megszólalt a kor lelke. jelszava volt: „A néppel és a népért“. Demokrata moráljával annyira ment, hogy a bárói címet nem használta.

Vérmérséklete, demokratikus érzelme, idealizmusa kijelölték számára a helyet a politikai ellenzékben. Népképviselő, de nem azok gyakori tulajdonságaival, mert Orbán Balázs sok intellektuális és morális jelességgel fényeskedett.

Honatyai kötelességét fáradhatatlanul teljesítette. Egész élete önzetlen munkálkodás s munkakörében lepi meg a halál, midőn képviselőházi záróbeszédét készítette. Utolsó gondolata is a hazáé: „Csak az fáj — szólt a körülötte levőknek, — hogy záróbeszédemet nem mondhattam el. Tán a szavazás másképp lett volna.“

Az országgyűlésen védi a székelység ügyét, a nyári szünetet pedig arra használja, hogy gyűjti az adatokat a székelységről írott munkájához. Azt tartotta, hogy a „székely a magyar királyság hegylakói közt a legmegbízhatóbb s legnemzetibb érületű nép, gyémántja a koronának.“ Hitt nemzete küldetésében. Hitte, hogy a székely nép géniuszát a nép lelkében fel tudja kelteni. Bízott szuggesztív erejében, gyermekes lelkesedéssel küzdött s

bár észre kellett vennie, hogy nem tudja életre keltetni azt a szellemet, ami ősi formájában nem él már, sohasem csüggedt, királyi erényekkel ékeskedő szerető édes atya, jótevője volt mindig a székelységnek. Mindent érettök tett. Ide irányult egész írói, politikai és társadalmi működése. Célja az volt, hogy a székelységet maga magának megbecsülésére, saját értékének helyes felismerésére megtanítsa, hogy kötelességtudó, nemesen törekvő, becsületesen munkálkodó, független érzelmű polgárokká tegye. Dicső megújulást, szebb jövőt akart a székelységnek. Azt akarta, hogy a nemzeti életben a székelyek újra számottevők legyenek. Régi eszményképek felkeltésével új nemzedéket akart nevelni, amely jogos önbizalommal eltelve főlemelt fővel hirdesse továbbra is a székely dicsőséget. Ezekben van a székely nép szempontjából Orbán Balázs történeti jelentősége.

A székelység iránti rajongó szeretete legszebb nemzeti erénye s nincs a székelységnek egyetlen egy embere, sem a múltban, sem a jelenben, aki Orbán Balázst ideális gondolkozásban s önzetlen cselekvésben felülmulná. Orbán Balázs az erény gyakorlását tűzte ki élete feladatául. Egész élete türelem a jóért, az igazsá-

gért a haza üdvére. Nagy ideáloknak, nemes céloknak, magasrátörő eszméknek volt mindig a szószólója. Megtestesülése az ideáлизmusnak, aki a köznapi érdeken felülemelkedve egész életén át hűséges maradt az eszmények kultuszához. Ebben a nagy, önzetlen ideáлизmusban csúcsosodik ki az ő történeti alakja, ez volt egyéniségének nemes zománca. Az ideálisták képviselik a történelemben a haladás szellemét s ki mernék kétségbevonni értékes, nemzetnevelő hatásukat, tudva azt, hogy a nemzet, melyben van ideáлизmus, sohasem megy lefelé! A jelen szomorú tapasztalatai után a jövő még jobban kell, hogy értékelje az ideáлизmust, a jövő nemzedék minden egyes tagját ideáлизmussal kell telíteni, mert csak így lehet általános a mindig kegyelmező, produktív emberszeretet, ami nélkül a mai fölvilágosodottnak nevezett kor magasnak címzett kulturája is nagyon kétes értékűnek bizonyult.

Az ideálistáknak általában van egy sajnálatos tulajdonságuk, nagyon érzékeny lelkűek. Ilyen volt Orbán Balázs is, de a szenvedésre volt elegendő erkölcsi képessége. A durvaságok kimondhatatlanul bántották, szíve vérzett a székelység részéről tapasztalt vereségért, de azért jót tett továbbra is a székelységgel. Egyszerűen

élt és öltözködött, sokat nélkülözött, csakhogy megtakarított filléreivel használhasson imádott székely népének. Vagyonának nagy részét jótékonycélra: az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek és a székelykeresztúri unitárius gimnáziumnak hagyományozta. Jót tenni, mert hasznunk van belőle, közönséges felfogás. Jót tenni a mások hasznára, ez a szép lélek cselekvés módja.

A tömeg nem szereti azt, aki haladásra, cselekvésre ösztönzi, szinte gyűlöli az olyant, aki nemes életével egy magasabb rendű ember példáját adja. A tömeglélek eszményképében a maga gyöngeségeit keresi. Ezért Orbán Balázs bárónak is éreznie kellett, hogy az örök ellenség, mely minden népnek romlását készíti elő, a székelységgel is közös.

Amit kortársaik a nagy emberektől megtagadnak, azt az utókor rendesen helyre szokta pótolni, de Orbán Balásznak ebben csalódnia kellett. Mert hát vajjon az a nép, amely neki mindene volt, megtette-e vele szembe a kötelességét? Vett-e példát élete folyásáról? Sajnos, csak nemmel felelhetünk! Paradokszonnak látszik, de való igazság, hogy a székely nép nem szereti a demokráciát s nem becsüli meg legne-

mesebb szívű apostolát, aki csak érette élt és halt meg. Pedig ha elfogadjuk Tainenek azon tételét, hogy minden nagy ember fajának és környezetének szükségszerű terméke, ha valljuk Spencerrel, hogy a faj hozza létre gondolkodásunk eleve megszabott formáit, akkor még nincs miért kétségbeesnünk a székelység becsületesége és egészséges esze miatt. Ilyen szemmel nézve, ha az egyén mögött keressük a fajt, akkor Orbán Balázs mögött egy olyan fajt kell találnunk, amelyben még mindig van erkölcsi energia, van elég erő adósságainak törlesztésére.

Megbecsülése lenne ez a lelki finomságnak, a kitartásnak, az elvhűségnek, a takarékoságnak, az áldozatkészségnek, a rajongó ideális faj- és igazságszeretetnek. E fajunkban egyre ritkuló eredmények már a nemzetnevelő példaadásért is megérdemelnék a maradandó emléket. Méltán megérdemelné ezt Orbán Balázs, a székely nemzet történetének ez az örök emlékezetre méltó Ariszidese, az erkölcsi eszményeknek ez a fáradhatatlan gyakorolója. Megérdemelné, mert élettörténetéből úgy látszik, hogy kevés lehetett az öröm, amely neki életében osztályrészül jutott, ha csak nem hisszük Stendhallel, hogy a becsületesség

nem egyéb, mint a magasabb élvezeteknek egy bizonyos formája.

Orbán Balázs báró kevesebbet kapott, mint a mennyit megérdemelt. A dicsóséget voltaképen s igazában úgy látszik, hogy azok élvezik, akik nem érdemlik meg. A kegyetlen igazság közös sorsa a jó embereknek, az ideálistáknak s az is, hogy azokban csalódjanak, akik szívükhöz legközelebb állanak. Így volt ez Orbán Balázssal is, de ő azért a legemberibb nyughatalansággal, fanatikus hittel küzdött, mert erősen hitt feladatában.

Örökké akarunk, nyugtalanul örökké keresünk valamit, ami megtalálhatatlan s hiába csalódtak s dőltek ki annyian az eszmények keresésében, mi újra csak folytatjuk vagy épen elkezdjük!

Székykeresztur.

SZENTMARTONI KÁLMÁN

CSEREI JÁNOSNÉ

sz. Alsózaturcsai ZATHURECZKY EMILIA.
A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM ALAPTÓNÓJE.
(1823—1905.)

„Magyar nőnek születnél, áldd érte sorso-
dat!” Magyarnek, aki büszkén tekinthet vissza
hazájának ezeréves, harccal és dicsőséggel teljes
életére, akinek a történelem sárgult, vérrel s
könnyel írott s mégis ragyogó lapjai a Szent Ist-
vánok, Mátyások, Zrinyi Miklósok, Rákócziak,
Széchenyiek mellett Gizellákról, Szilágyi Erzsé-
betről, Dobó Katicákról, Zrinyi Ilonákról, Erzsé-
bet királynékról, csodahősökről és békeangyalokról
beszélnek. Magyarnek, a kinek a lelkesülés tüze
éghet szemében, ragyoghat az arcán, ha arról
beszél, hogy „mily nagy volt hajdan a magyar”,
aki törhetetlen „bizó hittel vallhatja”, hogy jönni
fog egy jobb kor, mely után buzgó imádság
epedez százezrek ajakán: ha korának nagy ha-
zafiaira, honleányaira tekint, akik a dicsó multon

merengve, okulva tanítják a jelent és jövőt teremtenek.

Ennek a kis Székelyföldnek, amely századokon át egyetlen végvára volt a keleti határon a magyar állameszmének s így védőbástyája Erdélynek, Erdélyben Magyarországnak és Európának, mindig voltak hőslelkű fiai, nemes lelkű honleányai. A közelmúlt egyik legkimagaslóbb ilyen nőalakja: Cserey Jánosné sz. Alsózaturcsai Zathureczky Emilia, a Székely Nemzeti Múzeum alapítónője, Alsózaturcsai Zathureczky István m. táblai bíró, jurtum inspector és Nagy Júlia leánya, aki megértette a székely költő szavát, hogy:

„Más időket élünk, más a nagyság útja
Pihenhet a fegyver,
Műveltség a jelszó s amennyire haladt,
Annyit ér az ember.“

Zathureczky Emilia 1823-ban született Baróton, nevelését az édes szülei ház légkörében nyerte fennkölt lelkű szüleitől. Már serdülő korában kiváló szeretettel foglalkozott a tudományokkal s különösen az irodalommal és történelemmel. Könyveit nevezte legkedvesebb barátjainak; Fáy, a Kisfaludiak, Arany, Vörösmarty, Bajza voltak kedvelt írói. Az ősi dicsőség dalo-

sai lelkében megértésre, visszhangra találtak; olvasgatva, a múlt idők éji homályába beható lélekkel látta Párduczos Árpádot és hadrontó népe hatalmát; hallotta a honfoglaló, honvédő csaták zaját . . . a hadak útján leszálló megdicsőült székely vitézek panaszos nyögését . . . Zrinyi riadóját . . . a Rákóczi tárogatók híres, büszke hadi dalát, a szabadságharc, diadalmas, véres, majd gyászos tusáit és megtelt a lelke az elmúlt idők és a székely nemzet nagy, meleg, tűzes, tevékeny, áldozatos, hősiek szeretetével.

Ez a szeretet jellemezte egész életét, jellemezte mint serdülő ifjú leányt, jellemezte mint Cserey Jánosnak, Háromszék megye egyik kiváló nemesének szerető hitvesét, jellemezte mint a hazának jó hazafiakat nevelő gondos lelkű édes anyát és jellemezte mint bánatos özvegyet, aki szívének egész nemzetét átölelő szeretetével örökös emléket állított a régi dicsőségnek. Szerette családját, szerette embertársait, szerette nemzetét. Szeretet volt egész lénye s amíg övéinek boldogságát nőiesen tapintatos, találékony, jószágos, megértő szívvel ápolta, addig társadalmi tevékenységével, mint a sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi jótékony nőegyletek örökös elnöke valóságos órangyala volt a szegényeknek, a

szenvedőknek, az elhagyott, árva gyermekeknek. Azonkívül mint nőegyesületi elnök a női nem művelődése iránti lelkesedéstől eltelve élénken működött a kézdivásárhelyi polgári leányiskola létrehozásában is. Ha egyebet nem is tett volna életében, a jótékonyság terén végzett ezen hathatós működése egymagában is elég lenne, hogy nagynak, nemesnek tekintsük őt, mint olyant, aki könnyeket törült le és örömet fakasztott.

De ő azonkívül nagynak mutatkozott a családi élet szenvedéseinek elviselésében is, mert neki fenékgig kellett kiürítenie a csapások kelyhét. Szerető férjét és gyermekeit, Ákos fiának kivételével, egymásután ragadta el a halál, sőt unokáit is elveszítette. Ő azonban mégsem tört meg, nem átkozta a sujtó kezet, hanem a szenvedésektől megpróbált lélekkel annál nagyobb bensőséggel élt szeretetteinek, felebarátainak és a hazának. Özvegyi gyászában csúcsosodik ki hódolatra készítő hazaszeretete is a múzeum alapításával.

Ennek alapját a Cserey és Zathureczky-család levéltára és régiségei alkották. De Csereyné maga is már kora ifjuzágától gyűjtögette az emlékeket, régiségeket, leleteket. Később segítséget talált Vasady Gyulában, a tudós régiségbúvárban, akit 1875-ben Imecsfalvára hívott

nevelőnek Ákos fia mellé. A kettős munka csakhamar valóságos múzeummá varázsolta az imecsfalvi kastélyt. A jelentékeny gyűjteményt a lelkes honleány eleinte Kolozsvárra akarta vitétni, hogy az Erdélyi Múzeumban, mint „Háromszéki Cserey Múzeum” kezeltessék. De e közben a régiségtár nagyrészt önkénytes adományok, részben további vásárlások útján oly rohamosan gyarapodott, hogy az alapítónő lelkében felmerült az a gondolat, hogy önálló múzeumot kell adni Háromszék megye számára.

Nagy műveltségével a jövőbe látott s erős honszerelme fényes jövőt akart székelv nemzetének. Nagyot és ragyogót, hasonlót a múlthoz. Vezessen a székelv a tudomány, a haladás művelődési harcában is, vezessen mint régen a harcok tüzeében, a honvédelem nagy csatáiban. És hogy testet öltson az eszme, 1876 október elején gyűjteményét felajánlotta Háromszék vármegye akkori főispánjának, Pótsa Józsefnek, a vármegye számára s helyéül Sepsiszentgyörgyöt választotta ki, mivel Kézdivásárhely, amelynek eredetileg szánta, anyagi eszközök híján nem tudta a múzeumot elhelyezni. 1876. dec. 24-én igazi karácsonyi ajándékképen Kossuth Lajos elküldötte a „Háromszéki Múzeumnak”, a „testvéri-

esen szeretett székelységnek", nagy hősöknek, Bernnek szabadságharci híres érdemjelét, melyet kivüle még csupán Görgey kapott volt meg. Kossuth ajándéka „a nagyrabecsült és testvériesen szeretett székely nemzetnek” szólván, a kiváló honleány most immár az egész székelység kincstárává tette múzeumát, 1877 márciusában azon óhaját fejezte ki, hogy az intézet neve „Székely Nemzeti Múzeum” legyen. Egyszermind alapjául 1000 forintot tett le. Így lett a Cserey-múzeum az egész székelység tulajdonává és közös művelődési intézményévé a Székelyföldnek. A gyűjteményt 1879 tavaszán szállították át Imecsfalváról Sepsiszentgyörgyre, de igazi otthont, művészi házat csak 1911-ben nyert, mikor állami támogatással a Székely Nemzeti Múzeumnak szánt díszes székely stílusú palota építését megkezdették.

Művének teljes diadalát az áldozatos lelkű kiváló magyar hölgy nem érte meg. Idő közben 1905 november 4-én életének 82. évében Imecsfalván nemes életét befejezte. Áldott porai a kézdivásárhelyi temetőben levő családi sírboltban nyugsznak.

Emlékét az alapkőben elhelyezett okírat, de főleg a székely nép őrzi az idők végéig.

Csereynének eszményi gondolkozását nemcsak a Székely Nemzeti Múzeum létrehozatala mutatja, hanem azon gyönyörű gondolatok is, melyeket egyesületi megnyitóiban, beszédeiben találunk. Izeltőül hadd álljon itt egy pár!

„Minden nemesen gondolkodó és emelkedett szellemű nőnek természetszerű kötelessége, hivatásához tartozó munkája a közügy szeretete, a közjólét előmozdítása, a nyomor, a szenvedések, a bűn, a műveletlenség, durvaság, szívtelenség és önzés elleni harc, melynek neve jótékonyság.”

„Karöltve járván a szív és elme magasabb művelése, egyletünk nem fogja szem elől tévesztelni eszményét, a tiszta nőiesség eszményképének megvalósítását, mely távol állván az úgynevezett nőkérdés hamisan felfogott és kalandos végletekben csapongó érdekeitől, mindenkor a szívben fogja visszatükröztetni az elmét. A szív világa igazi világa a nőnek, itt szent és öröktől való létjoga. A szenvedés könnyűit letörölni — ez legyen a mi emancipációnk.”

S ha mindezek alapján szívünk, lelkünk hódolatra kész az alapítónő lángoló honszerelme iránt, boruljunk imádságos lélekkel a porba, áldva a magyarok Istenét, hogy „Nem fajult el még a széke'y vér s minden kis cseppje drága gyöngyöt ér.”

Barót.

GAJZÁGÓ LENKE.

SZENTKERESZTY STEFÁNIA BÁRÓNÓ.

1842. febr. 5, — 1906, máj. 26.

Az igazi női lelket a szeretet magasztos érzelme jellemzi, mely a hozzátartozókért, a szegényekért, a társadalom kitaszítottjaiért bármely áldozatot kész meghozni. Az eszményi nő lemond saját vágyairól, örömeiről, csakhogy a szenvedők könnyeit letörölje. Kivált a középkor mutatja fel ily ragyogó alakjait az igazi nőiességnek. Magyarországi Szent Erzsébet, Árpádházi Boldog Margit a legtündöklőbb példái az önmagukat mások javára szentelő női hősöknek.

Szükebb körben s nem ugyan a trón magasságából származva, de mégis a főúri világ légköréből leszállva ilyen jótékony angyala volt a szegényeknek, árváknak, betegeknek Szentkereszty Stefánia bárónő.

Halála óta már majdnem egy évtized múlt el, de életének folyása még oly élénken tudatá-

ban van az egész Székelyföldnek, mintha még mindig itt volna és itt dolgoznék embertársai javáért. Nevének említésére most is melegség fogja el szívünket, mely csak azoknak jár, akik emberszerető szívükkel a jóságnak, az áldozatos léleknek magasztos példáját hagyták hátra életükről.

Szentkereszty Stefánia bárónő 1842. február 5-én Kolozsvárt született. Szülei Szentkereszty István báró és Vargyasi Dániel Anna voltak, akik leánykájukat a leggondosabb nevelésben részesítették. Gyermekéveit Hosszúaszón, Szamosfalván és Kolozsvárt töltötte. Édesatyja később felvitte Budapestre, hogy leánykája ott egy előkelőbb intézetben kivált a nyelvi és művészeti ismeretekben tökéletesítse magát. Tizenhat éves korában Zágónba a szülői házhoz került vissza, hol a gazdasszonyságba is jól belegyakorolta magát.

A teleket rendesen Kolozsvárt töltötték, hol kiváló szellemi tulajdonságai méltán keltettek bámulatot. 1862-ben elveszítvén forrón szeretett édesanyját, magát egészen a családi tűzhely ápolására szentelte.

Most látjuk legszebben és teljes erejükből kialakulni és megszilárdulni nála azon szép jel-

lemvonásokat, melyek annyira lebilincselik figyelmünket. Különösen feltűnik mély vallásossága, mely Istenben bízva, magát a jótékonyságnak szenteli. Ezzel összefüggenek szívének jósága, lelkesedése és kitartása, melyekkel már egyszer kitűzött céljai érdekében semmi fáradságtól sem riadt vissza, továbbá szeretete és részvéte, melyekkel nemcsak megindult szíve a segítségére szorulókon, hanem tényleg segít is, még pedig úgy, hogy a segítség szól a jövőnek is és a jövőben ezer meg ezer szükségét szenvedőnek.

Ha végig tekintünk alkotásainak során, nem lehet azok létrehozásában fel nem ismerni a céltudatos, előre kigondolt munkatervet. Először Zágonyban a család ősi fészkeben, 1871-ben nőegyesületet hoz létre. Női szíve varázsával a női lelkekben lakó, a jótékonyság iránt első sorban fogékony szellemet akarta tevékenységre sarkalni. Csak ezután következnek valóban nagyszabású alkotásai.

1872-ben széles hullámgyűrűket verő mozgalmat indított egy nevelőintézet alapítása érdekében, mely Háromszék árva leánykáját fogadná kebelébe. A kiváló fontosságú kezdeményezés lelkes fogadtatásra talált a megye nemeslelkű hölgyközönsége előtt, úgy hogy az „Erzsébet-

árvaleánynevelő Intézet* Kézdivásárhelyt már 1883 októberében megnyílt és azon idő óta áldásosan működik. Jelenleg felekezeti és nemzeti különbség nélkül 60 árva leánykának kedves otthona az intézet, hol szerető tanítónők vezetése alatt sajátítják el az életre szükséges munkás szellemet és hasznos ismereteket.

Az árvák ügyének megindítása után a munkára nem képes öregek számára akart menedékhelyről gondoskodni. Ennek érdekében 1874 augusztus 21-én indította meg a mozgalmat. A kézdivásárhelyi nők és a város előljárósága készségesen karolták föl a menedékhely ügyét is, mely a hathatós támogatás eredményeképp már ugyanazon év novemberében megkezdette áldásos működését. Az alapítók közgyűlése hálából „Stefania-menedékház“-nak nevezte el a szegények házáat. Jelenleg a menedékház a Kézdivásárhely placteréről a vasuti pályaház felé vezető utcában egy kastélyszerű új épületében van elhelyezve.

Szentkereszty Stefánia jellemének egyik megnyerő vonása a mély vallásosság. Ez a vonása nemcsak élőhitének szilárdságában nyilvánult, hanem tettekben is. Ilyen ékesen szóló tette a kézdivásárhelyi espereskerületi oltáregyesület megalapítása,

mely az 1876. évhez fűződik. Ezzel megint egy oly intézményt adott Kézdivásárhelynek és vidékének, mely anyagi eszközeinek bőséges tárházából a környékbeli kath. egyházközségek templomait egyházi szerekkel segít ellátni. Vallásos hite ösztönzi Szentkereszty Stefániát, hogy bejárja a környék templomait, hogy szükségleteikről személyesen meggyőződjék. Az ócska, elfakult oltárképek helyett itt is, ott is művészies kivitelű képeket festett.

Figyelmét most a betegekre és szenvedőkre irányította. Az országos Vörös-Kereszt Egyesület támogatásával előbb Kézdivásárhely vidékén 9 fiókot és 300 tagból álló választmányt szervezett. Majd pedig 1877-ben lépéseket tett egy kórház létesítésére. 1878-ban már megalakult a kórházegyesület, melynek buzgó tevékenységével 1884 októberében megnyilhatott a „Kézdivásárhelyi és Vidéki Rudolf-kórház“.

Azonban ezen intézmények létrehozásában nemcsak a szépen átgondolt terv és kezdeményezés dicsősége fűződik Szentkereszty Stefánia egyéniségéhez, hanem a kivitelben is a legnagyobb rész. A létesített intézmények iránti lelkesedést és áldozatkészséget fenn tudta tartani. Első sorban ő maga fáradhatatlan volt ezek

ügyeinek vezetésében, gondosan kiszámított munkabeosztással tartotta számon a nyolc különböző intézet és egyesület dolgait, ápolta ezek érdekében társadalmi összeköttetéseit, lelkesítette munkatársait. Olykor az árvaház helyiségében levő lakására összegyűjtötte intézményeinek táborkarát, hol minden jó ügy lelkes fogadtatásra talált. Ha családja vagy saját egészsége iránti kötelességei elszólították is a városhól, minden ügrről heti jelentést kellett neki küldeni.

Így élt a nemes lélek az ő emberbaráti intézményeinek és művészi kedvteléseinek. Ez utóbbinak emléke az a kis képtár, mely az Erzsébet-árvaházban van elhelyezve. „Imádkozzunk és dolgozzunk!” volt az ő jelszava, melyet napról-napra szépen megvalósított. Munkásságáért nem kívánt földi jutalmat, a legszebb jutalmat Istentől remélte. Épen azért nem hivalkodott rendejeivel sem, melyekkel az uralkodó elismerésűl kitüntette, egyiket sem tette fel soha.

A családi csapások közül régebben elhunyt anyja és atyja halálán kívül legsújtóbban hatott rá Irén testvérének 1897-ben bekövetkezett elhunytja, kihez örömben, bánatban a legnemesebb testvéri szeretett fűzte. E csapás után nem is tudott szerető lelke magához térni és élete hátra-



SZENTKERESZTY STEFÁNIA.

levő része lassú haldoklás volt. A jóknak nagy bánatára 1906. május 26-án itt hagyta e földi életet. Halandó részét az árvaház kertjében helyezték örök pihenőre, hol most kápolna emelkedik porai fölött.

Szentkereszty Stefániának, annyi emberbaráti, társadalmi és vallásos intézmény és egyesület megalapítójának emléke nem egyhamar fog elenyészni a jó emberek szívéből. Felemelő lelkesedésben, nagy tettekben lefolyt élete messze vidékek serdülő leánynemzedékeit is buzdíthatja, hogy az erényekben, a lelki jóságban nagyobb öröm rejlik, mint bármi egyébben, amit a földi élet nyújthat.

Kézdivásárhely.

PÉTER JÁNOS DR.

Tartalomjegyzék.

	Lapszám.
Bevezetés	3—5
1. <i>Apor Péter életrajza</i> Zsögön Zoltántól	120—125
2. <i>Barabás Miklós</i> Biró Lajostól	198—211
3. <i>Baróti Szabó Dávid</i> Szélyes Dénestől	171—182
4. <i>Bálint Gyula</i> Kassai Lajostól	52 61
5. <i>Bálványosvár</i> Zajzon Sárdortól	106—110
6. <i>Bod Péter</i> Biró Lajostól	153—170
7. <i>Bolyai Farkas</i> Gálffy Miklóstól	183—188
8. <i>Bolyai János</i> Tóth Balázstól	189—197
9. <i>Cserei Jánosné</i> Gajzágó Lenkétől	236—242
10. <i>Cserei Mihály</i> Szilveszter Ferenctől	111—119
11. <i>Csikszereda története</i> Szlávik Ferenctől	19—25
12. <i>Csik vármegye története</i> Antal Árontól	6—18
13. <i>A csikszeredai főgimn. története</i> Szlávik Ferenctől	26—33
14. <i>Fogarasy Mihály</i> Péter Jánostól	62—76
15. <i>Gábor Áron</i> Péter Jánostól	219—225
16. <i>Gyergyó története</i> Kölönte Bélától	77—90
17. <i>Háromszék vármegye története</i> Csutak Vilmostól	91—99
18. <i>Kézdivásárhely</i> Eröss Józseftől	100—105
19. <i>Kirándulás a Gyilkostóhoz</i> Péter Jánostól	40—51
20. <i>Kriza János</i> Pap Mózesből	212—218
21. <i>Mikes Kelemen</i> Szilveszter Ferenctől	135—152
22. <i>Nagy Mózes</i> Biró Lajostól	126—134
23. <i>Orbán Balázs</i> Szentmártoni Kálmántól	226—235
24. <i>Székelyföldünk igaz gyöngyei</i> Ébner Sándortól	34—39
25. <i>Szentkereszty Stefánia</i> Péter Jánostól	243—249

